

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
(SİYASAL)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

1980 SONRASI GREV YASAKLARINDAKİ
SÜREKLİLİK VE DÖNÜŞÜM ÜZERİNDEN
TÜRKİYE’DE OTORİTER NEOLİBERALİZMİN
GELİŞİMİNE DAİR BİR İNCELEME

Hande Beyza DOĞDU

2501190903

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Ahmet BEKMEN

İSTANBUL-2021

ÖZ

1980 SONRASI GREV YASAKLARINDAKİ SÜREKLİLİK VE DÖNÜŞÜM ÜZERİNDEN TÜRKİYE’DE OTORİTER NEOLİBERALİZMİN GELİŞİMİNE DAİR BİR İNCELEME

Hande Beyza DOĞDU

Son dönemde yükselen otoriteriyenizm, içinden geçilen dönemin anlamlandırılma çabasına kaynaklık etmektedir. Türkiye’de son on yılda yoğunlaşan otoriterleşme deneyimi de bu anlamda önemli bir örnektir. Bu doğrultuda son dönemde derinleşen otoriteleşme deneyimi, literatürde bu dönüşümün dünyada yükselen otoriterleşme pratiklerinden azade olmaksızın tanımlanmaya çalışılmasında belirleyici olmuştur. Bu çalışma da literatürde yürütülen otoriteriyenizm tartışmalarından yola çıkarak, Türkiye’de grev yasaklarının sürekliliği ve dönüşümü üzerinden 1980 sonrası süreçte otoriter neoliberalizmin gelişimini incelemeyi amaçlamıştır. Mevcut durumda deneyimlenen otoriterleşmenin 1980 sonrası neoliberal dönüşüm ile süreklilik taşıdığını savunan bu çalışma, grev yasaklarındaki süreklilik ve dönüşüm üzerinden emeğin siyasete müdahale etme kapasitesindeki farklılaşmanın otoriter neoliberal yapının inşa sürecine etkisini araştırmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda 1980 sonrası neoliberal dönüşüm sürecinde emeğin zayıflatılmasının önemli bir ayağı olan eylem gücünün kırılmasının neoliberal yapının sürekliliğinin sağlanmasındaki rolü ve otoriterleşmeye sunduğu katkı sorgulanmıştır. Bu çerçevede grev yasaklarının 1980 sonrası neoliberalleşme süreci içerisinde önemli bir tamamlayıcı olduğu ve grev yasaklarının emeğin siyasete müdahale etme kapasitesinin zayıflatılmasına doğrudan katkı sunarak otoriterleşmeyi desteklediği ve yeniden ürettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bugüne uzanan süreçte 1980 sonrası neoliberal dönüşümün farklı aşamalarına denk düşecek şekilde grev yasaklarının sınıfsal gücü bütünüyle kırılmış olan emeğin eylem gücünü tamamen parçalayarak otoriterleşmeyi yeniden üretecek bir mekanizmaya evrildiği sonucuna da varılmıştır. Bu anlamda farklı sosyo-ekonomik dönemlere bağlı olarak dönüşen sınıfsal güç ilişkileri üzerinden yola çıkılarak 1980 öncesi süreçle karşılaştırmaların da yapıldığı çalışmada sermayenin ve sendikaların açıklamaları, siyasal iktidarların

beyanları, siyasal iktidarların neoliberal politikalarını yansıtan stratejik sektörlerdeki grev yasağı örnekleri ve yargı kararları katkı sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Otoriterleşme, Grev Yasakları, Otoriter Neoliberalizm, Emek, Neoliberal Hegemonya, Grev Ertelemeleri

ABSTRACT

1980 SONRASI GREV YASAKLARINDAKİ SÜREKLİLİK VE DÖNÜŞÜM ÜZERİNDEN TÜRKİYE’DE OTORİTER NEOLİBERALİZMİN GELİŞİMİNE DAİR BİR İNCELEME

Hande Beyza DOĞDU

Authoritarianism, which has recently risen, is the source of the effort to make sense of the period passed through. The experience of authoritarianism that has intensified in the last decade in Turkey is an important example in this sense. Accordingly, the experience of authoritarianism, which has deepened in the recent period, has been determinant in the attempt to define this transformation in the literature without being free from the emerging authoritarianism practices in the world.

This study aims to examine the development of authoritarian neoliberalism in the post-1980 period through the continuity and transformation of strike bans in Turkey, based on the discussions of authoritarianism in the literature. This study, which defends that the authoritarianism experienced in the current situation has continuity with the neoliberal transformation after 1980, aims to investigate the effect of the differentiation in the capacity of labor to intervene in politics on the building process of the authoritarian neoliberal structure through the continuity and transformation in the strike bans. In this context, the role of breaking the power of action, which is an important pillar of the weakening of labor in the post-1980 neoliberal transformation process, in ensuring the continuity of the neoliberal structure and its contribution to authoritarianism has been questioned.

Within this framework, it has been concluded that strike bans are an important complement in the neoliberalization process after 1980 and that strike bans directly reproduce authoritarianism by contributing directly to weakening the capacity of labor to intervene in politics. It has also been concluded that the strike bans have evolved into a mechanism that will reproduce authoritarianism by completely

breaking down the action power of labor whose class power has been completely broken, corresponding to the different stages of the post-1980 neoliberal transformation.

Key Words: Authoritarianism, Strike Bans, Authoritarian Neoliberalism, Labor, Neoliberal Hegemony

ÖNSÖZ

Bugünden geçmişe bakıldığında farklı bir gelecek tahayyülü kuran ve “kazanılacak bir dünyanın” mücadelesini paylaşılanların tarihi etkileyici ve ilham vericidir. Bütün renkleri soluklaştıran ve bugüne uzanan süreçte bir önceki dünyaya ait bütün değerleri parçalayan neoliberal dönüşüm otoriterleşme ile kol kola giden bir kırılmadır. Bu teze kaynaklık eden de tam olarak bu gelişmedir. Bir başka deyişle, otoriterleşmenin en yoğun hissedildiği mevcut dönemde bu gelişmenin neoliberal dönüşümden azade düşünölemeyeceği fikri ve içinden geçtiğimiz süreci bu bağlamda anlamlandırma çabasıdır.

Bu tezin yazım süreci birçok kişinin yardımı ve desteği ile gerçekleşmiştir. Normalde yoğun emek ve sabır isteyen, içinden geçtiğimiz pandemi sürecinin de eklenmesiyle zorlaşan, tez sürecinin daha çekilebilir kılınması bu destekler sayesinde. Bu bağlamda bu desteklerin ve katkıların anılması benim için anlamlı ve çok değerlidir. Her şeyden önce iki sene boyunca danışmanlığımı yapan, eşsiz özverisi olan; bilgisini, kaynaklarını ve deneyimini her zaman paylaşan değerli hocam Ahmet Bekmen’e teşekkür etmeyi borç bilirim. İlk tez görüşmesinde şakayla “tez yazım süreci yalnız bir süreçtir” diyen ama bu süreçte, pandemi koşullarında bile, bir kere dahi desteğini esirgemeyen hocamın emeği ve sabrı bu tezin oluşmasında en büyük paya sahiptir. Çok şanslıyım ki Ahmet Hoca ile birlikte çalışabildim.

Burada anmak istediğim ve yine teşekkürü borç bildiğim diğer hocalarım Siyasal’da aldığım dersleriyle farklı pencereler açarak dünyaya bakış açımı genişleten ve bu tezin karakterinde büyük izleri olan İnci Özkan-Kerestecioğlu, Ateş Uslu, Güven Gürkan Öztan ve Sinan Yıldırım’dır. Dünyamda hakim olan renklerden moru koyulaştıran ve yüksek lisans sürecinde güçsüz kaldığım anlarda sohbetleriyle, aktardığı deneyimleriyle destek olan sevgili hocam Serpil Çakır’a ayrıca teşekkür etmek isterim. Tez yazım sürecinde bulunduğu kaynak önerileriyle Görkem Doğan hocama ve yaptığı yorumlar, eleştiriler ile ışık tutan Serkan Öngel hocama da teşekkür ederim.

Tez sürecinde gün aşırı arayıp moral veren ve konuyu hep siyasi gündeme getirerek yorumlarıyla beni eğlendiren, hayatta tanıdığım en sabırlı insan sevgili babanneme ve ablama teşekkür ederim.

Hayatımı daha yaşanabilir kılan ve bugüne kadar her ihtiyaç duyduğum dönemde dostluğunu, sevgisini, dayanışmasını hissettiren güzel insanlara da bu süreçte sunduğu katkılarından dolayı özellikle teşekkür etmem gerekir. Her önemli dönemde en çok varlığını hissettiren, yoldaşlığını hiç esirgemeyen, hayatıma ortak olan en kıymetli dostum ve tabi Karaköy sahile gitmekten en zevk aldığım insan olan canım Kübra'ya her zaman olduğu gibi bu süreçte de sunduğu destek ve dayanışmadan ötürü teşekkür ederim. Saatlerce konuşmaktan bıkmadığım, hayran olduğum farklı bakış açılarıyla hayatıma renk ve anlam katan, birlikte Sezen Aksu dinlemekten en zevk aldığım insan olan sevgili dostum Nuran'a da her zaman olduğu gibi bu süreçte de sunduğu destek ve dayanışmadan ötürü teşekkür ederim. Kibarlığıyla bu çağa ait olmadığını düşündüğüm, tez sürecinde desteğini esirgemeyen dünyanın en vefalı dostu Elif Beyza'ya da teşekkür ederim. Yurt dışında olmasına karşın tez sürecine yakından tanık olan ve yorumlarıyla katkı sağlayan sevgili Burcu'ya, tez yazarken özellikle asosyalliğe hapsediğimiz pandemi sürecinin sıkıntısında desteklerini ve arkadaşlıklarını hissettiren sevgili Ajda'ya, Suzan'a, Leyli'ye, Evin'e, Rümeysa'ya ve Emre'ye çok teşekkür ederim. Bu bağlamda tez süreci içinde bunaldığım zamanlarda hiç bitmeyen neşesiyle moral olan sevgili Çiğdem Abla'ya da (benim ve annem için “Çiçi”) çok teşekkür ederim.

Son olarak, bu tezin oluşmasında diğer büyük paya sahip olan, bana ömürleri boyunca destek ve emek veren; onurlu bir yaşamın, eşitsizlikleri dert edinmenin, emeğin, özgürlüğün, sevginin eşsiz değerini öğreten canım anneme ve canım babama duyduğum minneti teşekkürlere sığdıramam.

Hande Beyza DOĞDU

İSTANBUL, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ÖNSÖZ.....	vii
GREV ERTELEME LİSTESİ.....	xii

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

1960 ÖNCESİ TÜRKİYE’DE GREV YASAKLARI TARİHİNE DAİR İNCELEME

1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem.....	8
1.2. Cumhuriyet Sonrası Dönem.....	14

İKİNCİ BÖLÜM

1960-1980 DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE GREV YASAKLARININ DÖNÜŞÜMÜ

2.1. 1960-1980 Sürecinde Türkiye’de Ekonomik Yapı.....	25
2.2. 1960-1980 Sürecinde Türkiye’de Sınıf Hareketinin Yükselmesi ve Kitleselleşmesi.....	27
2.2.1. 274 ve 275 Sayılı Kanunlar.....	31
2.3. 1960-1980 Döneminde Grev Hakkının Kısıtlandığı Durumlar.....	34
2.3.1. Grev Erteleme Mekanizması.....	35
2.3.2. 12 Mart 1971.....	37
2.4. 1963-1980 Sürecinde Grev Erteleme Uygulamaları.....	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980 SONRASI TÜRKİYE’DE OTORİTER NEOLİBERALİZMİN İNŞASI VE GREV YASAKLARI

3.1. 1980-2002 Arası Dönem.....	45
3.1.1. Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm Süreci.....	45
3.1.1.1. 24 Ocak Kararlarına Giden Süreç.....	46
3.1.1.2. 24 Ocak Kararları.....	50
3.1.1.3. 12 Eylül 1980 Darbesi.....	53
3.1.2. Neoliberal Dönüşüm Sürecinde Emegün Gücünün Kırılması.....	57
3.1.2.1. 2821 Sayılı Sendikalar Yasası.....	58
3.1.2.2. 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası.....	60
3.1.3. ANAP İktidarı ve Neoliberal Hegemonyanın İnşası (1983-1991).....	63
3.1.3.1. Neoliberal Hegemonyanın Sektöre Uğraması.....	66
3.1.3.1.1. Bahar Eylemleri.....	70
3.1.4. 1983-2002 Döneminde Grev Erteleme Uygulamaları (Grev Yasakları)..	73
3.1.4.1. 2822 sayılı Yasaya Göre Grev Erteleme Mekanizması.....	73
3.1.4.2. 1983-2002 Sürecinde Grev Ertelemeleri (Grev Yasakları).....	74
3.2. AKP İktidarı Dönemi.....	82
3.2.1. AKP’nin İktidara Gelmesini Hazırlayan Koşullar.....	82
3.2.2. AKP İktidarı’nın Neoliberal Hegemonya İnşa Süreci.....	87
3.2.3. Emegün Zayıflatılması.....	89

3.2.3.1. AKP İktidarı Döneminde Emegın Sınıfsal Gücünü Kıran Yasal Düzenlemeler ve Esnek Emek Rejiminin Konsolidasyonu.....	90
3.2.3.1.1. 4857 Sayılı Yeni İş Kanunu.....	90
3.2.3.1.2. 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu.....	96
3.2.3.2. Neoliberal Popülist Uygulamalar.....	98
3.2.4. AKP İktidarı Döneminde Grev Hakkının Dönüşümü.....	101
3.2.5. AKP İktidarı Döneminde Grev Erteleme Uygulamaları (Grev Yasakları).....	104
SONUÇ.....	120
KAYNAKÇA.....	134

GREV ERTELEME LİSTESİ

1. 275 Sayılı Yasa Döneminde Grev Ertelemeleri (1963-1980).....	115
2. 1983-2002 Grev Ertelemeleri (Yasakları).....	117
3. Akp Döneminde Ertelenen (Yasaklanan) Grevler.....	119

GİRİŞ

Demirel'in 17 Mart 1979'da yaptığı konuşmasında yer alan "Bunların gidişi Allende gidişidir. Sonları nasıl olur bilemem..."¹ ifadesi bugünden bakıldığında Türkiye'de 80 sonrası süreçle birlikte yaşanan dönüşümün niteliğini ve gidişatını yansıtmaları açısından dikkat çekici bir özetlemedir. Zira 1980 ile birlikte gelişen ve, tıpkı Şili'deki gibi, askeri darbe ile Türkiye'de kurumsallaşan neoliberal dönüşüm etkileri bugüne uzanan, bir önceki yapının bütün norm ve değerlerinin parçalandığı, otoriterleşme ile kol kola giden önemli bir kopuştur.

Serbest piyasa ilkesini ekonomik alanın yanı sıra devletin ve toplumun organize edilmesinde de temel referans olarak benimseyen, bu çerçevede devletin yapısını ve toplumu neoliberal anlayış doğrultusunda yeniden şekillendirmek için toplumsal ve siyasal kurumların da yeniden yapılanmasını öngören neoliberal dönüşümün başat gelişmesi şüphesiz sınıf hareketini güçsüzleştirmektir. Zira sınıf hareketinin siyasete müdahale etme kapasitesinin zayıflatılması inşa edilen yeni yapının sürekliliğinin sağlanmasında başrol oynar. Bu doğrultuda inşa edilen yeni yapı için "tehdit" anlamına gelen emeğin örgütlülüğünün ve eylem gücünün bastırılması otoriterleşme ile kol kola giden bir süreçtir. Nitekim bu tezin çıkış noktası AKP iktidarının son on yılında yoğunlaşan, kesin bir olgu üzerinden açıklanamayan ve her alanda belirginleşen otoriterleşmenin emek merkezli anlamlandırılma çabasıdır. Bir başka deyişle, bugün yaşanan otoriterleşmeyi 1980 sonrası neoliberal dönüşümün inşa ettiği neoliberal yapıdan yola çıkarak ve sınıfsal ilişkileri de denkleme dahil ederek okuma çabasıdır. Bu bağlamda emek merkezli bir bakış açısı, sistematik olarak sınıf hareketini baskılayarak inşa edilen neoliberal yapının yeniden üretilmesini sağlayan otoriter pratiklerin görünür kılınmasında önemli rol oynayacaktır. Zira bu pratiklerin bugüne uzanan süreçteki sürekliliği ve dönüşümü güncel durumdaki otoriterleşme deneyimini anlamak için önemli göstergeler sunar. Diğer yandan emek merkezli bakış açısı sınıfsal özneler arasındaki ilişkilerin bu sürece etkisini yansıtmaları açısından da önemlidir.

¹ (Çölaşan, 1984: 13)

AKP iktidarının son on yıllık süreci içerisinde yoğunlaşan ve bugüne uzanan süreçte derinleşen otoriterleşme deneyimi, literatürde bu dönüşümün dünyada yükselen otoriterleşme pratiklerinden azade olmaksızın tanımlanmaya çalışılmasında belirleyici etken olmuştur. Bu doğrultuda 2008 Ergenekon ve Balyoz davaları süreci, 2010 anayasa referandumu, 2013 yılındaki Gezi olayları, 2014 cumhurbaşkanlığı seçimi, 7 Haziran 2015 seçimlerinden sonra olağanüstü hal dönemine giden süreç ve 2018’den itibaren gelişen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi gibi kırılma noktaları otoriteryenizm tartışmalarının motivasyonu olan gelişmelerdir. Bu gelişmelerden yola çıkarak literatür içerisinde Türkiye’nin son on yılında sert ve görece hızlı gelişen otoriterleşme deneyimini yorumlayan farklı yaklaşımlar mevcuttur.

Örneğin liberal yaklaşım içerisinde AKP iktidarında salt yukarıda vurgulanan kırılma noktalarına odaklanan; bu anlamda 2010 öncesi süreci AKP’nin “altın çağı” kabul eden görüş hakimdir. “Rekabetçi otoriterlik” (Esen, Gümüşçü, 2016) ifadesi ile tanımlanan bu görüş doğrultusunda devlet kaynaklarının partizan dağıtımı, adil olmayan seçim imkanları ve medyanın kontrolü ile muhalefetin seçim alanının daraltılması, hak ihlalleri ve baskı üzerinden muhaliflerin tasfiye edilmesi ve bazen yargılanmaları bir rejimin rekabetçi otoriterliğe evrildiğini somutlayan belirtilerdir. Bu çerçevede rekabetçi otoriter rejimde rekabetçi siyasal sistem mevcuttur buna karşın yukarıda vurgulanan gelişmeler rekabeti haksız kılarak muhalefetin iktidara gelmesini engeller. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre Türkiye’de 2010 sonrası yaşanan dönüşüm bu bağlamda tanımlanabilir. Bu yaklaşım içerisinde otoriterleşme deneyimini siyasal, kurumsal dönüşümleri referans alarak açıklayan görüşler olduğu gibi (Esen, Gümüşçü, 2016; Somer, 2016; Sözen, 2020) ekonomik politikaların dönüşümünden yola çıkarak açıklayan görüşler de mevcuttur. Örneğin Öniş (2019) otoriterleşme deneyimini “Türkiye’nin 2010 sonrası süreçte kalkınma modeli olarak yöneldiği devlet kapitalizminin kurumsallaştırılması ve sağlamlaştırılması” üzerinden yorumlamıştır. Bu bağlamda devlet, 2010 sonrası ekonomide yeniden belirleyici aktör olmuş ve neoliberal politikalar kesintiye uğramıştır; neoliberal yapının inşasının kesintiye uğraması ise otoriterleşmeyi desteklemiştir. Bir başka deyişle, neoliberalleşme ile demokrasi arasında doğrudan bir ilişki olduğunu ve neoliberal yapıda devletin ekonomik alanda etkin bir aktör olmadığını savunan bu

görüş Türkiye’de otoriterleşme deneyimini dönüşen ekonomi politikaları üzerinden yorumlayarak yarım kalmış bir neoliberalleşme sürecinin yansıması olarak okur.

Otoriteryenizm tartışmaları içerisinde AKP iktidarının liberaller tarafından siyasal ve ekonomik yapıya dayalı dönemlendirmesine eleştiri getiren ve liberallerin 2010 sonrasına dikkat çektikleri otoriterleşme deneyimini 1980 sonrası neoliberal hegemonyanın inşa süreci üzerinden süreklilik içerisinde okuyan yaklaşımlar da mevcuttur. Marksist görüş çerçevesinde çeşitlenen bu yaklaşımlar içerisinde Türkiye’de son on yılda görece sert ve hızlı bir biçimde gelişen otoriterleşmeyi 7 Haziran 2015 seçimleri ve sonrasındaki gelişmelere dayanarak Poulantzas’ın olağanüstü devlet biçimi olarak tanımladığı faşizmin öğelerinin yükselmesi çerçevesinde yorumlayan (Oğuz, 2016), Bonapartist yükselme olarak açıklayan (Benlisoy, 2017), neoliberalizm ile otoriteryenizmi ilişkilendirerek yorumlayan (Tansel, 2018; Bedirhanoglu, 2020) görüşler mevcuttur. Bu yaklaşımlara göre, liberal görüşün 2010 sonrası otoriterleşme bağlamında geliştirdiği sorunsal salt siyasal ve kurumsal dönüşümlere odaklanması ve ekonomik alanla siyasal alanın ikiliği üzerinden açıklanması nedeniyle yanıltıcıdır. Zira bu durum 1980 sonrası neoliberal dönüşüm sürecinin etkilerinin göz ardı edilmesine ve otoriterleşme deneyiminin sınıfsal güç ilişkilerinden azade yorumlanmasına neden olmaktadır.

Otoriter neoliberalizm bu bağlamda neoliberalleşmeyi kolaylaştıran politika ve uygulamaların anti-demokratik yönetim biçimlerini nasıl ortaya çıkardığına odaklanmayı ifade eder. Dolayısıyla devletin neoliberal yapı doğrultusunda dönüşümüne bağlı olarak inşa edilen örtülü otoriter uygulamaların bugüne uzanan neoliberal sürekliliğin inşasındaki rolünü vurgulayan otoriter neoliberalizm, karar verme süreçlerini popüler baskılara, toplumsal taleplere ve denetim mekanizmasına kapatan bir devlet idaresi oluşturmakla birlikte sermaye birikimini korumak amacıyla otoriter tekniklerin kullanılmasını ifade eder. Neoliberalleşme ile otoriteryenizmi ilişkilendiren bu yaklaşım doğrultusunda, liberal demokrasinin normal işleyişinde uygulanan neoliberal politikalar otoriterleşmenin gelişimini kolaylaştırarak ortaya çıkışını destekler. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre neoliberalleşme süreci otoriterleşmeyi beraberinde getirir. Bu anlamda ‘‘Türkiye’de 1980 sonrası rejimi sivil yönetime geçtikten sonra yürürlükte kalan otoriter bir devlet biçimi ile

ilişkilendirmek mümkündür” (Bedirhanoglu, Yalman, 2010: 119). Zira 1980’lerin başında gelişmeye başlayan neoliberal hegemonya projesi, “ekonomik, politik ve kültürel süreçlerin birbirine güçlü eklemlenmesi ile” süreklilik inşa etmiş ve bugüne uzanan kümülatif bir değişim sürecinin gelişimine tekabül etmiştir (Bedirhanoglu, Yalman, 2010; Bozkurt-Güngen, 2018). Bu anlamda AKP döneminde derinleşen otoriterleşme deneyimi bu dönüşümden azade değildir.

Dolayısıyla otoriteryenizm tartışmalarında liberallerin geliştirdikleri yaklaşımlara eleştiri getiren Marksist yaklaşıma göre ekonomik alanla siyasal alanın ayrı tutulması, sınıfsal güç ilişkilerinin göz ardı edilmesi ve 2010 öncesi dönemde devletin ekonomide tarafsız olduğunun savunusu Türkiye’de 1980’den bugüne uzanan neoliberal dönüşüme bağlı otoriterleşme deneyimini, sürekliliğini göz ardı etmeye neden olmaktadır.

Bu sürekliliği görünür kılmada sınıf ilişkilerini denkleme dahil etmek büyük önem taşır. Neoliberal dönüşüm yeniden yapılanan, sermaye lehine denge oluşturan ve piyasa mantığıyla işleyen devlet formunun bu yapıya uygun kurumları, otoriter yasal düzenlemeleri ve pratikleri ile inşa edilir (Gamble, 1988). Bu anlamda öngördüğü “güçlü devlet yapısı”, inşa edilen neoliberal yapıya ses yükselten sınıfların güçsüzleştirilmesi bağlamında otoriter düzenlemeler ve güvenlik politikaları geliştirmesi bakımından önemlidir. Bu doğrultuda neoliberalleşme ile dönüşen sınıfsal güç ilişkilerini incelemek, alt sınıfların bastırılmasında araçsallaştırılan otoriter düzenlemelerin sürekliliğini görünür kılmak ve bugüne uzanan otoriterleşme deneyimini açığa çıkarmak için önemlidir.

Literatürde yürütülen otoriteryenizm tartışmalarından yola çıkan bu tezin amacı da Türkiye’de otoriter neoliberalizmin gelişimini emek merkezli bir bakış açısıyla 1980 sonrası gerçekleşen grev yasaklarındaki süreklilik ve dönüşüm üzerinden incelemektir.

Grev, emek ve sermaye arasındaki bölüşüm ilişkisinde emek için başat mücadele aracıdır. Bu hakkın dönüşümü dönem içerisindeki sınıf hareketinin gücüne bağlı olmakla birlikte siyasal ve ekonomik yapıdan da azade değildir. Dolayısıyla grev hakkının kısıtlandığı durumları, yasakları incelemek bütün bunlar arasındaki

ilişkiyi sorgulamak doğrultusunda önemli göstergeler sunar. Bu doğrultuda tez içerisinde de 1980 sonrası sürece odaklanılarak grev yasaklarındaki süreklilik ve dönüşüm üzerinden emeğin siyasete müdahale etme kapasitesindeki farklılaşmanın otoriter neoliberalizmin inşa sürecine etkisi araştırılacaktır ve inşa edilen yeni yapının gücünün emeğin siyasete müdahale etme kapasitesinin kırılmasına bağlı olduğu savunulacaktır. Bu bağlamda 1980 sonrası neoliberal dönüşüm sürecinde emeğin zayıflatılmasının önemli bir ayağı olan eylem gücünün kırılmasının neoliberal yapının sürekliliğinin sağlanmasındaki rolü, 2002 sonrası süreçte denk geldiği karşılık ve otoriterleşmeye sunduğu katkı sorgulanacaktır. Bu amaçla 1980 öncesi dönemle grev hakkının dönüşümü çerçevesinde karşılaştırmaların da yapılacağı çalışmada grev yasaklarının 1980 sonrası kapsamı, dönüşümü ve örnekleri incelenecektir. Böylece grev yasaklarının içeriğinin, kapsamının ve uygulanış biçimlerinin sürekliliği ve dönüşümü üzerinden Türkiye’de neoliberal hegemonyanın inşa süreci ile kol kola giden otoriterleşme deneyiminin bugüne uzanan dönüşümü gözlemlenecektir. Dolayısıyla çalışma içerisinde farklı sosyo-ekonomik dönemlere bağlı olarak dönüşen sınıfsal güç ilişkileri üzerinden yola çıkılarak grev yasaklarının içeriğindeki süreklilik ve dönüşümlere, neoliberalleşme sürecinin farklı merhalelerinin grev yasakları üzerindeki etkisine, grev yasaklarının siyasal iktidarlar tarafından yoğunlaştığı dönemlere ve yargının yasaklar karşısındaki tutumuna odaklanılacaktır. Bu amaçla tez içerisinde yer yer sermaye kesimlerinin ve sendikaların açıklamalarına, siyasal iktidarların beyanlarına, 1980 sonrası dönemde ekonomik yapıdaki dönüşümü ve siyasal iktidarların bu bağlamda ekonomik politikalarını yansıtan kağıt, lastik metal ve cam gibi stratejik sektörlerdeki grev yasağı örneklerine ve yargı kararlarına yer verilecektir.

Diğer yandan, grev yasaklarındaki süreklilik ve dönüşüm üzerinden Türkiye’de 1980 sonrası otoriter neoliberalizmin inşasını incelemeyi amaçlayan bu tez, neoliberal dönüşüm çerçevesinde emeğin güçsüzleştirilmesini sağlayan ve bu bağlamda inşa edilen yeni yapıyı bugüne uzanan süreçte yeniden üreten, otoriterleşmeyi doğrudan destekleyen, düzenlemelerin ve uygulamaların görünür kılınmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede liberal yaklaşımın aksine Türkiye’de otoriterleşme deneyiminin salt 2010 sonrası süreci kapsamadığı, mevcut

otoriterleşmenin gelişmesini sağlayan yapısal dönüşümün 1980 sonrası süreçle süreklilik taşıdığı savunulacaktır. Bu süreklilik içerisinde küresel kapitalizm ile bütünleşmeyi temsil eden 2001 krizinin önemli bir dönüm noktası olduğu vurgulanacak ve grev yasaklarının, aşağıda vurgulanan destekleyici diğer gelişmelerle beraber, neoliberal dönüşümün bu yeni merhalesinde farklı bir role karşılık geldiği savunulacaktır. Bu ifadeyi açmak gerekirse, Türkiye'nin 2001 krizi sonrası küresel kapitalizme entegre olması doğrultusunda neoliberal dönüşümün gelişimine uygun olarak, AKP iktidarı döneminde emeğin güçsüzleştirilme ve siyasal bir aktör olma özelliğinin yok olma sürecinin farklı dinamikler üzerinden derinleştiği ve grev yasaklarının bu çerçevede önemli bir tamamlayıcı olduğu savunulacaktır. İşçi sınıfının bir önceki dönemde içi boşaltılan sendikal haklarının ve grev hakkının bu süreçte etkisizleşmesinin ivmelenmesi, esnek emek rejiminin konsolidasyonu ve emek içerisinde güvencesizliğe dayalı gelişen yarılma üzerine siyasetini kuran AKP'nin bu yarılmayı neoliberal popülist uygulamalar ile iktidarı lehine araçsallaştırması bu anlamda odak noktaları olacaktır. Bir başka deyişle grev yasakları ile siyasete müdahale etme kapasitesi kırılan emeğin güçsüzleştirilme sürecinin AKP döneminde “esnekleştirme-borçlandırma-güvencesizleştirme üçgeninde” (Benlisoy, 2020a) hız kazandığı ve bu süreklilikte emeğin inşa edilen neoliberal yapının işlerliği bağlamında Türkiye'nin küresel iş bölümünde gelişen rolüne uygun olarak daha sessiz hale getirildiği savunulacaktır.

Buradan hareketle, yine liberal yaklaşımın aksine, 2010 sonrası yoğunlaşan otoriterleşme deneyiminin neoliberal dönüşümden azade yorumlanamayacağı fikri savunulacak ve liberal yaklaşım içerisinde Türkiye'de 2010 sonrası derinleşen otoriterleşme deneyimini, “neoliberalleşmeden uzaklaşılarak devletin ekonomide yeniden hakim olduğu yeni kalkınma modeli”nin inşası doğrultusunda yorumlayan görüş sorgulanacaktır. Bu bağlamda AKP döneminde grev hakkını rafa kaldıran grev ertelemelerinin en çok yoğunlaştığı dönem olan OHAL sürecinde ertelemelerin içeriğinin olağanüstü hal kararnamelelerinden sermaye lehine genişletilerek emek-sermaye çatışmasının keskinleştirilmesine, grev ertelemelerinin arka planında iç sermayenin ve yabancı sermayenin vurgulanan belirleyici rolüne vurgu yapılarak

2010 sonrası süreçte de iktidarın neoliberal karakterini yansıtan durumlara odaklanılacaktır.

Bu doğrultuda ilk olarak tez içerisinde birinci bölümde Türkiye siyasal hayatında ilk grev yasağı uygulamasının izi sürülecek ve 19. yüzyılın ikinci yarısından grev hakkının ilk defa yasal olarak düzenlendiği 1961 anayasasına giden süreçte işçi sınıfının eylem gücünü kısıtlayan düzenlemeler dönem içerisindeki siyasal ve ekonomik dönüşümler doğrultusunda ele alınacaktır. İkinci bölümde 1960 darbesinden 1980'e uzanan süreçte sınıf hareketinin geçirdiği dönüşüme odaklanılarak ve inşa edilen ithal ikameci sistemin üretim ilişkilerindeki etkisine dayanarak grev hakkı ile sendikalaşma hakkının dönüşümü incelenecek ve bu bağlamda dönem içerisindeki grev kısıtlamalarına zemin sağlayan siyasal ve ekonomik gelişmeler ele alınacaktır. Bununla birlikte dönem içerisinde grev hakkının bütünüyle rafa kaldırıldığı kırılma noktaları vurgulanacaktır. Son bölümde ise 1980 sonrası süreç ikiye ayrılarak neoliberal dönüşüme bağlı olarak devletin kurumsal yapısının yeniden yapılandırılması, sınıf ilişkilerinin yeni yapıya göre yeniden biçimlenmesi ve emeğin sınıfsal haklarındaki dönüşüm doğrultusunda siyasal alandaki değişen rolü incelenecektir. Bu doğrultuda emeğin neoliberalleşme sürecinde güçsüzleştirilmesine bağlı olarak inşa edilen neoliberal yapının otoriterleşme deneyimine etkisi sorgulanacaktır. Bütün bu süreçte yaşanan dönüşüm, AKP dönemindeki özgül neoliberal iktidar pratikleri ve otoriterleşme deneyimi ile ilişkilendirilerek grev yasaklarındaki dönüşüm ve süreklilikler üzerinden bu sürecin yansıması incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1960 ÖNCESİ TÜRKİYE’DE GREV YASAKLARI TARİHİNE DAİR İNCELEME

1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Grev yasakları, işçi sınıfının gelişimi ve eylemliliği ile paralel bir geçmişe sahiptir. Bu anlamda Türkiye siyasal hayatında ilk grev yasağı örnekleri 19. yy gibi geriye götürülebilecek bir tarihe denk düşer. Her ne kadar Osmanlı dönemindeki ekonomik yapının ücretlilerin ve işverenlerin belirgin biçimde sınıfsal oluşumuna engel olması sonucu nicel açıdan gelişmiş işçi sınıfı var olmasa da 19. yy sonu 20. yy başı itibarıyla kesin sayıların bilinmemesi ile birlikte birkaç yüz binlik işçi kitlesinden söz etmek mümkündür (Makal, 1997: 176- 177). Bu dönem içerisinde gelişmiş bir işçi sınıfının oluşmamasında ücretliler ve işverenler arasında belirgin bir biçimde sınıfsal nitelik kazanmaya engel olan üretim ilişkilerinin yanı sıra diğer belirleyici etken, gelişmiş ve sürekli sanayi kuruluşlarının olmamasıdır

¹. Burada bir parantez açmak gerekirse, bu sanayi kuruluşlarının günümüzdeki endüstri yapıları ile çalışma ilişkileri bağlamında farklılık taşıdığını göz önünde tutmak önemlidir. Bu dönem içerisinde işaret edilen işçi sınıfı, Tanzimat sonrası gelişen ve kapitülasyon hukuku içerisinde imtiyaz sahibi olan azınlıklardan oluşan burjuvazi eliyle, zayıf da olsa gerçekleşen sanayileşmeye bağlı olarak iktisadi ve toplumsal açıdan farklılaşan kentler (Selanik, İstanbul, İzmir gibi) içerisinde var olmuştur. Dolayısıyla 1870’lerde bu kentler içerisinde yoğunlaşan işçi sınıfına bağlı olarak işçi hareketleri gelişmeye başlamıştır (Makal, 1997: 259; Toprak, 2016: 14). Grevler biçiminde demiryolu, tersane, tütün rejisi gibi iş yerlerinde tezahür eden işçi eylemliliği, gerek dönemin ülke ekonomisinin ve kurumların gelişmişlik düzeyi gerek İkinci Abdülhamid yönetiminin baskı koşulları ile geniş boyutlara

¹ Örneğin, 1913- 1915 sanayi sayımı sonuçları 1913 yılında faaliyette bulunan bazı kuruluşların 1915’te faaliyette bulunmadığını göstermektedir. Bu durumda savaş gibi dışsal faktörler de etkindir Bkz.: Ahmet Makal, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850- 1920**, Ankara, İmge, 1997, s. 166- 167.

ulaşamamıştır.² Bu dönemde işçi hareketlerinin büyümesinde engelleyici bir başka etken ise grevlere yönelik önleyici araç olarak işlev gören bir yasal düzenleme olan 1845 tarihli Polis Nizamnamesi'dir.

Polis Nizamnamesi, Türkiye'de çalışma ilişkileri alanına yönelik düzenlemeler yapan ilk hukuksal belge olması nedeniyle dikkat çekici bir öneme sahiptir. Polislerin görevlerini düzenleyen bu belge, işçilerin eylemlerine ve örgütlenmelerine yönelik polislere hak tanıdığı sınırlamalar üzerinden çalışma ilişkilerine yönelik dolaylı düzenlemeler içerir. Örneğin Nizamname'nin 12. maddesinde "işini bırakarak greve gitmeyi amaçlayan işçilerin dernek ve toplulukları ile buna benzer kamu düzenini bozucu fitne, fesat derneklerini ortadan kaldırmak ve yoketmek böylelikle ihtilalin önünü almak için devamlı suretle uğraşmak ve çaba harcamak" polise verilen görevler arasında sayılmaktadır (Makal, 1997: 256). Sülker'e göre (1976: 6), Polis Nizamnamesi içerisinde yer alan bu gibi maddeler işçilerin cemiyetler kurduklarını, grevler gerçekleştirdiklerini ya da en azından küçük çapta direniş gerçekleştirdiklerini gösterir. Böyle bir düzenlemenin planlanmasında itici gücün ne olduğuna yönelik Türkiye çalışma ilişkileri literatüründe tartışmalar olmuştur. Bu bağlamda dönem içerisinde yoğunlaşan ama kaynak yetersizliğinden ötürü ulaşılamayan işçi hareketlerinin ve özgül örgütlenme araçlarının varlığı tezine karşılık Tanzimat sonrasında yukarıda da ele alınan gelişmelere bağlı olarak oluşacak işçi sınıfının eylemliliğine yönelik Nizamname'nin önleyici bir düzenleme olması tezi savunulmuştur.³ Yine Nizamname'yi Avrupa'da o dönem içerisinde yükselen işçi hareketlerinin Osmanlı coğrafyasına da sıçramaması için bir önlem ya da ülke içerisinde yatırım yapacak yabancı sermayeye yönetim tarafından verilen bir güvence olarak yorumlayanlar da olmuştur. Bu çalışma için önemli olan nokta ise Polis Nizamnamesi'nin, oluşmasında belirleyici olan motivasyonun ne olduğundan bağımsız olarak, getirdiği sınırlamaların 1870'ler işçi grevlerine yönelik sonuçlarıdır; Osmanlı sınırları içerisinde 1872'den 1908 dönemine kadar 23 grevin gerçekleştiği saptanmış ve bu grevlerin formel örgüt yapıları dışında işçi önderleri liderliğinde siyasal ya da sosyal taleplerden ziyade ekonomik faktörlerin rol oynadığı tespit

² Bu dönem içerisinde gerçekleşen ilk grevin hangisi olduğu yönünde tartışmalar gelişse de 1872 yılında Beyoğlu telgraf işçileri tarafından yapılan grevin ilk olduğu genel bir kabul görür Bkz.: Makal, **a.g.e.**, s. 259.

³ Bu tartışmanın tarafları ve savunuları hakkında detaylı bilgi için Bkz.: Makal, **a.g.e.**, s. 256-260.

edilmiştir (Makal, 1997: 259- 260). Öte yandan, grevlere ve sınıfsal örgütlenmeye yönelik getirilen önlemler sonucunda işçi sınıfı doğrudan greve yönelmeden önce sorunların çözümüne yönelik girişimler (sorunlarını dilekçe ile resmi makamlara taşımaları gibi) düzenleme yoluna gitmiştir. Dolayısıyla Polis Nizamnamesi üzerine şunu söylemek mümkündür; Nizamname, dönem içerisinde oluşan işçi sınıfının gerek nicel gerek nitel anlamda büyümesine ket vuran ve en nihayetinde yönetimin sınıfsal bir yapı oluşumuna karşı gösterdiği refleksi yansıtan bir düzenlemedir.

Bu dönem içerisinde işçi hareketlerinin gelişiminde 1908, dönüm noktasıdır. İkinci Meşrutiyet'in getirdiği görece özgürlük ortamına bağlı olarak iki buçuk aylık süre içerisinde birçok iş kolunda on binlerce işçi, sendikal örgütlenmeler gerçekleştirmiş ve greve gitmiştir (Toprak, 2016: 14). 1908 ile birlikte işçi hareketlerinin bu denli yükselmesinde, işçilerin önceki dönemden beri var olan sorunlarının çözüme kavuşturulmadan bastırılma yoluna gidilmesi temel belirleyicidir. İdeolojik ve düşünsel yapısına ters düşmeye başladığı zamana kadar İttihat ve Terakki, işçi hareketlerin gelişmesi ve yaygınlık kazanmasına karşı pragmatist bir tutum sergilemiştir. Zira kitlelerin öfkesinin istibdat dönemine ve getirilerine yönelik olması, İttihat ve Terakki için öncüsü olduğu değişimin gücünü pekiştirmek adına önemlidir. Öte yandan grevlerin giderek ülke ekonomisini ve özellikle yabancı sermayeyi olumsuz yönde etkilemesi, yönetimin kısıtlamalara yönelmesine neden olmuştur. Zaten ideolojik anlamda liberalizmi benimseyen İttihat ve Terakki Partisi, iktidarları döneminde “milli burjuvazi” yaratma amacıyla devlet eliyle sermaye biriktirme rejimini inşa etmeyi hedeflemiş ve sermayeyi koruma kaygısı yönünde bir refleks geliştirmiştir. Bu bağlamda grevler öncelikle fiili olarak bastırılmış ve daha sonra yasal düzenlemeler oluşturulmuştur (Makal, 1997: 269).

1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu 1908 sonrası grevler için yapılan yasal düzenlemelerin ilkidir ve Cumhuriyet döneminde devletin sendikalara karşı yaklaşımının kökeni bu kanuna dayanır (Çelik, 2010: 72). Tatil-i Eşgal Kanunu, “Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde, toplu iş ilişkileri konusunda, dolaysız bir biçimde düzenlemeler yapan ilk kanun” olmakla birlikte (Makal, 1997: 270), Osmanlı dönemindeki çalışma ilişkilerinde o güne dek düzenlenmeyen grev ve sendikalar gibi konularda yasa maddeleri oluşturmuştur. Çıkarılış amacı itibarıyla

yükselen grevlerin engellenmesini amaçlayan Tatil-i Eşgal Kanunu, grevlerle ilgili getirdiği hükümler bakımından tartışmalı bir yapıya sahiptir. Zira bu konudaki hükümleri yoruma açıktır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Tatil-i Eşgal Kanunu kamuya yönelik hizmet veren kuruluşlarda çalışan işçileri kapsayarak bu işçilerin (ve ayrıca işverenlerin) sendikalar kurmasını yasaklamış, yaptırıma bağlamıştır ve önceden kurulmuş olan sendikaların varlığını da sonlandırmıştır. Burada bahsedilen kurumlar, kanunun 1. maddesinde “demiryolu, tramvay, liman, genel aydınlatma kuruluşları” şeklinde örneklendirilmiştir. Kamuya hizmet veren bu kurumların en önemli özelliği, mevcut işçi sınıfının çok büyük bir oranını istihdam ediyor olmaları ve sermaye paylarının daha çok yabancı işverenlere ait olmasıdır (Makal, 1997: 271-272). Bu bağlamda bir parantez açmak gerekirse, Çelik’e göre (2010: 75); “kamuya yönelik hizmetler dışında kayda değer bir işgücünün olmayışı nedeniyle, bu yasa gerçekte sendikal örgütlenme olanağını ortadan kaldırmıştır”. Sendikal örgütlenmenin etkisiz kılınmasının ve yok edilmesinin arkasındaki itici güç, yönetimin grevlere ve dolayısıyla işçi hareketine yönelik tutumuna dair açıklama getirir; bu bağlamda da Tatil-i Eşgal Kanunu’nun grevlere yönelik yoruma açık hükümleri hakkında bir sonuca varılabilir. Tam da bu noktada dönemin Dahiliye Nazırı’nın ve Bayındırlık Nazırı Vekili’nin Tatil-i Eşgal Kanunu tasarısı sırasındaki görüşleri bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Bayındırlık Nazırı Vekili Ali Bey, sendikaların iktisadi amaç göstergesiyle devlete ve hükümete içkin siyasete dahil olma durumunda bir aktör olacakları için sendikaların yasaklanmasını isterken, Dahiliye Nazırı Ferit Paşa, sendikaların sermayeyi ürkütterek tehdit ettiği gerekçesiyle, yani sermaye lehine sınıfsal bir yaklaşımla, yasaklanmasını istemiştir;

“Mücerrebdir [sınanmıştır], şimdiye kadar nerde sendika teşekkül etmiş ise, orada daimi surette sermaye aleyhinde bir esas teşekkül etmiştir. (...) Onun için, burada sermayedarını daimi surette tehdit altında bulunduracak sendikaların teşkili muzırdır. Muzır olduğundan dolayı Hükümet teşkiline mani olmuştur. (...) Onların teşekkül etmesi (...) üzerine, sermaye sahipleri büyük tehdit altına alınmıştır. Biz ise sermayeye muhtacız ve ona muhtaç olduğumuz bir zamanda, sermayeyi tazyik altına almak caiz değildir. (...) Şimdiki halde sendikanın teşkiline lüzum yoktur. Ne vakit oraya gelirsek, o vakit tetkik olunur. Memleketin ahval-i maliye ve iktisadiyyesi terakki ederse, sendika lazım mıdır, değil midir? O vakit bahsedilir (alkış). Şimdiki halde hiç lüzum yoktur” (akt. Çelik, 2010: 73).

Nitekim bu sınıfsal tutum, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programında yer almakla birlikte merkez yayın organları “İttihat ve Terakki Gazetesi”nde de Avrupa’da yaygınlaşan sosyalist akımların eleştirisi üzerinden liberal bir duruşla sosyal hakların ve sermayedarın aleyhine olacak düzenlemelerin ekonomik gelişmenin önünde engel olacağı dile getirilmektedir;

“(…) Avrupanın ekseri memleketlerinde son zamanlarda tertip ve tanzim olunan kanunlar patronları zarara sokmaktan başka bir şey düşünmemiştir, yalnız yövmi mesai saatini değil, bazı sanayide asgari ücreti dahi tayin eyleyecek derecede ileri gitmişlerdir. (...) Fabrika ve ticarethane sahipleri hükümete karşı olan mükellefiyetlerinin fevkinde olarak amelelerine karşı da ağır bir yüke tahammül edecek olurlarsa teşebbüse vaz’ edecekleri sermayenin mutad kazancını temin edemezler. Bu da kendilerine keder ve ümitsizlik arız olmasını, teşebbüslerin tatilini intaç eyler ve memleketin iktisadi terakkisini durdurur.” (akt. Çelik, 2010: 74).

Bu bağlamda yazının ilerleyen kısmında sosyalizmin karşısında “emniyet bahşetmek zorunda oldukları sermayedarları korkutmamak” için yer alacaklarını belirterek 1908 ile birlikte yükselen “ilan-ı hürriyet grevleri”ne karşı oluşumu sınıfsal kaygılara dayanan düzenlemelere başvuracaklarını ifade etmişlerdir; “Şu son iki ay zarfında vukuu bulan bazı müfrit muamelelerin önünü almak için gerek tatil-i eşgale, gerek sendikalara dair neşredeceğimiz misallerde amelelerin selahiyet derecelerinin neden ibaret olacağını göstermekliğimiz iktiza eder” (akt. Çelik, 2010: 74). Bütün bunlardan hareketle, Tatil-i Eşgal Kanunu’nun grevlere yönelik literatürdeki tartışmalı düzenlemesine gelinirse, 1. maddesinde kamuya yönelik hizmet veren kuruluşlarda işçilerle işverenler arasında uyuşmazlık olduğu takdirde “zorunlu uzlaşma”⁴ yolunu öngören kanun, 6. maddesinde uzlaşmanın sağlanamadığı durumda işçilerin “terk-i hizmette muhtar” olduklarını ifade ederek bu ifadenin yorumlanışındaki farklılıklara dayalı literatürde tartışmalara neden olacak hükümleri

⁴ Kanuna göre zorunlu uzlaşma prosedürü, işçilerin seçeceği üç vekilin uyuşmazlık konusunu yazılı olarak Ticaret ve Nafia Nezareti’ne iletmesi ile başlar ve Nezaret’in üç gün içerisinde uyuşmazlığın yaşandığı kuruma bildiride bulunması ile ilerler. Bu işlemlerin sonrasında kurum da üç temsilci seçer ve bu temsilciler, Nezaret’in atadığı memur gözetiminde işçi temsilcileriyle bir uzlaşma kurulunda görüşmelere başlarlar; aksi takdirde işçilerin talepleri kabul edilmiş sayılır.

içermiştir (Makal, 1997: 273-277). Zira kimi görüşe göre “terk- i hizmet” ifadesi grevi kastetmektedir ve buradan hareketle kanun, işçilere uyuşmazlıkların çözülemediği en son durumda grev özgürlüğü sağlamaktadır. Örneğin Oğuzman’a göre; “Kanun dikkatlice gözden geçirildiği takdirde grev yapılmasını değil, greve icbarı cezalandırmaktadır”, Gülmez’e göre ise; “1909 Tatil-i Eşgal Yasası, düzenlediği yalın uzlaşma sürecinin başarısız kalması durumunda işçilerin işi bırakabileceklerini açıkça kabul ederek, grev rejimi açısından 1936 İş Yasası’nın çıkarılmasına değin süren ‘grev özgürlüğü dönemini’ açmıştır” (akt. Makal, 1997: 276). Diğer bir görüş ise kanunun açık bir şekilde grev hakkı tanımadığını ifade ederek Tatil-i Eşgal Kanunu’nun grev yasağı getirdiğini savunmaktadır.⁵ Bu görüşü savunur şekilde, Toprak’a göre (2016: 159) “terk-i hizmet” ifadesi grevi nitelemez; bu ifade “işçinin emek gücünü dilediğince tasarruf etme” şeklinde yorumlanması gereken, bireysel insiyatife dayalı davranışı belirten bir ifadedir. Toprak bu yorumu Tatil-i Eşgal Kanunu öncesinde Meclis’in toplanması beklenmeksizin Hey’et-i Vükela’nın (Bakanlar Kurulu) Kanun-u Esasi’ye dayanarak çıkardığı bir kanun hükmünde kararname olan “Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat’ın çıkarılış amacını odağına alarak yapmıştır. Bu bağlamda önce “Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi ve Tatil-i Eşgal Kanunu Gerekçesi”⁶ ve daha sonra Tatil-i Eşgal Hakkında çıkarılan kanun hükmünde kararnamenin yürürlüğe girmesinden beş gün sonra Babıali’nin yayınladığı genelge üzerine Toprak, Tatil- i Eşgal Kanunu’nun kamuya hizmet götüren işyerlerinde ve devlet kurumlarında grevi fiilen yasaklamış olmakla birlikte “kamu menfaati” gerekçesiyle bu tür iş yerlerinde işin sürekliliğinin sağlanmasının amaçlandığını ifade ederek “terk-i hizmet” kavramının grev hakkından ya da toplu iş bırakımından ziyade bireysel anlamda istifa edebilme özgürlüğünü işaret ettiğini savunmuştur;

⁵ Bu görüşü ilk defa Orhan Tuna ve Metin Kutsal 1962 yılında birlikte kaleme aldıkları “Grev Hakkı-Başlıca Meseleleri ve Memleketimiz Bakımından Tanzimi” adlı çalışmalarında ortaya koymuşlar ve “Türkiye’de grev hakkı 1908 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu ile ortadan kaldırılmıştır” ifadesinde bulunmuşlardır. Bu görüşü destekler nitelikte Cahit Talas’a göre “yasa bir tür grev yasağı getirmektedir” Bknz.: Makal, **a.g.e.**, s. 276.

⁶ “Demiryol şirketleri ile liman ve rıhtım ve tenvirat ve su ve tramvay gibi hidemat-ı umumiyye ifa eden sair şirketler müstahdemininin devair-i hükumete kıyasen tatil-i eşgal etmeleri tecviz olunamayacağından bu gibi şirketlerde tatil-i eşgalin men’i... teemmül... olunarak zikrolunan layiha ona göre tanzim kılınmış”tır (akt. Toprak, 2010: 156).

“...Esasen devair-i hükümetin ve onun aksamından madud olan Düyun-ı Umumiyye ve Reji İdarelerinin terk-i eşgal edemeyecekleri misillü demiryolu ve liman ve rıhtım ve tramvay ve su ve havagazı ve elektrikle tenvir gibi hidemat-ı umumiyyeyi teşkil eden bilcümle efradın alaka ve menafi’i bulunmasına mebni işbu şirketler müstahdemin ve arnelesinin de memurun-i hükumete kıyasen umumun menafi’i zararına olarak terk-i eşgal eylemeyecekleri ve yalnız halinden memnun olmayanların ya usulü dairesinde terfihlerini istida veya suret-i kat’iyyede alakalarını kesmek üzere istifa eymeleri icab ettiği cihetle böyle umuma taalluk eden ahvalde bazı muharrikinin teşvikatıyla ticaret ve emniyet-i umumiyyenin sektere uğramasına mahal bırakmamak üzere tatil-e eşgalin men’ine dair Takvim-i Vakayı’nın onbir nümerolu nüshasıyla neşr olunan kanun ...” (akt. Toprak, 2010: 157).

Burada bir parantez açmak gerekir, Babıali’nin yayınladığı genelgede dikkat çeken bir diğer husus, kamu yararının yanı sıra iktisadi faaliyetlerin sürekliliğini sağlamanın da grevlerin önlenmesi için bir gerekçe olarak sunulmasıdır. Bu gerekçe, çalışmanın önceki sayfalarında dile getirildiği gibi, Tatil-i Eşgal Kanunu’nun sendikaları yok etmesinin arkasındaki nedensellikte bağdaşmaktadır. Dolayısıyla yönetimin yükselişte olan ve yaygınlık kazanan işçi hareketlerine ve örgütlülüğüne yönelik oluşturduğu Tatil-i Eşgal Kanunu’nun başat motivasyon kaynağının iktisadi kaygı olduğu ve bu bağlamda Kanun’a dair ayrıntıların, yönetimin sermaye lehine takındığı sınıfsal tutumu açığa çıkarması bakımından önemli olduğunu söylemek mümkündür. Bir başka deyişle, o güne kadar varlığı tanınmayan sınıfsal bir kesim; yönetim tarafından tanınmış ve Tatil-i Eşgal Kanunu’nun getirdiği kısıtlamalarla siyasal bir aktör olması engellenmeye çalışılmıştır. Boratav’ın ifadesiyle (2005: 31); “Sermaye-emek ilişkilerini yok sayan istibdat döneminin yasaklamalarının aksine bu kanun, sınıf mücadelesi gerçeğini gözledikten sonra, sorunu sermaye lehine kısıtlamalarla çözmeye çalışan modern, yani kapitalistçe, bir düzenleme sayılmalıdır”.

1.2. Cumhuriyet Sonrası Dönem

1909 Tatil-i Eşgal Kanunu’nda grevlere ve dolayısıyla sınıf hareketlerine ilişkin yönetimin sergilediği tutum Cumhuriyet’in ilanı sonrası sürekliliğini korumuştur. 1936 tarihli 3008 sayılı İş Kanunu bu sürekliliğin en belirgin

göstergelerindendir. Bu kanun, Türkiye’de devletin ekonomi alanında başat aktör olduğu bir siyasal atmosferin ürünüdür. Bir başka ifadeyle 1936 İş Kanunu, tek parti dönemi içerisinde, diğer alanlarda olduğu gibi ekonomide de belirleyici güç olan devletin benimsenen gelişme modeli içerisindeki rolüne bağlı olarak oluşturulan ve Cumhuriyet döneminde çalışma ilişkileri alanına yönelik ilk defa doğrudan düzenleme yapan yasadır. İş Kanunu’nun işçi sınıfının eylemliliğine yönelik sonuçlarına değinmeden önce bu kanunun çıkarıldığı dönemin yapısını anlamak önemlidir. Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte yönetici kadroların temel saiki iktisadi gelişim olmuş ve bu bağlamda sermaye birikiminin sağlanması zorunluluğu belirlemiştir. Sermaye birikimi, Cumhuriyet’in ilk kurulduğu dönemden 1930’lara kadar, yine devletin müdahalesiyle, özel kesime ağırlık verilerek sağlanmaya çalışılmıştır. Yeni rejimin 1923 İzmir İktisat Kongresi’nde şekillenen iktisat politikasına göre, devlet; özel sermaye birikimini teşvik eden ve aynı zamanda ekonomi alanına müdahaleler eden, girişimlerde bulunan dolayısıyla karma ekonomi anlayışını yansıtan bir konumdadır. Bu durumun başarısız olması ve dönemin 1929 Buhranı gibi dışsal faktörlerinin de etkisi, yönetimi ekonomide devletçiliğe yöneltmiştir. Dolayısıyla bu doğrultuda öncelikle 1931’de Cumhuriyet Halk Partisi’nin programına giren “devletçilik”⁷, partinin 1935 tarihli kurultayı sonrasında tüzüğünde daha da ağırlıklı olarak yer almış ve daha sonra yapılan değişikliklerle 1937’de halkçılık ve devrimcilikle beraber Anayasaya da girmiştir. Bu bağlamda sanayi planlarına bağlı olarak sanayileşme hamleleri gerçekleştiren ve kamu iktisadi teşebbüsleri kuran devlet, iktisadi alanda girişimci olarak başat belirleyici olmuştur. Boratav (2005) bu duruma dayanarak, devletçiliği Türkiye’de kapitalist gelişme modelinin parçası olarak yorumlamıştır. İş Kanunu buradan yola çıkılarak düşünülmesi gereken bir düzenlemedir. Burada bir parantez açmak gerekirse, İş Kanunu’nun düzenlenmesi aynı zamanda devletin iktisadi alandaki ağırlığının artmasının sonucu olarak işçi sınıfının büyümesinden de bağımsız değildir. Bir başka deyişle, devletin girişiyle var olan kurumlarda (fabrikalar, KİT’ler vb) gelişen işçi sınıfı aynı zamanda temsil ettiği sendikal örgütlenmenin,

⁷ “Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar, az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.” (akt. Makal, 1999: 232)

sınıfsal eylemliliğin ve dolayısıyla sınıfsal bilincin gelişmesi ihtimalleri ile çalışma alanında düzenlemeler yapan İş Kanunu'nun çıkarılmasında önemli bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla tek partili siyasal sistem, devletçi politikaların ağırlık kazanması ve sınıfsal yapıda gelişen değişimler yasanın karakterini belirlemiştir (Makal, 1999: 353). Yani devletçilik; “sermaye birikimini vurgulayan, ulusal ekonomik kalkınma için çalışan ulusal siyasete paralel ve bunun bir parçası olan bir ulusal ekonomi yaratmayı” temsil etmektedir (Parla, Davison, 2004: 129). Bu bağlamda çalışanlar için bireysel koruyucu hükümler içeren yasa “toplular iş ilişkileri alanında ise otoriter bir nitelik taşıyordu” (Makal, 2007: 104). Yasa, tıpkı Tatil-i Eşgal Kanunu gibi sendikal örgütlenme üzerine hiçbir düzenlemeye yapmayarak, grevleri yasaklayarak (ve cezai müeyyideye bağlayarak) onun yerine kısmi yetkilerle donatılmış işçi temsilciliği kurumu oluşturarak ve toplu iş uyuşmazlıklarına dair çözümü zorunlu tahkim mekanizması öngörerek devlet nezdinde sınıfların ve eylemliliğinin reddini yansıtmıştır.⁸ Bu anlayış doğrultusunda sınıf mücadelesinin karşısına “halkçılık” ilkesi konulmuş ve ön plana çıkarılmıştır. Nitekim 1938 tarihli 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu ile, “sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağı” (sendikalar, siyasal partiler dahil) ile İş Kanunu'nun sınıf yapısını ve örgütlülüğünü reddeden tutumu pekiştirilmiştir.⁹ Yani bu anlamda işçilerin haklarını araması ve koruması kendi örgütlülüğüne ve eylemliliğine bağlanmaksızın devletin yetki alanına girmiştir. Dolayısıyla şöyle bir çıkarım yapmak mümkündür; yeni kurulmuş bir devletin gelişimi ve uluslararası sistem içerisinde yer alabilmesi için iktisadi kalkınmaya öncelik veren tek parti yönetimi; devletçi ekonomi modeli ile sınıfsal yapıyı yok sayarak yerine tek bir aidiyet biçimi olarak “halk”ı koymuştur. Bunun yanında “sınıfsız ulus” içerisinde bir toplumsal kesim olarak görülen işçilere çalışma hayatında getirdiği bireysel düzenlemelerle işçi sınıfının örgütlenmesini ve

⁸ Cumhuriyet döneminde İş Kanunu öncesinde toplam 49 grev olduğunu belirten Yüksel Akkaya, bu grevlerin 25'inin daha çok tramvay ve liman işçileri ardından gıda ve dokuma işçileri tarafından İstanbul'da gerçekleştiğini ifade etmektedir (akt. Makal, 1999: 453).

⁹ 1936 İş Kanunu ve 1938 Cemiyetler Kanunu'ndan önce, 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu yürürlükte kaldığı dört sene boyunca çalışma ilişkileri alanında dolaylı etkilerde bulunmuştur. “İrticaa ve isyana ve memleketin nizam-ı içtimaisini ve huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlale beis bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı, hükümet Reisicumhur'un tasdiğiyle res'en ve idareten men'e mezundur.” şeklinde 1. Maddesi olan kanunun yetkileri İstanbul'da 1923-1925 arasında canlı olan sol hareketin ve işçi hareketlerinin bastırılması için de kullanılmıştır (Makal, 1999: 335-336; Sülker, 1976: 174).

eylemliliğini engelleyerek ekonomik faaliyetlerin olası işçi hareketleri tarafından kesintiye uğramadan işlerliğini ve gelişimini hedeflemiştir. Yine de 1936 İş Kanunu her ne kadar bireysel anlamda işçilere yönelik koruyucu hükümler içerse de bu hükümlerin birçoğu, yasa uyarınca çıkarılması gereken tüzük ve yönetmeliklerin çıkarılamaması, gerekli denetimlerin yapılamaması ve İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği özgül koşullara bağlı olarak işlerliğe kavuşmamıştır (Makal, 2007: 215).

Devletçi ekonomi politikaları doğrultusunda sınıf hareketi üzerine geliştirilen yaklaşımın Demokrat Parti dönemindeki seyrine geçmeden önce devletçi politikalar içerisinde halkçılık ilkesi hakkında bir parantez açmak gerekirse, halkçılık; ulus içerisindeki bireylerin çıkarlarını; ülke menfaatleri ile karşılaştırarak ve ona içkin kılarak “ortak yarar” biçiminde tezahür etmesini sağlamıştır. Zira halkçılık ilkesi, çıkarları ve mutluluğu ortak ve genel olan dayanışmacı bireylerden oluşan bir halk inancına dayalıdır. Dolayısıyla bu ortak yarara dayalı çıkarların dışında bireysel yararlar “çatışmacı” olarak nitelendirilmiş; Türkiye'nin sosyal ve siyasi dokusu için zararlı olarak görülerek reddedilmiştir (Parla, Davison, 2004: 81- 82). Bu düşünsel yapıdan hareketle “ülke içerisindeki uyumu ve bütünlüğü tehdit eden”, “bölücü” toplumsal hareketler ve siyasal partiler rejim tarafından siyasal alandan dışlanmışlardır. Bu anlamda yine sınıf aidiyetine ve mücadelesine karşılık halkçılık ilkesinin ön plana çıkartılması, iktidarın tarif ettiği dayanışmacı, üniter devlet yapısı üzerinden geliştirilmesi amaçlanan siyasal ve iktisadi örgütlenme için bir önlem olarak yorumlanabilir. Bir başka deyişle, yeni kurulan devletin kalkınması için başat öneme sahip devletçi ekonominin gelişmesinde toplum içerisindeki bireylerin çıkarları bu amaç etrafında ortaklaştırılmıştır. Dolayısıyla tek bir kimlik üzerinden tanımlanan ve işlevselleştirilen bireyler, ülkenin kalkınmasında uyumlu olarak hareket edecek bir ulusu temsil etmektedir. Bu hususta İş Kanunu, emek ve sermaye arasındaki çatışmalı sınıf ilişkisini reddederek yerine uyuma dayalı bir ilişki tarif etmesi açısından önemli bir göstergedir. Buradan hareketle meslek grupları arasındaki uyumlu ilişkiye dayalı korporatist çalışma anlayışı ön plana çıkarılmıştır. Nitekim bu anlayış, CHP'nin programlarında ve tüzüklerinde sıklıkla vurgulanmıştır. Örneğin CHP'nin 1931 tarihli parti programında meslek gruplarına dayalı çalışma ilişkileri “sınıf mücadelesinden ziyade toplumsal düzen ve dayanışmayı sağlar veya güvence

altına alır’’ (Parla, Davison, 2004: 82)¹⁰ şeklinde yorumlanırken yine CHP’nin 1943 tarihli parti programında benzer bir vurgu yapılarak sınıf mücadelesi, halkçılık ilkesi doğrultusunda tasavvur edilen ulusun, düzenini bozarak üretim ilişkilerinde yaratacağı çatışmanın toplumun ve dolayısıyla devletin ortak yararı kabul edilen iktisadi kalkınmayı engellediğini savunulur;

“Sınıfları örgütlemek, çıkarları arasındaki çelişkiyi hafifletecek sınıf mücadelesine izin vermek, toplumun enerjisini boşa harcamaktan ve girişimin ve işverenlerin huzurunu bozmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Türk milletini çeşitli sınıflardan oluşmuş olarak görmemek, meslek gruplarının bir araya gelmesi olarak görmek ve birbirini sömüren sınıfların oluşumuna asla yol açmamak gerekir. Türk milletinin medeniyette hızlı ilerlemesini sağlamak ve halkçılığın gerektirdiği şekilde başkalarını sömüren sınıfları önlemek için, iktisadi alanda bireylerin ve tüzel kişilerin sahip olduğu tüm imkanlardan ve devletin gücünden hem aynı anda hem de uyumlu bir şekilde yararlanmak gereklidir.” (akt. Parla, Davison, 2004: 83).

Bu bağlamda İş Kanunu’nun bireysel anlamda işçi sınıfına sağladığı haklar, gelişen bu kesimin sınıfsal bilincinin ve dolayısıyla örgütlülüğünün engellenmesinde önemli bir etken olmasının haricinde yine iktisadi hedeflerin gerektirdiği ölçüde emek ve sermaye arasındaki uyumun sağlanma çabası olarak da yorumlanabilir.

Tek parti döneminde devletçi ekonomi politikası doğrultusunda sınıf hareketine yönelik geliştirilen yaklaşım, Demokrat Parti döneminde de sürekliliğe sahiptir. Zira Çelik’in ifadesiyle (2010: 142); “CHP ve DP dönemlerinde sermaye taleplerine yaklaşım, kalkınma stratejisi ve devletin ekonomik rolü gibi konularda süreklilik olduğunu söylemek mümkündür”. Tek parti iktidarına karşı liberal bir yaklaşımla toplumun siyasal anlamda ötekileştirilen ya da tek parti döneminde ekonomik anlamda ezilen bütün kesimlere özgürlükçü bir şekilde kucak açtığını ve bu kesimleri

¹⁰ Burada bir parantez açmak gerekirse, toplum içerisinde sınıflı yapının olmadığı savunusu, CHP programlarında toplumun meslek gruplarından oluştuğuna yönelik vurgular, sınıf siyasetini yasaklayan ve korporatist anlayışı öne çıkaran Mussolini dönemi İtalya’sından uyarlanan 1936 İş Kanunu, literatür içerisinde tek parti dönemine yönelik, iki savaş arası dönem içerisinde yükselen faşist ideolojilerden izler olduğu tartışmasını desteklemiştir Bkz.: Ahmet Makal, **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, Ankara, İmge, 1999, s. 381-387.

temsil ettiğini iddia eden Demokrat Parti, iktidara geldiği süreçte (özellikle 1953 sonrası) önceki dönemde sergilenen “sınıflar üstü” politikayı sürdürmüştür. Öyle ki, iktidara gelmeden önce grev hakkının savunusunu yaparak ve hatta programında yer vererek işçi sınıfının yoğun desteğini alan DP; iktidara geldikten sonra grev hakkına dair bir düzenleme yapmayacak ve birkaç kez hazırladığı grev kanunu taslaklarını hiçbir zaman meclis gündemine “henüz Türkiye sanayinin ve işçi sınıfının grev için gerekli güce, olgunluğa ulaşmadığı” yönündeki argümanlarla taşımayarak grev yasağını devam ettirmiştir (Koçak, 2015: 342). Demokrat Parti’nin bu yöndeki tutumu, 1936 İş Kanunu’nun emek-sermaye ilişkilerini devletin yönetimine ve denetimine sokan yapısının kendi liberal ekonomi anlayışının uygulanabilirliğini kolaylaştırmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda yine iktidara gelmeden önce işçi sınıfının lehine politikalar vadeden DP, her ne kadar bu yönde göstergeler sunmuş olsa da, sınıfsal kesimlerin siyasal alanda etkin olmasına izin vermeyecek düzenlemelere sahiptir. Örneğin DP’nin 1946 tarihli programının içerisinde 7. maddede “yalnız siyasi partiler kurulmasını, yani sadece siyasi sahada teşkilatlanmış olmayı kafi görmüyoruz (...) işçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanayicilerin, serbest meslekler mensuplarının, memur ve muallimlerin, yüksek öğretim talebesinin mesleki, içtimai ve iktisadi maksatlarla cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli görüyoruz” hükmü yer almaktadır (akt. Çelik, 2010: 214); bu hüküm sendikaların salt mesleki ya da iktisadi amaçlarla oluşturulması gerektiği sınırını vurgulayarak siyasal alanda etkin olmamaları gerektiğini örtülü olarak ifade etmektedir. Bu hükmün yanı sıra 1949 yılında programda yapılan değişiklikle aynı maddeye “Bütün bu meslek ve tesanüt teşekküllerinin manevi şahsiyet olarak her türlü siyasal tesir ve maksatlar dışında kalmaları şartıyla, işçi sendikalarının grev hakkının tanınması fikrindeyiz” hükmü eklenmiş ve yine siyasal alana bu alt sınıfların katılmaması gerektiği vurgusu yer almıştır. Bütün bunların yanında gerek tek parti iktidarında gerek DP yönetiminde siyasal alanın sınıflara kapalı bir alan olarak sınırlandırılması durumundan örgütlenme ve siyasete dahil olarak müdahale edebilme imkanlarıyla sermayedarların azade olduğunu söylemek gerekir. Zaten her iki dönemde de bu yönde izlenen ve yasal düzenlemelerle desteklenen politikanın başat amacı, işçi sınıfını çalışma alanında bireysel koruyucu yasalarla tatmin etmeye çalışarak ve halkçılık vurgusu altında sınıf bilincinin oluşmasını engelleyerek,

sermaye birikim sürecinin bu sınıf tarafından aleyhine gelişen durumlara karşı örgütlenerek ve siyaset yaparak kesintiye uğratılmamasıdır. Bir başka deyişle buradaki amaç, örgütlenme ve grevler yoluyla işçi sınıfının ekonomik sistemin işlerliğini bozmasına karşı engelleme yaratmaktır. Dolayısıyla her iki dönem içerisinde sermaye birikiminin sorunsuz sağlanması yönünde bir süreklilik varken sadece sermaye birikimi sürecinde etkin olacak sermayedar sınıf içerisindeki kesimlerin tercihe yönelik farklılıklar mevcut olmuştur. Burada bir parantez açmak gerekirse, DP dönemine uzanan süreçte 1940'ların sermayedar sınıf açısından bir önceki dönemden farklılığını vurgulamak önemlidir. 1930'lar, Türkiye ekonomisinin dışa kapanarak devlet eliyle bir milli burjuvazi yaratmayı amaçladığı ve birikim rejimini bu yönde inşa etmeyi hedeflediği bir dönemken 1940'lar sanayi burjuvazisinin geliştiği; milli iktisat anlayışının kırılmaya uğradığı bir süreci ifade eder. 1930'lardaki dönüşüm bu anlamda “vaatlerini yerine getiremeyen ve Türkiye'yi kapitalist piyasanın gelgeçliklerine terk etmiş olan çevre modelinin karşıtı olarak tasarlanan bir ulusa iktisadi kalkınma kuramı oluşturma yolundaki çabalarla bağlantılıdır” (Keyder, 1990: 47). İşçilerin ücretlerinin gerilemesi, tarım ürünleri fiyatlarının dünya fiyatlarını izleyerek düşmesine izin verilmesine karşılık sanayi mallarının fiyatlarının yüksek tutulması, devlet politikalarıyla teşvik edilen kartelleşme ve dikey bütünleşme 1930'larda oluşturulmaya çalışılan milli burjuvazinin gelişmesinde önemli belirleyicilerdir. Öte yandan dönem içerisinde izlenen bu politikalar sonucunda elde edilen artığın bölüşümü, dönem içerisinde bürokratların desteklediği sanayi burjuvazisinin gelişmesinde rol oynamıştır (Keyder, 1990: 50). Bu dönemin sonunda başlayan İkinci Dünya Savaşı sırasında yürütülen savaş ekonomisi, 1940'ların ikinci yarısında, müdahaleci devlete karşı özerklik elde etmek isteyen bir iktisadi gücü yaratmıştır. Zira savaş sürecinde iktidarın yürüttüğü ekonomik politikalar, devlet eliyle geliştirilmeye çalışılan milli burjuvazinin daha çok sermaye birikimi sağlamasına neden olmuştur. Örneğin savaş sırasında kentlerde yükselen karaborsa üzerinden zenginleşen bir kesimin oluşumuna karşılık Varlık Vergisi¹¹'ni düzenlediğini söyleyen iktidarın bu yaptırımı aslında gayri Müslimlerin

¹¹ “Kasım 1942’de kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu, esas olarak ticaret burjuvazisini, tali olarak da çiftçi, esnaf ve ücretlileri kapsayan; belli komisyonlarca tarh edilerek bir kereye mahsus olmak üzere toplanan, itiraz hakkı bulunmayan olağanüstü bir vergiyi öngörür. Vergi borçlarını bir ay içinde

sahip oldukları mülkleri zararına satmak zorunda kalmalarına ve gelişen Müslüman burjuvazinin bu mülkleri kolay bir biçimde edinerek daha fazla sermaye biriktirmesini sağlamıştır. Öte yandan yine savaş sürecinde ülke içerisinde işçilerin ücretlerinin azaltılması, fiyatları devlet tarafından denetlenen sanayi mallarına yapılan zamlar ve bu süreçte hükümetin ekonomiye yaptığı yeni müdahalelerle birikim haddi hızlanan ticari karların bölüşümü savaş sonrası gelişen bir burjuvazinin zenginleşerek ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bağlamda savaş sonrası süreçte belirginleşen üst sınıf, devletin ekonomi üzerindeki denetiminin sönümlenmesini istemiş ve liberal ekonomi politikalarını savunmaya başlamıştır. Öyle ki, burjuvazinin içerisindeki tüm kesimler 1940'ların ikinci yarısına gelindiğinde liberal ekonomi politikalarına olan çağrılarının yanında devlet işletmelerinin özel sermayeye aktarılması gibi taleplerini de dile getirmeye başlamışlardır (Keyder, 1990: 54). Sermaye sınıfının bu talepleri, DP'nin seçim sürecinde savunduğu liberal politikalarda karşılık bulmuştur. Dolayısıyla 1940'larla birlikte belirginleşen bu sınıfın, Keyder'in ifadesiyle (1990: 55), “rüşünü kazanması yeni demokrasiyle çakıştı; DP ise onun sözcüsü oldu.”.

Bu anlamda 1960 öncesi “bir yanda sosyal ve siyasal örgütlenmesi engellenmiş işçiler, öte yandan, devletle girift ilişkileri olan ve sermaye biriktiren bir sınıf” söz konusudur (Çelik, 2010: 553). Nitekim 1946'da Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle sınıf esasına dayalı örgütlenme yasağının kaldırılmasına bağlı olarak; kısa sürede hızla sendikalaşmanın büyüdüğü, sınıf mücadelesinin esas alındığı, kendisini enternasyonal sosyalist hareketin bir parçası olarak gören ve “46 Sendikacılığı” diye anılan bir sendikacılık geleneği baş göstermiş olmasına karşın kısa süre sonra yine “İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında 5018 Sayılı Kanun” ile bu sendikal gelişim bastırılmıştır. Aslında 1946'da çok partili siyasal hayata geçmek için yapılan yasal değişiklikler içerisinde sınıf esasına dayalı cemiyetlerin kurulma yasağının kaldırılmasının yer alması iktidarın öngöremediği bir sendikalaşmanın gelişmesine neden olmuştur. Bu bağlamda

ödemeyenler, önce kamplara, sonra da çalışma yükümlülüğüne tabi tutulmak üzere Aşkale'ye sevk edildiler. Kanun metni bir ayırım yapmamakla birlikte, toplam vergi tahsilatının yarıdan fazlası azınlıklarca ödenmiş ve böylece Varlık Vergisi, ırk ve din ayrımına dayalı bir vergi uygulaması olarak maliye tarihimize geçmiştir.” Bkz.: Boratav, a.g.e., s. 85

İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde, birçoğu komünist eğilimli Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası ve Türkiye Sosyalist Fırkası'nın desteğiyle, sendikalar ve işçi dernekleri kurulmaya başlamıştır. 46 Sendikacılığı'nın kısa sürede bu denli büyüyerek iktidarı şaşırtması ve yasalar yoluyla kısa sürede yok edilmesi, 1908 sonrasında ortaya çıkan grev dalgası ile benzeyerek bir kırılma noktasını ifade eder. Kısa süreli olmasına karşın bugün dahi sendikal hareket üzerinde etkileri yoğun bir biçimde tartışılan 46 Sendikacılığı'nın itici gücü ise Doğan'ın ifadesiyle (2008: 290), İkinci Dünya Savaşı koşullarının çalışma hayatı üzerindeki etkisinde aranmalıdır; “Bu kendiliğinden gelişen sendikacılık hareketi komünist siyasetin ülkede etkinliğinden ziyade İkinci Dünya Savaşı boyunca fakirleşen ve Milli Korunma Kanunu hükümleri uyarınca insanlık dışı koşullarda çalışmaya zorlanan işçilerin tepkisini göstermekteydi.”. 1946 yılının Aralık ayında İstanbul Sıkı Yönetim Komutanlığı tarafından yaklaşık yedi aylık bir süreci ifade eden 46 Sendikacılığı dönemi, Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın ve Türkiye Sosyalist Fırkası'nın kapatılmalarıyla ve ardından onların desteğiyle kurulan sendikaların kapatılmalarıyla iktidar tarafından bastırılmıştır. Tek parti iktidarının sona ermesiyle siyasal alanda aktör haline gelmeye başlayan kesimlere karşı Boratav; “denetimin egemen sınıfların elinden çıkmaması ve bunların uzun dönemli çıkarlarının zedelenmemesi için gereken önkoşulun halk sınıflarını temsil etme iddiasındaki solcu bir siyasal muhalefetin gelişmesine imkan vermemek olduğunu ve bu yüzden sosyalist hareketin dışına itildiğini vurgulamaktadır” (akt. Çelik, 2010: 106). Bu bağlamda, 1947'de 5018 sayılı Sendikalar Kanunu çıkarılmış ve sendikalara siyaset yasağı getirilmiştir. Bu yasağın arkasındaki güç, devletçi ekonomi politikalarına bağlı olarak 46 Sendikacılığı öncesi ve Demokrat Parti döneminde hakim olan “sınıfsız toplum” anlayışı doğrultusunda, devletin başat söz sahibi olduğu ekonomi alanında sendikaların işçilere örgütlülük üzerinden sınıfsal bilinci geliştirmesini engelleyerek sermaye birikimi rejiminin zarar görmemesidir.¹² Nitekim bu doğrultuda, 5018 sayılı

¹² Dönemin Çalışma Bakanı Sadi İrmak Kasım 1946'da yaptığı bir değerlendirmede; “Meslek menfaatlerini tezdin ve işçi-işveren arasında çıkabilecek ihtilafları önleme ve doğanları bertaraf etme hususunda devletin adil bir nazımlık rolünü oynamasını esas sayarız. Kuruluşlarına müsaade edilmiş olan işçi ve işveren derneklerini devletin bu görevini üzerlerine alacak birlikler değil, yardımlaşmayı ve mesleklerin gelişmesini sağlayacak teşekküller sayıyoruz” ifadesi devletin; sendikaların, sınıf hareketlerini örgütlemesine ve bu doğrultuda siyaset üretmesine karşı çıkarak salt devlet kontrolünde,

Kanun'un 7. maddesinde grev yasağı sürdürülmüş ve sendikalara greve teşvik ile teşebbüs cezai yaptırıma bağlanmıştır (akt. Makal, 2002: 258). Öte yandan bu dönemde sanayileşmeye bağlı olarak gelişen sınıf oluşumları, sınıflar üstü bir halkçılık anlayışının etkisini azaltmaya başlamış bu nedenle halkçılık yerine anti-komünizm ile harmanlanmış bir milliyetçilik konumlandırılmaya başlanmıştır; buradan hareketle çalışma ilişkilerinde grev yasaklarının “devletin, milletin bütünlüğü” için yürürlükte olduğu fikri savunulmuştur. Dönem içerisinde iktidar tarafından yürütülen anti-komünist siyaset üzerinde dönemin uluslararası atmosferinin etkisini de belirtmek gerekir. ABD’de 1940’ların ortalarından başlayan, 1950’lerin sonlarına kadar yükselen anti-komünist propaganda sonucu “toplumsal boyutta yürütülen cadı avı sayesinde hem devlet kurumlarının aktif bir biçimde anti-komünist bir mücadeleye uygun biçimde örgütlenmesi sağlanmış, hem de bizzat toplumdaki komünizme karşı uyanık olması gerektiği yönünde, çeşitli araçlar yoluyla, mobilize edilmiştir” (Yıldırım, 2012: 49). “McCarthyizm” olarak adlandırılan bu yöntem benzer şekilde birçok ülkede de işlemiş ve hem söylemsel hem de politik olarak aynı dil kullanılmıştır. Türkiye, bu ülkelerden bir tanesidir. Gerek anti-komünizmin milliyetçi söyleme eklenmesi gerek komünizmin toplumun yaşam tarzına bir tehlike olarak kurgulanması üzerinden işlenen anti-komünist söylem, Türkiye’de yürütülen komünizm karşıtı söylemle büyük benzerlik taşır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ekonominin yeniden yapılandırılması ihtiyacı, Türkiye’de ABD’den gelecek yardım ve düzenlemelere karşı olumlu bir bakış yaratmıştır. Bu yardımlar, ülke ekonomisi için önemli bir sermaye niteliğindedir. Önceki dönemin planlı, devletçi ekonomisinden yeni bir ekonomik yapılanmaya geçiş Türkiye açısından dış siyasette ve iç siyasette düzenlemeleri beraberinde getirmiştir; çok partili hayata geçiş, Batı bloğuna ve kurumlarına dahil oluş bunların arasında sayılabilir. Yükselen anti-komünist söylem de bu doğrultuda yorumlanabilir. ABD’deki gibi, toplumu kontrol altına alma ve insanları belirli sınırlar içerisinde tutma amacına olanak sağlayan anti-komünizm aynı zamanda ABD kaynaklı yardımlara (Marshall Planı gibi) erişmek için bir haklılık inşa etmiştir. Bunun yanında, milliyetçi söyleme eklenen anti-komünizm, milli birlik düsturu

üretim sürecini destekleyici yapılar olması gerektiği düşüncesini yansıtmaktadır (akt. Çelik, 2010: 142).

zerinden sınıfsal farklılıkların da üzerini kapatıp toplumu yekpare bir biçimde bir arada tutmaya yarayacak araç haline de gelmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

1960-1980 DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE GREV YASAKLARININ DÖNÜŞÜMÜ

1960, Türkiye’de birçok anlamda önceki dönemden farklılaşan ve kopuşlar içeren bir sürece tekabül etmektedir. Darbe sonrası düzenlenen 1961 anayasası içerisinde ilk defa güvence altına alınan birçok hak ve özgürlük de bu sürecin karakterini biçimlendiren önemli gelişmelerdendir. Anayasada ilk defa yasal olarak düzenlenmiş olan grev hakkı bu bağlamda okunabilir. 1950’ler boyunca işçi sınıfının yürüttüğü grev hakkı mücadelesi ve sendikacılık deneyimi birikimi, 1961 anayasasında karşılık bulmuş ve ilk defa toplu sözleşme hakkıyla birlikte grev hakkı yasal olarak düzenlenmiştir.¹³ Buradan hareketle işçi sınıfının dönem içerisinde sıklıkla kullanacağı grev hakkı, dönemin sosyo-ekonomik yapısından azade olmaksızın, örgütlülüğünün yükselmesiyle birlikte 1960-80 arası süreçte Türkiye’de işçi sınıfının en etkin siyasal aktörlerden biri olarak gelişmesine katkıda bulunmuştur. Öyle ki, 1960’larla beraber politikleşen işçi sınıfının giderek siyasete müdahale etme kapasitesi yükselecek ve bu gelişme 1970 sonrası diğer aktörler için ekonomik ve siyasal yapı içerisinde “tehlike” olarak görülecek denli etkili olacaktır. Dolayısıyla dönem içerisinde yasal olarak mümkün olmayan grev yasakları, siyasal iktidarlar tarafından sıklıkla grev ertelemeleri ile telafi edilmeye çalışılacak ve grev ertelemeleri ile 1980’e kadar yükselen işçi sınıfının sistem içerisindeki etkisi sönmülmeye çalışılacaktır.

2.1. 1960-1980 Sürecinde Türkiye’de Ekonomik Yapı

Türkiye’de 1960 ve 1980 arası süreç, işçi sınıfı eylemliliğinin ve örgütlülüğünün en kitlesel olduğu dönemdir. Zira bir önceki dönemin sendikalaşma deneyimleri ve yürütülen grev hakkı mücadelelerin birikimi, 1963 ile kurumsallaşan grev hakkı ve toplu sözleşmeli sendikal haklar ile birleşerek işçi sınıfının sınıfsal

¹³ 1950’li yıllarda sendikaların grev hakkı mücadelesi için bkz.: Hakan Koçak, “Salonlardan Meydanlara Doğru: 50’lerden 60’lara İşçi Hareketi Grev Hakkının Peşinde”, **Tanzimat’tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839- 2014**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, Y. Doğan Çetinkaya, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, s.335-354.

olarak yoğun biçimde mücadele yürüteceği bir döneme zemin sağlamıştır. Nitekim 1960'ların erken dönemi ile birlikte dönüşen ekonomik sistem grevlerin ve sendikalaşmanın sınıfsal bir hak olarak düzenlenmesini, yine önceki dönemden farklı olarak, destekler niteliktedir. Buradan hareketle dönemin ekonomik yapısına bakmak gerekirse, 1960-1980 arası, Türkiye'de planlı ekonomi doğrultusunda sanayi kapitalizminin yükselişe geçtiği ve iç pazara dayalı birikim rejiminin hedeflendiği, dolayısıyla ithal ikameci iktisat politikalarının yürütüldüğü bir süreci tanımlar. İthal ikameci politikalar, “sanayi sermayesinin birikimine dayanan ve iç pazara yönelik üretim yapmayı öngören bir kalkınma modelidir” (Gülalp, 1993: 34). Bu birikim rejimi, ithal girdilere dayanması, yabancı sermaye ile koordineli çalışması ve dayanıklı tüketim mallarının üretilmesine yönelik olması gibi nedenlerle 1930'larda uygulanan devletçi sanayileşme politikalarından farklıdır (Gülalp, 1993: 36; Boratav, 2005: 118). Burada bir parantez açmak gerekirse İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, sanayiye dayalı büyümeyi hedefleyen devletçi politikalar yerlerini, Demokrat Parti iktidarı ile hızlanarak, tarımsal üretimin ihracına dayanan, ithalat ve özelleştirme kısıtlamalarının kaldırıldığı liberal politikalara bırakmışlardır (Gülalp, 1993: 33). ABD kaynaklı dış kredilerle ve yardımlarla desteklenen bu süreç, 1953 sonrasında görece büyümenin sonuna geldiği bir sürece evrilmiştir. 1953 sonrası 1960'a kadar olan dönem ise, Gülalp'ın ifadesiyle (1993: 33), “bir iktisadi ve siyasi kriz dönemi olmakla beraber aynı zamanda 1960'larla birlikte yürürlüğe konan ithal ikameci sanayileşme politikalarına bir geçişi temsil etmektedir”. Buradan hareketle, ithal ikameci kalkınma modelinin gelişimini iktisadi ve siyasi kriz ortamına bir yanıt olarak okumak yanlış olmayacaktır. İthal ikameci sanayileşmenin iç pazara yönelik üretim gerçekleştirmesi, beraberinde talebin genişletilmesini zorunlu kılmıştır. Bu anlamda “ikameci sanayileşmeye ve planlı ekonomiye dayalı birikim rejimi, bu yapıya uygun kurumlarla ve politikalarla desteklenmiş”tir (Akça, 2013: 55). Bu nedenle dönem içerisinde 1974'e kadar ücret arttırma politikaları uygulanmış ve sosyal güvenlik sisteminin dönem içerisinde yoğunlaşmasıyla “artan reel ücretler ileri bir sosyal güvenlik sistemi ile desteklenmiş ve böylece işçi sınıfı ücretler dışında parasal olmayan gelir türlerine de ulaşabilmiştir” (Boratav, 2005: 124).¹⁴ Dolayısıyla

¹⁴ Türkiye'de bu dönem sosyal devlet harcamaları benzer gelirli ülkelere nazaran daha yüksek olmuş; eğitim ve sağlık gibi hizmetler halka ücretsiz olarak sağlanmıştır, bkz.: Çağlar Keyder, “İthal İkameci

bu şekilde siyasal iktidarlar tarafından iç pazarın gelişmesi amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra, sistemin kendisini yeniden üretebilmesi konusunda iç talebin genişletilmesine yönelik uygulanan politikalarla birlikte işçi sınıfının grev ve toplu sözleşmeli sendikalaşma hakkı elde etmesi bu çerçevede önemli bir destekleyici olmuştur. Çelik'in ifadesiyle (2020: 83-84); "İthal ikameci sanayileşme içinde ücretler siyasi yöntemlerle baskı altında tutulmamış, tersine grevli-toplu pazarlıklı sendikalaşma hakkıyla işçi sınıfının reel gelirlerindeki artışın zemini yaratılmıştı". Zira, ithal ikameci sistem özgül sınıf uzlaşısını oluşturmuş ve bu durumda sendikalar (1947 sonrası sendikacılığından farklılaşarak) işçi sınıfının ekonomik durumu hakkında devlet ve sermaye ile müzakere eden yapılar olarak var olmaya başlamış; toplu pazarlık ve grev hakkı ise ekonomik ve sosyal kazanımları güvence altına alma konusunda işlevsel olmuşlardır. Böylece devlet, özel sermaye ve işçi sınıfı arasında ithal ikameci politikalar içerisinde örtük bir uzlaşma gelişmiştir.

2.2. 1960-80 Sürecinde Türkiye'de Sınıf Hareketinin Yükselmesi ve Kitleleşmesi

Bu döneme aşağıdan bir bakış açısıyla yaklaşıldığında ise, 27 Mayıs sonrası 1980'e kadar olan süre içerisinde Türkiye siyasal hayatına rengini veren en belirgin gelişmenin "işçi sınıfının bir sınıf olarak ayağa kalkması" olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Koçak, Çelik, 2016: 265). İşçi sınıfının bu dönem içerisinde siyasete müdahale olanaklarının artması nitel anlamda gelişmesinde önemli bir etken olmakla birlikte, 1940'ların ikinci yarısı ve 1950'ler içerisindeki sendikalaşma deneyimi ve mücadele birikiminin etkisinin 1960'larda siyasal aktör haline gelmesinde yadsınamaz rolü olduğunu söylemek gerekir. Bir başka deyişle, 1950'leri "sınıf oluşumunun kritik bir uğrağı" olarak okuyan Koçak'a göre (2016) bu dönemi "kendi karmaşık dinamikleri içinde işçi sınıfının -sonraki dönemlerde izlerine rastlanacak- karakteristik bazı özelliklerinin ve işçi hareketinin birçok arayış ve zaafının belirginleştiği bir oluşum dönemi olarak incelemek önemlidir". Zira bu şekilde bir süreklilik vurgulamak 1960'lardan itibaren işçi sınıfının siyasallaşmasında ve bir sınıf hareketi olarak etkisini arttırmasında 1950'ler boyunca

Sanayileşme ve Çelişkileri", **Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1984, s. 22.

sağlanan birikimin önemli bir zemin olduğunun göz ardı edilmemesini sağlayacaktır. Aksi takdirde 1960 Darbesi'nden hemen sonra grev hakkı için büyük eylemler organize eden işçi sınıfının örgütlenme deneyimini açıklamak mümkün olmayacaktır. 31 Aralık 1961 tarihinde gerçekleşen Saraçhane Mitingi bu anlamda kritik öneme sahip bir örnektir.

Saraçhane Mitingi, 50'ler boyunca gelişen sendikal mücadele birikiminin ve oluşmaya başlayan sınıf bilincinin tecessüm ettiği, “bağımsız sınıf hareketinin sembolik bir zirvesi”dir (Koçak, 2016: 98). Saraçhane Mitingi, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği tarafından organize edilen ve mitingden kısa süre önce kurulan (13 Şubat 1961) Türkiye İşçi Partili sendikacıların etkin rol oynadığı; Cumhuriyet tarihi döneminde gerçekleşen ilk kitlesel işçi eylemidir (Koçak, Çelik, 2016: 272)¹⁵. Toplu iş sözleşmesi ve grev hakkı talebi bu mitingin oluşmasında başat rol oynamıştır. Bu anlamda, Miting içerisinde yapılan konuşmalarda sıklıkla grevle ilgili yasalar çıkmadığı takdirde gerektiği zaman işçi sınıfının yasağa rağmen grev yapacakları vurgulanmıştır (Koçak, Çelik, 2016: 297). Nitekim Saraçhane Mitingi'nin ertesi günü İstanbul liman işçileri tarafından greve gidilmiş, Darıca Çimento Fabrikası'nda sendika başkanlarının işten atılmasını protesto eden işçiler işe geri alınmadıkları takdirde greve gideceklerini ifade etmiş ve birkaç ay sonra Türkiye Gemi Adamları Sendikası başkanı, sorunlarının çözülmediği durumda greve başvuracaklarını beyan etmiştir (Koçak, Çelik, 2016: 299). Burada bir parantez açmak gerekirse, grev hakkı ilk defa 1961 Anayasası 47. Madde içerisinde “*İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler.*”¹⁶ ifadesi yer almıştır. Buna karşın Anayasa'da yer alan grev hakkı sendikal haklar ile birlikte Temmuz 1963'te yasal olarak düzenlenmiştir. Bu bağlamda Birinci İnönü Koalisyonu döneminde hükümetin içerisindeki “çelişki ve dirençler” nedeniyle

¹⁵ Saraçhane Mitingi'ne katılan işçi sayısı üzerine birçok kaynakta farklı veri yer almıştır. Örneğin “Milliyet” Saraçhane Mitingi'ni on binlerce işçinin katıldığı bir eylem olarak duyururken “Son Havadis” 100.000'i aşan bir topluluktan bahsetmiştir. Yine “Cumhuriyet” 100.000 işçinin Miting'e katıldığını söz ederken “Vatan” 200.000 işçinin katıldığını duyurmuştur bkz.: M. Hakan Koçak, Aziz Çelik, “Türkiye İşçi Sınıfının Ayağa Kalktığı Gün: Saraçhane Mitingi”, **Sınıf Sendika Siyaset**, Der. Ahmet Makal, Aziz Çelik, M. Hakan Koçak, Ankara, İmge, 2016, s. 297.

¹⁶ Bkz.: “Toplu Sözleşme ve Grev Hakkı”, **Resmî Gazete**, Mayıs 31, 1961, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10816.pdf>, 22 Aralık 2020.

yasal olarak düzenlenemeyen bu haklar (Çelik, 2020: 87), ancak 1963'te 274 ve 275 sayılı kanunlar içerisinde düzenlenmişlerdir. Nitekim Saraçhane Mitingi'nin organize edilmesine yönelik kararda anayasada yer alan ama yasal olarak düzenlenmesi iktidar tarafından ağırdan alınan ve 1961'de CHP-AP koalisyonunda grev yasasının net tarihi bildirilmeyen hükümet programı etkili olmuştur (Çelik, 2020: 102). Miting ve sonrasında gelişen eylemler içerisinde sürekli olarak vurgulanan grev yasası talebi son olarak 1963 tarihinde Kavel Grevi ile etkili bir biçimde ortaya konmuş ve grev yasası ile toplu sözleşme yasasının çıkartılma süreci hız kazanmıştır. Kavel Grevi, işveren tarafından işçilere hakları olan ödenmeyen ikramiyelerin ödenmesi talebiyle başlayan ve kazanılmış hakların korunması amacı ile yükselen bir "hak grevi"dir (Aydın, 2020a: 106). Kavel Grevi, işçilerin anayasada yer alan haklarına sahip çıkarak fiilen kullanmaları durumunda grev hakkının yasalaştırılma sürecini hızlandırmıştır (Sülker, 1976: 183; Koçak, Çelik, 2016: 299). Bununla birlikte Aydın'a göre (2020a: 106), Kavel Grevi ileriye dönük Türkiye sendikal hareketinde önemli bir etki uyandırmıştır. Bu ifadeyi açmak gerekirse, Kavel Grevi yeni bir sendikacılık anlayışı oluşturmuş ve bir yarılma yaratarak "DİSK'in kuruluşuna giden yolda önemli bir adım olmuştur" (Aydın, 2020a: 106). Bu sendikacılık anlayışı, sınırlar içerisinde kalmayan, ricacı sendika anlayışına karşısına bağımsız mücadeleciler bir anlayışın konulduğu, sınıf bilinci ve eylemliliğinin ön planda tutularak kazanım elde etmenin şiar edildiği bir anlayıştır. Dolayısıyla Kavel Grevi, sonuçları itibarıyla 1960'lar ve 70'ler boyunca yükselen sınıf hareketinin yolunu açan önemli bir deneyimdir. Aynı şekilde Saraçhane Mitingi'nde dile getirilen siyasal talepler, bu sınıfın yükselen bir siyasal aktör haline gelmeye başlamasında önemli bir gösterge olmuştur. Dolayısıyla bu bağlamda 1960'ların ilk dönemi, işçi sınıfının nitel anlamda geliştiği, önceki dönemden süregelen birikimin tam anlamıyla sınıfsal bir güce dönüştüğü ve giderek siyasallaştığı bir sürece denk düşer.

1960'lar aynı zamanda işçi sınıfının nicel olarak da geliştiği bir dönemdir. 1950'ler içe yönelik üretimle ve dış yardımlarla gelişen sermaye birikim süreci ile sanayi sermayesinin güçlendiği bu bağlamda da özel sermayeli fabrikaların arttığı yıllardır (Koçak, 2016: 100). Bu dönem aynı zamanda kırsal-kent arasında sosyal yapıda ve istihdamın sektörel dağılımında dönüşümün yaşandığı; sanayileşmenin,

işçileşmenin ve kentleşmenin istikrarlı bir şekilde yükseldiği bir sürece tekabül eder. Dolayısıyla istihdamda tarımın payı düşerken sanayi (özellikle imalat sanayi) ve hizmet sektörünün payı artmış ve bu bağlamda ücretliler ile işçilerin sayısında belirgin bir artış sağlanmıştır.¹⁷ Bu durum 1960'larda hızlanmıştır. Örneğin ücretlilerin istihdam içindeki payı 1955'ye yüzde 13 iken 1960'da yüzde 19'a ve 1965'te yüzde 22'ye yükselmiştir; öte yandan, 1950'de İş Kanunu'na tabi işçi sayısı 375.000'e yakın iken bu sayı 1963 yılında 975.000'e ulaşmıştır (Koçak, Çelik, 2016: 269). Burada bir parantez açmak gerekirse, verilere dikkat edildiğinde 1950'lerin işçi sınıfının gelişiminde salt nitel anlamda değil, nicel anlamda da önemli bir birikim süreci olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Saraçhane Mitingi, nicel varlığı giderek artan bu sınıfın somut biçimde görünür olduğu ilk eylem olmuştur. Bu anlamda gözden kaçırılmaması gereken bir diğer ayrıntı da 1961 tarihinde, amacı kurucuları tarafından "...ezilen işçi sınıfının haklarını korumak için" şeklinde ifade edilen, bir işçi partisi olarak sendikacılar tarafından kurulan Türkiye İşçi Partisi'dir (Koçak, Çelik, 2016: 273). TİP, 1960 öncesi dönemde işçi sınıfının nitel ve nicel anlamda geliştiği aşamada bu birikimin sonucunda oluşan ve 1960 sonrası için işçi sınıfının önemli bir siyasal aktör haline gelmeye başlama sürecindeki ilk göstergelerden biridir. Buradan hareketle, işçi sınıfının nitel ve nicel anlamda gelişimini zaten 1963 grev yasası öncesi deneyimlemeye başladığını ve 1960'lar, 1970'ler boyunca bu gelişimin radikal bir biçimde siyasallaşarak diğer politik ve sınıfsal öznelerle ilişkisinde sınırları kendi lehine oluşturacak şekilde ilerlediğini söylemek mümkündür. Öte yandan, işçi sınıfının büyümesinde ve işçileşme deneyimleri üzerinde dönemin iktisadi koşulları ve siyasi iktidar tutumları da rol oynamıştır. Bu bağlamda ithal ikameci politikalara bağlı olarak petrol, otomobil, demir-çelik, kimya, lastik vb işkollarında devlet tarafından yeni yatırımlar yapılmış ve çok sayıda işçi çalıştıran fabrikalar kurulmuştur; bununla birlikte, özel sektör de teşviklerle yeni işkollarında yatırımlar yapmaya başlamıştır (Güzel, 2007: 114).

¹⁷ "Tarımda çalışanların sayısı 8,3 milyon ile nicel olarak aynı kalırken, tarım dışı istihdam yüzde 53 artarak 3,6 milyondan 5,5 milyona çıktı. Sanayideki istihdam artışı ise yüzde 61 oldu. 1960'da tarımda çalışanlar toplam çalışanların yüzde 70'i iken bu oran 1970'te yüzde 60'a geriledi. Tarım dışı istihdam ise yüzde 40'a yükseldi. Sanayinin payı 10 yılda yüzde 11'den yüzde 16'ya çıktı" bkz.: Aziz Çelik, "1960'lar: Türkiye İşçi Sınıfının Tarih Sahnesine Çıkışı", **DİSK Tarihi**, Ed. Aziz Çelik, İstanbul, DİSK Yayınları, 2020, s. 85.

Bununla birlikte, 1960'larda "milli burjuva yetiştirme" hedefi gerçekleşmiş ve ithal ikameci kalkınma modeli içerisinde 50'lerde zenginleşen büyük toprak sahiplerinin, yabancı şirketlerin temsilciliğini alan tüccarların ve eğitilmiş insan gücü tabanından meslek sahiplerinin (KİT eğitiminden geçmiş mühendisler gibi) birleşimi ile sanayi burjuvazisi oluşumunu sağlamıştır (Kazgan, 2009: 98). Böylece 1960'lar içerisinde planlı ekonominin teşviklerde bulunduğu ve holdingleşen bu özel sermaye, "yabancı sermaye ortaklığı-lisans ya da know how anlaşmalarıyla KİT'ler dışında büyük sanayi girişimlerini" kurmuştur (Kazgan, 2009: 98). Bu gelişmeler sonucunda devletin ve özel sermayenin girişiyle oluşan sanayi kuruluşları, kente göç eden toplumsal kesimlerin istihdam edilmesinde büyük rol oynamışlar ve işçi sınıfının nicel olarak gelişimini sağlamasında belirleyici güç olmuşlardır. Bu doğrultuda 1955'te 533.216 olan işçi sayısı 1970 yılında 1.313.300'e ve 1975 yılında 1.823.338'e yükselmiştir (Gürcan, Mete, 2018: 269).

2.2.1. 274 ve 275 Sayılı Kanunlar

1963'te grev hakkının ve toplu sözleşmeli sendika hakkının yasal olarak düzenlenmesi işçi sınıfı eylemlerinin dönem içerisinde daha çok yoğunlaşmasına katkıda bulunmuştur. 274 sayılı "Sendikalar Kanunu" ile işçilere sendikalaşma hakkı tanınmış ve 5018 sayılı kanundan farklı olarak bu kanunda siyaset yasağı yer almamış (sadece siyasi partilerle organik ilişkilere yasak getiriyor); toplu iş sözleşmeleri yapmak, greve karar vermek ve yönetmek, uluslararası kuruluşlara temsilci göndermek gibi haklar düzenlenmiştir.¹⁸ 275 sayılı "Grev ve Lokavt Kanunu" da sendikalaşma hakkını tamamlayarak 1936 İş Kanunu'nda yer alan grev yasağını kaldırmış ve toplu iş sözleşmesi sistemini öngörmüştür.¹⁹ Bu doğrultuda kanun, toplu iş sözleşmesi sırasında çıkan uyuşmazlıklar nedeniyle ve toplu iş sözleşmesinin uygulanması sırasında işçiler aleyhine ortaya çıkan hak uyuşmazlıkları durumunda öncelikle özel hakeme başvurulması ve uzlaşılmasını öngörmüş; anlaşmanın sağlanmadığı takdirde ise işçilere greve gitme yolunu açmıştır. Bu

¹⁸ Bkz.: "Sendikalar Kanunu", **Resmi Gazete**, Temmuz 24, 1963, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11462.pdf>, 26 Aralık 2020

¹⁹ Bkz.: "Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu 21. Madde", **Resmi Gazete**, Temmuz 24, 1963, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11462.pdf>, 26 Aralık 2020.

yasalar 1963 sonrası grevlerin yükselmesinde önemli bir etken olmakla birlikte aynı zamanda dönem içerisinde Çelik'in ifadesiyle (2020: 101) “kanunların tanımış olduğu sınırların içinde değil, onları aşan” fabrika işgali, işi yavaşlatma, hatalı iş çıkarma, makine ve teçhizata özen göstermeme ve bozulmalarına göz yumma gibi grev dışı eylemler de sıklıkla başvurulmuş mücadele biçimleri olmuşlardır. İşçi sınıfının bu dönem içerisinde gerçekleştirdiği grevlerin ve direniş biçimlerinin başat motivasyon kaynağı sermayenin “otoriter emek rejimi inşası”na ses yükseltmektir; özel sermayeye dayalı sanayi kuruluşlarında “sınıf ilişkilerinin çıplak ve doğrudan yaşanması” buradaki emek gücünün kamu fabrikalarına kıyasla farklı bir işçileşme deneyimi yaşamasına neden olmuş ve bu bağlamda sınıf çatışmasının keskin olduğu koşullar dönemin işçi hareketinin karakterini şekillendirmiştir (Çelik, 2020: 100-101). Yine sınıf çatışmasının keskin olmasına bağlı olarak özel sektörde kamuya göre daha siyasallaşmış, çatışmacı bir sendikal gelenek oluşmuştur. Nitekim DİSK kurulmadan önce dönemin işçi hareketi içerisinde salt sermayeye karşı değil, güdümlü sendikalara da karşı mücadele mevcuttur.

Bu gelişmeler ışığında 1963 sonrasında grev eğilimi artmış ve 1963 yılında greve katılan işçi sayısı 1514 iken 1964 yılında 6640 olmuş; grevde geçen iş günü sayısı 19.739'dan 238.261'e yükselmiştir.²⁰ 1963-1970 arasında toplam 483 greve 75.000'e yakın işçi katılmış ve 2 milyondan fazla işgünü grevde geçmiştir.²¹ Öte yandan aynı şekilde bu süreçte sendikalı işçi sayısı da yükselmiştir. Öyle ki, 1948 yılında 52.000 olan sendikalı işçi sayısı 1960'da 283.000'e, 1965'te ise 506.000'e ulaşmıştır (Çelik, 2020: 99). Burada bir parantez açmak gerekirse, bu dönemde gerek özel sektöre karşın ağırlıklı olarak kamu sektörünün var olması gerek dönemin, yukarıda da ele alınan, siyasal ve ekonomik yapısı kamu sendikacılığının daha yaygın olmasını sağlamıştır. 1970'li yıllara yaklaşırken grev sayısında ve sendikalı işçi sayısında önemli bir artış gerçekleşmiştir (DİSK Tarihi, 2020: 343). İşçi hareketinin bu aşamaya evrilmesinde başat etken 1967'de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kurulmasıdır. DİSK, özel sektör içerisinde gelişen

²⁰ “Yıllar İtibariyle Grev Uygulamaları”, **Çalışma Hayatı İstatistikleri Kitabı-2000**, (Çevrimiçi) <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/calisma-hayati-istatistikleri-kitabi/>, 23 Ocak 2021.

²¹ A.e.

işçileşmeye dayanan, kamu sendikacılığından farklı bir geleneği temsil eden farklı bir tarihsel birikimin ürünüdür. Burada belirtmek gerekir ki, Türkiye’de sendikal hareketin kökeni (bir önceki bölümde altı çizildiği gibi) 46 sendikacılığına dayanır ve 1947 sonrası sendikacılık anlayışı getirilen kısıtlamalarla bu gelenekten kopuşu temsil eder. 1947 sendikacılığı, kamu işletmelerinde doğan, partiler üstü yaklaşımı benimseyen ve siyasal iktidarlara uyumlu ilişkiler kuran bir sendika geleneğini temsil eder ve 1960’lar döneminde Türk-İş bu geleneğin sürdürücüsüdür. Öte yandan 60’lar döneminin ilk yıllarında yaşanan kır-kent bağlamında toplumsal dönüşüm, ekonomik yapıda ithal ikameci kalkınma modeliyle yaşanan gelişmeler, özel sermayenin gelişimi ve bunlara dayalı olarak sanayi işçilerinin istihdam içerisinde hızla artışı işçi sınıfının ve sendikacılık hareketinin yükselmesinde büyük öneme sahiptirler (Çelik, 2020: 111). Bu bağlamda 60’lar döneminde özel sektörün etkisinin de artması ve bu sektör içerisinde sınıf çatışmasının keskin olması sonucu yaşanan işçileşme deneyimi ile kökeni 46 sendikacılığına dayanan, özel sektör içerisinde gelişen, sınıf sendikacılığını esas alan, bağımsız, mücadeleci, sosyalist harekete yakın bir sendikacılık geleneği doğmuştur. Öte yandan, 1961 sonrası işçi sınıfının siyasallaşmasında önemli bir rol oynayan Türkiye İşçi Partisi’nin kurulması yine bu sendikacılık anlayışının gelişmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Zira 1950’ler boyunca CHP ve DP’li sendikacılar arasında yaşanan siyasal gerilim 60’lar döneminde CHP, AP ve TİP arasında gelişecektir. Sendikal örgütlenme, sendikal mücadele ve işçi eylemleri gibi konularda TİP’li sendikacılar ile Türk-İş yönetimi arasında yaşanan gerilim sonrasında 1965 Kozlu Direnişi²², Ekim 1965 genel seçimleri²³ ve 1966 Türk-İş Genel Kurulu²⁴ gelişmeleriyle birlikte Türk-İş içerisinde yarılmaya giden yolu açmıştır (Çelik, 2020: 112-113). Bu anlamda uzun bir birikimin

²² Kozlu Direnişi, 1965 yılında işletme karından dağılacak liyakat zammının salt kıdemlilere değil bütün işçilere eşit dağıtılması talebi ile başlayan, iki gün süren ve iki işçinin ölümüyle sonuçlanan Türkiye sendikal hareketinin dönüm noktalarından olan bir direniştir. Kozlu olayları, Türk-İş yönetimi ile TİP arasındaki kırılmayı hızlandıran ilk açık çatışmadır zira Türk-İş bu olayların sonucunda TİP ve TİP’li sendikacıları hedef almıştır, ayrıntılı bilgi için bkz.: “Kuruluşun Arifesi” **DİSK Tarihi**, Ed. Aziz Çelik, İstanbul, DİSK Yayınları, 2020, s. 114-115.

²³ Bu seçimde AP yüzde 52,9 oy alarak tek başına iktidar olmuştur. Seçimin önemli bir sonucu olarak TİP ilk defa, yüzde 3’e yakın bir oy alarak 15 milletvekili ile Meclis’e girmiştir (DİSK Tarihi, 2020: 115).

²⁴ 1965 seçimlerinden sonra yapılan bu genel kurulda AP’yi destekleyen sendikacılar Türk-İş içerisinde çoğunluğu ele geçirmişlerdir ve sosyalist sendikacıların yönetime geçmesini engellemişlerdir (DİSK Tarihi, 2020: 116).

ve deneyimin sonucunda doğan bu sendikacılık geleneğinin temsilcisi DİSK'in kuruluşu önemli bir kırılmadır. Bir başka deyişle, özel sektörde gelişen siyasallaşmış, mücadeleci bir sendikal gelenek 1967'de DİSK'in kurulması sonrası sınıf eksenli, bağımsız bir sendikacılığın ivme kazanması ile tamamlanmıştır. DİSK'in kurulmasıyla birlikte kitlesel protestolar yoğunlaşmış ve grevler artmıştır (Akça, 2017: 256). Bununla birlikte, üye sayısı Türk-İş'ten az olduğu 1967-1970 döneminde dahi DİSK, yapılan grevler içerisinde önemli bir ağırlığa sahiptir; “1967'de greve katılan işçilerin yüzde 50'si DİSK üyesi (2249 işçi) iken, 1968'de greve katılan işçilerin içinde DİSK üyelerinin payı yüzde 78'i (5734 işçi) aşmıştır” (DİSK Tarihi, 2020: 356).

Bütün bu gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, 1960 sonrası 1970'e giden süreç ekonomik ve siyasal alanda önemli değişikliklerin olduğu, toplumsal dönüşümün yaşandığı ve güçlü bir siyasal aktör haline gelmeye başlayan işçi sınıfının kitleselleştiği bir dönemi temsil eder.

2.3. 1960-1980 Döneminde Grev Hakkının Kısıtlandığı Durumlar

1960-1980 arasındaki grev yasaklarına bütün bu süreç göz önünde bulundurularak bakıldığında şunu belirtmek gerekir, dönem içerisinde 12 Mart 1971 askeri müdahalesi haricinde grevleri yasaklayan yasal bir düzenleme mevcut değildir. Dolayısıyla bu dönem bu konuda önceki dönemlerden bir kopuşu temsil eder. Öte yandan, 1961 anayasasında güvence altına alınan ve 1963 yılında yasal olarak düzenlenen grev hakkı, her ne kadar görece özgürlük sağlamış olsa da yine de grev hakkını kısıtlayan birçok ayrıntı yasa içerisinde yer almıştır. Örneğin savaş durumunda, seferberlik durumunda, sağlıkla ilgili kurumlarda, “can ve mal kurtarma işlerinde”, “kamu tüzel kişilerin veya kamu iktisadi teşebbüslerin yerine getirilen su, elektrik ve havagazı istihsal ve dağıtımında, ulaştırma araçlarında,

noterlik hizmetlerinde ve eğitim kurumlarında, uzlaşma için özel hakeme başvurulma durumunda, toplu iş sözleşmesi sürecinde grev yapmak yasaklanmıştır.²⁵

2.3.1. Grev Erteleme Mekanizması

Bütün bunların haricinde 1960-1980 dönemi içerisinde grev yasakları başlığı altında özellikle değinilmesi gereken husus, grevi doğrudan yasaklamayan ama geciktirerek tarafların rızasıyla uzlaştırma sürecine yönelten mekanizma olarak grev ertelemeleridir. Grev ertelemeleri, 1963 yılında grev hakkını yasal olarak düzenleyen 275 sayılı kanun içerisinde 21. maddede yer almıştır. Bu durumda yasa tarafından memleket sağlığı ve milli güvenlik nedeniyle Bakanlar Kurulu'na otuz gün grev erteleyebilme yetkisi verilmiş ve Yüksek Hakem Kurulu'ndan istisari mütalaa alma zorunluluğundan sonra bağlayıcı olmayan bu kararı inceleyen hükümete altmış güne kadar ikinci grev erteleme yetkisi verilmiştir.²⁶ Ayrıca kanuna göre, erteleme süresince altı iş günü içerisinde uyuşmazlık Başbakanlık tarafından Yüksek Uzlaştırma Kurulu'na havale edilmiş ve uzlaşma sağlanamadığı durumda greve devam edilebilme imkanı düzenlenmiştir. Bunların yanı sıra grev ertelemelerine karşı kanun, yürütme kararının durdurulması için Danıştay'a başvurabilme hakkı tanımıştır. Grev kanunu içerisinde grev ertelemelerine dair düzenlemeler yapılması yasama içerisinde tartışmalara neden olmuş ve bazı milletvekilleri tarafından “milli güvenliğe aykırılık” ifadesinin tam olarak aydınlatılmamış olması nedeniyle grev ertelemelerinin grevleri kısıtlamaktan başka bir amaç taşımadığı savunulmuştur (Kutal, 1971: 51). Bu bağlamda grev ertelemeleri ile ilgili düzenlemeyi savunan Komisyon sözcüsü Coşkun Kırca maddenin ABD’de uygulanan Taft-Hartley Yasasından esinlenerek hazırlandığını belirtmiş ve bu uygulamanın grev hakkını kısıtlamadığını iddia etmiştir; “*Birleşik Devletlerde hiçbir vakit yetkili merciler tarafında insan hak ve hürriyetlerine aykırı telakki edilmemiş olan bu geciktirme yetkisinin memleketimizde de ve memleketimizin içinde bulunduğu şartlar muvacehesinde grev ve lokavt hakkının özünü ortadan kaldırdığı iddiası varidolamaz.*” (akt. Çelik, 2008: 101). Bu ifadeye karşın grev ertelemelerine dair

²⁵Bkz.: “Grev ve lokavt yasakları”, **Resmi Gazete**, Temmuz 24, 1963, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11462.pdf>, 26 Aralık 2020.

²⁶ Bkz.: “Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu 21. Madde”, **Resmi Gazete**, Temmuz 24, 1963, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11462.pdf>, 26 Aralık 2020.

eleştiriler yükselmeye devam etmiştir. Örneğin Kütahya Milletvekili Sadrettin Tosbi, milli güvenliğe aykırı olması gerekçesiyle doksan gün ertelenen bir grevin doksan gün sonra nasıl tehlikeli olmaktan çıktığını sormuş ve “*yani öyle bir şeyle karşılaşıyoruz ki, doksan gün ben bunu bir sallıyayım da, ondan sonra kimse de grev yapmaya takat kalmaz. Uygun da değil ise varsın yapsın. 90 gün sonra ortada babayiğit kalırsa grev yapsın*” ifadeleriyle maddenin çelişkili olduğunu ifade ederek grev erteleme uygulamasının dolaylı olarak salt grev hakkına müdahale amacı taşıdığını vurgulamıştır (akt. Çelik, 2008: 101).

Grev ertelemeleri, siyasal iktidarlar tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Her ne kadar grev erteleme sonrasında greve gitme yolu açık olsa da özellikle 1973 sonrası sayısı artan bu uygulama, dönem içerisinde sıklıkla siyasal ve ekonomik nedenlerle grevlere müdahale için kullanılan araç haline gelmiştir (Çelik, 2008: 128). Bu konuya detaylı geçmeden önce 1963-70 arası grev ertelemelerine dair detaylı bakıldığında, Kutal bu süreçte 22 defa otuz günlük 10 defa altmış günlük grev ertelemesinin yapıldığını ifade ederken, Tayanç bu sürede toplam 28 defa grev erteleme uygulamasına başvurulduğunu ifade etmiştir (Kutal, 1971: 56-58; Tayanç, 1980). Kutal’a göre (1971: 58) bu grevlerin yirmi iki tanesi milli güvenliğe aykırılık, bir tanesi milli sağlık gerekçesiyle, dokuz tanesi de her iki sebepten ertelenmiştir. Öte yandan yine Kutal’a göre (1971: 56-57) grev ertelemelerinin en yoğun olduğu alan petrol (on defa) ve daha sonra deniz taşımacılığı (altı defa), yükleme-boşaltma (dört defa), milli savunma hizmetleri (dört defa), metal (iki defa), enerji (iki defa), gıda (bir defa), cam (1 defa), yapı (bir defa), demiryolu taşımacılığı (1 defa) işkoludur ve en çok grev erteleme 1970 yılında gerçekleşmiştir. Tayanç’a göre ise (1980) ise en çok grev erteleme 1. Demirel hükümetinde (27.11.1969-3.11.1969) gerçekleşmiştir. Burada bir parantez açmak gerekirse, süreç içerisinde gerçekleşen grev ertelemelerini grev hakkına bir müdahale olarak gören işçi sendikaları, grev hakkının tehlikeye düştüğünü savunmuşlardır. Örneğin Petrol-İş sendikasının 13. Genel Kurul raporunda;

“Kanunun hükümete verdiği grevi erteleme yetkisi, gene Kanunun hükümlediği hallerin dışında da kullanılabilmektedir. Gerçi aykırı bu kararlar

itiraz halinde Danıştayca bozulmaktadır. Fakat grev uygulamasını geciktirmekte, işverenin karşı tedbir almasına fırsat yaratmaktadır.”

ifadesi yer alırken, Türk-İş 6. Genel Kurul raporunda da grev ertelemeleri, grev hakkının kısıtlanması ve geçersiz kılınması olarak ele alınmıştır; “...hükümetler bu tutuma son vermediği takdirde, grev hakkı zedelenecek ve zamanla tesirsiz hale gelecektir.” (akt. Kutal, 1971: 60).

2.3.2. 12 Mart 1971

12 Mart 1971 darbesi bu süreç bağlamında bir kırılma noktası olmuş ve 1961 anayasası içerisinde güvence altına alınan birçok hak gibi grev hakkı da kısıtlanmış; grev yasakları 12 Mart’ı izleyen iki yıl boyunca sıklıkla başvurulmuş bir uygulama haline gelmiştir. 12 Mart’ı, 1960 sonrası süreçte yükselen sol ve sınıf hareketinin güçlenmesine, kitleselleşmesine ve etki yaratmasına karşı duyulan memnuniyetsizliğe bir yanıt olarak okumak yanlış olmayacaktır.²⁷ Bu ifadeyi açmak gerekirse, 60 darbesini gerçekleştiren ve darbeyi destekleyen toplumsal kesimlerde var olan kapitalizmin rasyonel planlandığında sınıf çatışmalarını engelleyeceğine yönelik Akça’nın “modernist- kalkınmacı iyimserlik” olarak adlandırdığı (2013: 55), ithal ikameci sistemin örtük sınıfsal uzlaşısı zemini, 1960’ların ikinci yarısında işçi sınıfı hareketinin siyasallaşarak yükselişe geçmesi ile dağılmaya başlamıştır. Nitekim bu doğrultuda 1960’ların ikinci yarısından itibaren milli güvenlik siyaseti ön plana çıkmıştır. Milli Güvenlik Kurulu’nda işçi grevleri ve eylemleri, gençlik hareketiyle beraber sol hareketler en çok ele alınan konular olmuş; grevler milli güvenlik nedeniyle sıklıkla ertelenmeye başlamış ve işçi eylemleri jandarma ve asker müdahalesi ile sonuçlanmıştır (Akça, 2013: 56). Yaşanan bu gelişmeler 12 Mart 1971 muhtırasının hazırlayıcısı olmuştur. 12 Mart muhtırası ile hükümet istifa ettirilerek iki yıl devam edecek olan vesayetçi bir ara rejim oluşturulmuş ve ülkeyi “yönetilemezlik krizi” içerisine sokan hükümete karşı yükselen sınıf

²⁷ Nitekim dönemin Genekurmay Başkanı Memduh Tağmaç 12 Mart öncesi yükselen toplumsal hareketlere karşı şu ifadelerle rahatsızlığını ifade etmiştir; “*toplumsal uyanış ekonomik gelişmeyi aşmıştır*”, “*İhtilal sol olur, bu sefer 27 Mayıs değil 1917 olur*”, “*bu anayasa ile memleket yönetilemez*”, “*ekonomik-sosyal reformlar ordu işi değildir*” (akt. Akça, 2013: 58).

mücadelesinin nasıl yönetileceği ve bastırılacağına dair bir çözüm arayışına girilmiştir. Bu çözüm arayışı 12 Mart rejimi ile anayasada güvence altına alınan birçok siyasal hak ve özgürlüğün sınırlandırılması ile sonuçlanmıştır.²⁸ Bu bağlamda çok sayıda grev ertelenmiş ve sıkıyönetim ilan edilen yirmi altı ilde grev uygulamaları süreli olarak durdurulmuş ya da izne bağlanmış ayrıca işgal, boykot ve gösteri yürüyüşleri gibi eylemler yasaklanmıştır (DİSK Tarihi, 2020: 443). Bunların yanı sıra 1971 sonbaharı ile grevler sıkıyönetim komutanlığının iznine bağlanmıştır.²⁹ Dolayısıyla 12 Mart'ı, siyasal alanı etkileme kapasitesine müdahale ederek işçi sınıfını siyasal alandan dışlayan ve 1960 sonrası oluşan yeni siyasal ve ekonomik yapı içerisine düzenleyici otoriter bir müdahale olarak okumak yanlış olmayacaktır. Bir başka deyişle, “12 Mart rejiminin temel uygulamaları, işçi sınıfının toplumsal ve siyasal hareketini baskı altına almak, özellikle anayasal değişikliklerle devleti otoriterleştirmek ve ithal ikameci kapitalizmi bürokratik-otoriter bir tarzda yönetmeye geçmektir” (Akça, 2013: 58).

12 Mart'a giden süreç, 1973 sonrasını anlamak için önemli veriler oluşturmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, 12 Mart müdahalesi aslında 1960 sonrası inşa edilen siyasal ve ekonomik yapıda sağlanan kazanımlarla emek lehine ağırlık kazanan gidişata duyulan memnuniyetsizliğe getirilen bir cevap olarak yorumlanabilir. Zira, ithal ikameci sistemin öngördüğü devlet, sermaye ve emek uzlaşısı bu dönemde işçi hareketinin hızla siyasallaşmasına ve yükselmesine bağlı olarak zorlanmaya başlamıştır. İşçi sınıfının 1960'lar döneminde Saraçhane Mitingi ile başlayan kitlesel eylemleri dönem sonunda 15-16 Haziran olayları ile radikal, çatışmacı ve fiili siyasal mücadele yürütülen bir merhaleye geçmiştir. Burada bir parantez açmak gerekirse, 15-16 Haziran 1970 Direnişi Türk-İş'in ve siyasal iktidarın önderliğinde 274 sayılı Sendika Kanunu'nda değişiklik yapılarak

²⁸ 12 Mart sonrası 1961 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükleri düzenleyen 11. Maddesi başta olmak üzere birçok yasa yeniden düzenlemeye giderek kısıtlandı. Öte yandan sendikal haklar da bu dönem içerisinde yeniden düzenlenmiş ve kamu görevlilerinin sendikacılığına son verilmiştir (DİSK Tarihi, 2020: 442).

²⁹ Bu durumda 12 Mart döneminde grev sayısında düşüş olmuştur; 1970'de 72 olan grev sayısı 1971'de 78, 1972'de 48, 1973'te 55'dir. 12 Mart'tan sonra grev sayısı artmaya başlamış; 1974'te 110 ve 1975'te 116 grev gerçekleşmiştir. Bkz.: “12 Mart Döneminde DİSK'in Grev ve Eylemleri”, **DİSK Tarihi**, Ed. Aziz Çelik, İstanbul, DİSK Yayınları, 2020, s. 544.

kuruluşundan kısa süre sonra işçi sınıfı içerisinde beklenenin ötesinde etki yaratan DİSK'in etkisini kırmak ve fiilen DİSK'i yok etme amacına karşı İstanbul ve İzmit'te işçilerin kitlesel eylemlere başladığı iki gün süren protestolardır (Aydın, 2020a). Eylemler sonucunda sıkıyönetim ilan edilmiş, DİSK yöneticileri tutuklanmış ve birçok DİSK üyesi işten çıkarılmıştır. Bu direnişle birlikte çeşitli çevrelerce oluşan kamuoyu, getirilen yasal değişikliğin TİP ve CHP'nin başvurusu sonucu AYM tarafından çıkarılan iptal kararını etkilemiş ve 15-16 Haziran eylemleri artık işçi sınıfının önemli bir siyasal aktör olduğu göstergesiyle 1970 sonrasını etkileyecek bir deneyim olmuştur (Aydın, 2020a: 405-406).

2.4. 1973-1980 Sürecinde Grev Erteleme Uygulamaları

Yukarıda vurgulanan gelişmelerin ışığında 12 Mart 1971 sonrası 1980'e giden süreçte gerçekleşen grev ertelemelerine bakıldığında zaman bu dönemde grev ertelemelerine sıklıkla başvurulduğu görülür. 1973 seçimlerinden sonra kurulan Ecevit hükümeti ve sonrası 115 defa otuz günlük, 70 defa altmış günlük grev ertelemesinin uygulandığını belirten Topalhan (2003: 18), bu dönem içerisinde ertelenen grevlerin 112 tanesinin milli güvenlik, 40 tanesinin milli sağlık ve 30 tanesinin her iki sebepten ertelendiğini ifade etmiştir. Tayanç'a göre (1980) ise 1973-1980 döneminde 114 grev erteleme uygulanmıştır. 25 defa grev ertelemesinin yapıldığı 12 Mart dönemi göz ardı edilmeksizin, 275 sayılı Grev Kanunu döneminde toplam 252 adet grev erteleme yapıldığını ifade eden Topalhan aynı zamanda en çok grev ertelemesinin yapıldığı dönemin 75 erteleme ile altıncı Demirel hükümeti (12.11.1979- 12.09.1980) olduğunu belirtmiştir (2003: 14). Burada bir parantez açmak gerekirse, 1963-80 arasında uygulanan 252 grev ertelemesinin yüzde 61.5'i imalat sektöründe gerçekleşmiştir ve bu sektörde gerçekleşen 155 grev ertelemesinin yüzde 46.5'i kamu kesimine yüzde 53.5'i özel teşebbüse ait kuruluşlara yöneliktir (Topalhan, 2003: 14-15).³⁰ Ayrıca, imalat sanayi sektörü içerisinde uygulanan 66 grev erteleme 1974 sonrası gerçekleşmiştir. 1974 sonrası grev ertelemelerinin bu

³⁰ 1960-80 arası uygulanan diğer grev ertelemelerinin 48'i "nakliye, ambarlama ve muhaberat" sektöründe, 21 tanesi hizmet sektöründe, 8 tanesi "elektrik, gaz, su, ve sıhhi tesisler" sektöründe, 8 tanesi "maden istihracı ve taş ocakları sektöründe", 3 tanesi ticaret sektöründe, 1 tanesi inşaat sektöründe, 2 tanesi "tarım, ormancılık, avcılık, balıkçılık" sektöründe ve 5 tanesi "diğer" sektörler içerisinde gerçekleşmiştir (Topalhan, 2003: 16).

şekilde gelişmesinde başat etken; Türkiye’de sınıf hareketinin en etkin olduğu bu dönemden 12 Eylül 1980’e giden süreçte sınıf sendikacılığını ilke edinen, sosyalist harekete yakın DİSK’in güç kazanmasıyla beraber sınıf hareketinin militanlaşması, grev sayılarının artması ve taleplerin ciddi biçimde siyasallaşarak mücadele motivasyonuna kaynaklık etmesidir. Bu ifadeyi açmak gerekirse, 1974 ve sonrası dönemde sendikalaşma kitleselleşmiş, işçi sınıfı içerisinde örgütlülük artmış, sınıf mücadelesinde eylem repertuarı genişlemiş ve grevler yoğunlaşmıştır. Öyle ki, 1963 sonrası grev hakkıyla birlikte yükselen sınıf hareketi 1973-1980 arasında çok daha büyümüş ve grevler nedeniyle kaybolan işgünü sayısı 1963-71 arasında 2.481.321 iken 1972-80 arasında 7.708.750’ye yükselmiştir.³¹ Bununla birlikte, grevler ve diğer eylem biçimleri içerisinde işçi sınıfının siyasal talepleri ağırlık kazanmıştır. Örneğin grevlerin yükselmesinde etken olan çalışma saatlerinin azaltılması, ücretlerin iyileştirilmesi gibi ekonomik talepler³² yanı sıra yönetime katılma ve karar alma süreçlerine dahil olma gibi siyasal talepler işçi sınıfının emek sürecinde daha farklı, radikal bir değişimi hedeflediği yönünde göstergelerdir (akt. Ozan, 2011: 161). DİSK’in 20 Mart 1975 tarihli “Faşizme İhtar Eylemi”, 1975 sonu itibarıyla Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin kurulmasına karşı düzenlediği grev ve eylemler (bu şekilde yasanın parlamentodan geçmesini engellemesi); 1976, 1977 ve 1978 yıllarında işçi sınıfının en geniş çaplı katılımı olan 1 Mayıs İşçi Bayramları siyasal amaçlı ön plana çıkmış eylemlerdendir (akt. Ozan, 2011: 159-160).

Bütün bunların yanı sıra bu dönemde sermayenin durumuna bakıldığında ise 1970’lere gelindiğinde bir önceki dönemde ağırlığı görece artmaya başlayan özel imalat sanayi hızla gelişmiş ve sanayi sermayesinin egemenliğinde bir artış yaşanmıştır (Gülalp, 1993: 37). Bu yükseliş 1975’e kadar devam etmiş ve sonraki dönemde sanayi sektörünün büyümesi yavaşlamıştır (Keyder, 1984: 34). Zira bu

³¹ “Yıllar İtibarıyla Grev Uygulamaları”, **Çalışma Hayatı İstatistikleri Kitabı-2000**, (Çevrimiçi) <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/calisma-hayati-istatistikleri-kitabi/>, 23 Ocak 2021.

³² “Toplu sözleşme görüşmelerinin ya da yetki işlemlerinin uzatılması, toplu sözleşme görüşmelerinin ya da yetki işlemlerinin uzatılması, toplu sözleşme zam farklarının ödenmemesi ya da toplu sözleşmenin uygulanmaması, ücretlerin ödenmemesi ya da geç ödenmesi, ücret azlığı, primlerin kesilmesi ve bazı ödemelerin azaltılması” gibi nedenlerin sonucunda oluşan ekonomik talepler, grevlerin oluşumunda rol oynayan diğer etmenlerdir bkz.: Ebru Deniz Ozan, **Gülme Sırası Bizde**, İstanbul, Metis, 2011, s. 161.

durumu yaratan, ve aynı zamanda emek ile sermaye arasındaki ilişkiyi keskinleştiren, gelişme ise 1973 Petrol Krizi'nin yansıması olarak Türkiye'de ithal ikameci modelin işlemez hale gelmesidir. Petrol Krizi, bir aşırı birikim krizidir. 1970'lerin başında OPEC ülkeleri tarafından uygulanan ambargo sonucu petrol fiyatları dört katına çıkmış, petrol tüketicilerinden petrol ihraç eden ülkelere gelir transferi yaşanmış ve Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler hem petrol fiyatlarının artması hem de ithal ikameci modelin dayandığı ithal sanayi mallarının fiyatlarının dolaylı yükselmesi ile krize sürüklenmiştir (Ozan, 2011: 50). Türkiye bu krizi bir süre ekonomiye yansıtmayı engellemiş, kısa vadeli borçlanma ve göçmen işçilerin dövizleri ile krizin etkileri 1970'lerin ikinci yarısına kadar ertelenebilmiştir³³. Dolayısıyla ertelenen kriz, 1977 yılında önlenemez hale gelmiş ve imalat sanayi artış hızı düşmüş, ihracat azalmış ve döviz rezervleri erimiştir (Ozan, 2011: 52). Tam da bu süreç, yukarıda belirtildiği gibi, toplumsal muhalefetin ve sınıf mücadelesinin en hız kazandığı dönemdir. İşçi sınıfı kitleselleşen ve siyasallaşan mücadelesi ile ekonomik ve sosyal taleplerini yoğun bir biçimde savunarak önemli başarılar elde etmiştir. Örneğin işçi sınıfının dönem boyunca yürüttüğü grev ve eylemler, özellikle 1970'lerin ortalarından itibaren ekonomik alanda başarılar getirmiş ve ücretlerin payı düzenli olarak her yıl artmıştır. Öyle ki, işçi hareketinin bu süreçteki kazanımları ithal ikameci modelin öngördüğü sınıflar arası kurulan dengenin bütünüyle emek lehine hareket etmesini sağlamaya başlamıştır. Bu bağlamda ücretlerin sanayide yaratılan değere oranı 1976'da yüzde 31.7'den 1979'da yüzde 37.3'e yükselmiş ve Keyder'in ifadesiyle (1984: 34) "ithal ikameci stratejisinin uygulanmaya başlamasından beri ilk olarak, iç pazarın oluşturulması ile birikim olanaklarının devamı arasında bir çelişki başgöstermiştir". Zira sanayi sermayesinin artık değer oranı düşmeye başlamış ve bu durum ithal ikameci modelin öngördüğü sınıf uzlaşısı dengesini bozmuş, emek ve sermaye arasındaki çatışmayı keskinleştirmiştir. Burada bir parantez açmak gerekirse, ithal ikameci politikaların iç pazarın genişliğine ve canlılığına bağlı olmasından ötürü düzenli olarak artırılmasına karşın reel ücretlerin durumu aslında 1970'lerin ortasına

³³ Boratav'a göre (2005: 119), aşırı ithal bağımlılığına karşın ihracatta görece durgunluğun olması durumunda dahi 1962-1976 arasında düzgün ve yüksek bir büyüme temposu sürdürülebilmiş ve bu durum ekonomiye önemli boyutlarda dış kaynak enjekte edilmesi ile sağlanmıştır.

kadar kar oranı açısından sermaye lehinedir yani Boratav'ın ifadesiyle (2005: 138-139);

“1963 yılından itibaren giderek yaygınlaşan dinamik bir sendika hareketi ve grev hakkıyla desteklenen bir toplu sözleşme rejimi içinde oluşan işçi ücretleri, bu düzenin askıya alındığı 12 Mart 1971'i izleyen bir iki yıl dışında her yıl reel olarak artmıştır: 1963 yılı 100 kabul edilirse 1976'da reel ücretler 220'ye çıkmıştır. Ancak, hayat standardındaki değişimleri (ilerlemeleri) değil, net hasıladan alınan payları (sömürü derecesini) saptamaya yönelik gelir dağılımı göstergeleri bakımından farklı bir durum ortaya çıkmaktadır.”.

Buna karşın 1973 ile birlikte sanayi sektörü içerisinde sendikal hareketin militanlaşmasına bağlı olarak emek ve sermaye çatışması keskinleşmiş ücretlerin payı düzenli artarak 1976 yılında oldukça yükselmiştir (Boratav, 2005: 139). Bu doğrultuda 1970'lerin sonuna doğru sınıf hareketinin kazanımları, ithal ikameci modelin ücret politikalarının kaldıramayacağı ve sermayenin açıkça aleyhine olacak “ödünler” haline dönüşecektir ve sermayedar sınıf, ithal ikameci modelin öngördüğü ekonomik dengenin “tehdit edildiği” durumda farklı arayışlar içerisinde olmaya başlayacaktır.

Bu doğrultuda 1973 sonrası grev ertelemelerini dönem içerisinde güçlenen ve önemli kazanımlar elde eden işçi sınıfı eylemliliğinin ekonomik sisteme dayalı sınıf uzlaşısı dengesini bozarak emek-sermaye çatışmasını arttırması üzerinden okumak mümkündür. Bir başka ifadeyle, grev ertelemelerine ithal ikameci sistemin öngördüğü ekonomik yapının emek lehine bozulmaya başladığı durumlarda sıklıkla başvurulmuş ve bir anlamda bu uygulama siyasal ve ekonomik nedenlerle grevlere ket vurmak için kullanılan bir araç haline gelmiştir. 1973-80 arası süreçte yukarıda da değinildiği gibi 275 sayılı grev yasası boyunca gerçekleşen 252 grev ertelemesinin 185 tanesi emek ve sermaye arasındaki çatışmanın keskinleştiği ve ithal ikameci sistemin öngördüğü sınıf dengesinin bozulduğu bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu anlamda en çok grev ertelemesinin gerçekleştiği dönem 1977-80 sürecidir çünkü bu dönemde, yukarıda ele alınan gelişmelere bağlı olarak, grev sayısı oldukça artmış ve “1963-1976 döneminde grevlerde geçen işgünü sayısı yıllık ortama 350 bin

civarında iken 1977-1980 döneminde 1 milyon 68 bin güne ulaşmıştır” (Çelik, 2008: 106). Dolayısıyla bu dönem içerisinde en yüksek grev erteleme sayısı ulaşılmıştır (153 grev erteleme) ve Çelik’e göre (2008: 106) “bu durum ertelemelerin “milli güvenlik” ve “genel sağlık”tan daha çok ekonomik ve siyasal gerekçeli olduğunun delillerinden biri olarak kabul edilebilir”. Bunun yanı sıra, 1970’lerde işçi sınıfı örgütlülüğünün en yoğun olduğu alanlar (dayanıklı tüketim malları, otomotiv sanayi, demir-çelik) büyük ölçekli, yabancı sermaye girdili sektörlerdir ve grevler özellikle özel sermayenin yeniden yapılandığı, sermaye birikiminin sağlanmasında önemli rol oynayan imalat sanayi kollarında yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda sermaye örgütleri krizin sebebi olarak işçi ücretlerinin yüksekliğini göstermişler ve sendikal örgütlenmeyi hedef almışlardır. Dolayısıyla içinde bulunulan krizin aşılması için sendikasılaştırma ve işçi hareketinin zayıflatılması hedef alınmıştır. Nitekim 1963-80 arasında siyasal iktidar tarafından gerçekleştirilen 252 grev ertelemesinin yüzde 61.5’i imalat sektöründe uygulanmış ve imalat sanayi sektörü içerisinde uygulanan 155 ertelemenin 66 tanesi 1974 sonrası gerçekleşmiştir (Topalhan, 2003: 16). Yine imalat sanayi içerisinde uygulanan grev ertelemelerinin yüzde 53.5’i grevlerin yoğunlaştığı özel teşebbüse ait kuruluşlar içerisinde yer almaktadır. Bu durum da grev ertelemelerinin ekonomik ve siyasal gerekçeli olduğuna yönelik önemli göstergeler oluşturmaktadır. Son olarak, 1963-80 arası dönemde en çok grev erteleme altıncı Demirel hükümeti döneminde (12 Kasım 1979- 12 Eylül 1980) gerçekleşmiş; 37 defa milli güvenlik, 23 defa milli sağlık ve 15 defa milli güvenlik ve milli sağlık nedeniyle grev ertelenmiştir (Çelik, 2008: 106). Böyle olmasında Özveri’ye göre (akt. Temiz, Ünal, 2020: 54) başat etmen 24 Ocak kararlarıdır çünkü 24 Ocak kararları ile uygulanmak istenen IMF yapısal uyum programları “emekçi kesime yönelik iş yoğunlaştırmaları ve reel ücret kayıpları yol açacak sözleşmeleri öngörmüştür” bu doğrultuda kamu sektörü kuruluşlarındaki yürütülen toplu sözleşmelerde uyuşmazlıklar yaşanması grevlerin artmasına neden olmuştur. Yine bu durum grev ertelemelerinin iktidarlar tarafından ekonomik, siyasal gerekçelerle uygulandığına ve grev eğiliminin bastırılması için araçsallaştırılmış olmasına dair bir göstergedir.

Burada bir parantez açmak gerekirse, grev ertelemelerinin “milli güvenlik” ya da “toplum sağlığı” nedenlerinden ziyade çoğunlukla siyasal ve ekonomik nedenlerle gerçekleştiğine dair bu dönemde gerçekleşen grev ertelemelerinin gerekçeleri bakımından birçok tartışmalı örnek olduğu açıktır. Örneğin Türkiye Gıda Sendikası’nın gerçekleştireceği grev, Diyarbakır Et Kombinası grevi, gübre fabrikalarındaki grevler, denizyolu ve demiryolu taşımacılığındaki grevler milli güvenlik gerekçesiyle ertelenmişlerdir (Çelik, 2008: 107). Yine tartışmalı örnekler olarak, Devlet Su İşleri ve Et Balık Kurumundaki grevler genel sağlık ve milli güvenlik gerekçeleriyle, THY’de yapılacak bir grev milli güvenlik gerekçesiyle ve bir ilçe belediyesindeki grev toplum sağlığı gerekçesiyle iptal edilmiştir (Topalhan, 2003: 23).

Dolayısıyla 1960-80 arası döneme grev yasakları bağlamında bakıldığında, bu dönem içerisinde grev hakkının yasal güvenceye sahip olması önceki döneme göre bir kopuş yaratmıştır. Dönemin kalkınma modeline bağlı olarak gelişen örtük sınıf uzlaşısı ilerleyen zamanlarda emeğin güçlenmesi ve siyasal bir aktör haline gelmesiyle birlikte çözülmüş, ekonomik alanda işçi sınıfının kazanımlarıyla ithal ikameci sistemin öngördüğü denge sermaye aleyhine gelişmiş ve buradan hareketle hükümetler sıklıkla grev hakkını tartışmalar yaratan grev ertelemeleri ile kısıtlama yoluna yönelmişlerdir. Öte yandan tüm bu süreçte 12 Mart askeri müdahalesi ile kesinti dönemleri grev hakkının zaman zaman rafa kaldırıldığı ve bütünüyle kısıtlandığı süreçlere neden olmuştur. Toplumsal muhalefetin ve sınıf mücadelesinin Türkiye siyasi tarihinde en kitlesel olduğu bu dönem 1980 darbesi ile farklı bir sürece evrilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980 SONRASI TÜRKİYE'DE OTORİTER NEOLİBERALİZMİN İNŞASI VE GREV YASAKLARI

3.1. 1980-2002 Arası Dönem

3.1.1. Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm Süreci

“Sermaye birikiminin önündeki her türlü engelin ortadan kaldırılması için ülke ekonomilerinin dünya piyasası ile finansal ve siyasi serbestleşme temelinde yeni bir eklemlenme sürecine girmesini ve ülkelerin hukuki ve siyasi yapılarının buna uygun olarak yeniden yapılandırılmasını hedefleyen” neoliberal politikaların dünyadaki gelişimi 1970’lerin ilk yarısında yaşanan birikim krizine yanıt arandığı süreçte başlamıştır (Bedirhanoğlu, 2013: 44). Refah devletinin ve politikalarının içinin boşaltılmasını öngören ve 1980’li yıllarda hakim ideoloji haline gelen neoliberalizmin ilk pratikleri 1973’te darbe sonrası Şili’de deneyimlenmiş ve daha sonra bu pratikler İngiltere’de Margaret Thatcher hükümetinin “Yeni Sağ”³⁴ politikaları ile kurumsallaşmıştır. Serbest piyasa ilkesini ekonomik alanın yanı sıra devletin ve toplumun organize edilmesinde de temel referans olarak benimseyen neoliberalizm, bu anlamda “serbest piyasa ve serbest rekabet kuralının siyasal ve toplumsal alana da nüfuz etmesini hedefler” (Mütevellioglu, Işık, 2009: 162). Dolayısıyla devletin yapısını ve toplumu neoliberal anlayış doğrultusunda yeniden şekillendirmek için toplumsal ve siyasal kurumların da yeniden yapılanmasını öngörür. Öte yandan Keynesyen devletin kamu harcamalarını, korumacı sosyal politikalarını piyasa düzenine tehdit olarak ifade eden neoliberal anlayış, farklı toplumsal kesimlerden yükselen taleplerin siyasal alanı etkilemesini önleyecek minimal demokrasi anlayışını içerir (Bozkurt-Güngen, 2018). Bu açıdan neoliberalizmin öngördüğü “güçlü devlet yapısı”, yeni yapıya itiraz yükselten yahut

³⁴ Liberal değerlerin ve düsturların muhafazakar söylemle birleşimi olarak ifade edilebilecek “Yeni Sağ” ile Stuart Hall’e göre ekonomik öğreti gündelik deneyimlerin, ahlaki buyrukların ve sağduyunun diline çevrilmiştir; “*Britanya halkının özü; refah devletinin ‘ihtimamı’ tarafından güçsüz kılınmış; ahlaki karakteri ‘devlet işesi’ tarafından geri dönülemez biçimde çökertilmiş ve aşırı vergilendirilmiş ‘birey’ imgesine karşı olarak özgüven ve kişisel sorumlulukla tanımlandı*” (Hall, 1999: 135).

direnen sınıfların güçsüzleştirilmesi bağlamında otoriter düzenlemeler ve güvenlik politikaları geliştirmesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla neoliberal dönüşüm yeniden yapılanan, sermaye lehine denge oluşturan ve bir önceki döneme göre dönüşen fayda-zarar analizi ile piyasa mantığıyla işleyen devlet formunun bu yapıya uygun kurumları, otoriter yasal düzenlemeleri ve pratikleri ile inşa edilir (Gamble, 1988).

3.1.1.1. 24 Ocak Kararlarına Giden Süreç

Türkiye’de neoliberal dönüşüm 1980 dönemiyle gelişmeye başlamıştır. Bu dönüşüme zemin sağlayan başat neden, birikim rejimi krizini ve hegemonya krizini birleştiren organik krizin 1970’lerin ikinci yarısı ile belirginleşmesidir (Akça, 2018). Kısaca hatırlatmak gerekirse, bir önceki bölümde vurgulandığı gibi, ithal ikameci sistem 1970’lerin sonuna doğru gerek birikim rejiminin iç çelişkileri³⁵ nedeniyle gerek 1973 Petrol Krizi’nin etkilerinin yansması ile işlemez hale gelmiştir. Kısa vadeli borçlanma ve göçmen işçilerin dövizleri ile etkileri 1970’lerin ikinci yarısına kadar ertelenebilen kriz 1977 yılında önlenemez hale gelmiş ve imalat sanayi artış hızı düşmüş, ihracat azalmış, döviz rezervleri erimiştir (Ozan, 2011: 51- 52). Öte yandan tam da bu süreç, toplumsal muhalefetin ve sınıf mücadelesinin en hız kazandığı dönemdir. İşçi sınıfı kitleselleşen ve siyasallaşan mücadelesi ile ekonomik ve sosyal taleplerini yoğun bir biçimde savunarak önemli başarılar elde etmiştir. Öyle ki, işçi hareketinin bu süreçteki kazanımları ithal ikameci modelin öngördüğü sınıflar arası kurulan dengenin bütünüyle emek lehine ağırlık kazanmasını sağlamaya başlamıştır. Bu noktada sermaye örgütleri krizin sebebi olarak işçi ücretlerinin yüksekliğini göstermişler ve sendikal örgütlenmeyi hedef almışlardır. Dolayısıyla emek-sermaye arasında çatışma keskinleşmiş, ithal ikameci sistemin öngördüğü sınıf uzlaşısı bütünüyle çözülmüştür. Diğer yandan 1970’lerin ikinci yarısı, temsil krizinin de geliştiği bir sürece denk düşer. Bu dönemde sıklıkla hükümetler değişmiş, hiçbir siyasal parti ya da koalisyon hükümeti hakim sınıf içerisindeki farklı kesimlerin birliğini sağlayamamış ve yönetilen sınıfların rızasını alamamıştır (Ozan, 2011: 57).

³⁵ İç pazarın sınırlılığı ve döviz darlığı, ithal ikameci sistemin önemli iç çelişkisini oluşturur; zira iç pazara yönelik üretim yapılması ve ihracat kısıtlaması nedeniyle sermaye zamanla tükettiği döviz karşılayamaz ve dış borçlara ihtiyaç duyulur (Gülalp, 1993: 36).

Siyasal istikrarsızlığın ekonomik krizin dizginlenmesi için aşılması gerektiğini savunan sermaye, CHP ve AP'nin koalisyon hükümeti kurmasını istemiş ama bu beklenti gerçekleşmemiştir. Bu koalisyonun kurulduğu takdirde AP'nin büyük sermayenin çıkarlarını da temsil edebileceğini düşünen sermaye (Ozan, 2011: 57), TİP kapatıldıktan sonra DİSK ile yakın ilişkiler kuran CHP'nin koalisyon ortağı olmasıyla yükselen sınıf hareketinin ve toplumsal muhalefetin temsil edilerek iktidarın meşruiyet kazanacağını düşünmüştür. Buna karşın CHP'nin seçimlerden sonra 1978'de kurduğu azınlık hükümeti sermayenin, sendikaların ve toplumsal muhalefet içerisinde bazı kesimlerin ortak bir biçimde temsil krizini aşabileceğini düşündükleri bir iktidar olmuştur. Özellikle sermaye, bu iktidarın “toplumsal muhalefeti sistem içerisine çekerek yönetilebilir duruma getireceği beklentisindedir” (akt. Ozan, 2011: 58). Beklenilenin aksine iktidara geldikten kısa süre sonra sermayenin desteğini kaybedecek olan Ecevit hükümeti, içinde bulunan ekonomik krizin aşılması için dış borç arayışında olmuş ve en nihayetinde 24 Ocak Kararları'na giden sürecin kapısı aralanmıştır.

Burada bir parantez açmak gerekirse, 1970'lerin ilk yarısındaki küresel dönüşümlere bağlı olarak uluslararası finans kuruluşları da dönüşüm geçirmiş, 1970'lerin sonuna doğru işbölümü çerçevesinde bağımsız şekilde hareket eden kurumlar işbirliği içine girerek ortak hareket etmeye başlamış ve konjonktürde ticari bankalar Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) onayına göre borç vermeye gitmişlerdir (Ozan, 2011: 52). Bununla birlikte, 70'lerin sonu itibarıyla IMF'nin borç verdiği ülkelere yönelik dayattığı kemer sıkma politikalarının içeriği değişmiş, daha uzun vadeli kredilerine karşılık “yapısal uyum programı” önermeye başlamıştır (Doğan, 2020: 179). Yapısal uyum programı, borçlu ülkelere serbestliği artıracak ekonomi politikaları öneren dolayısıyla bu ülkelerin ekonomik ve siyasal yapılarında dönüşümü öngören politikalar bütünüdür. Bu bağlamda dış borç bulma arayışında olan Türkiye için kredilerin IMF gibi kredi kurumlarının kontrolüne geçmesi ve kredi kanallarının kapanması zorlayıcı olmuştur (Ozan, 2011: 52). Zira kredi için başvuru her kuruluş, IMF ile anlaşmaya varılması için koşul sunmuştur. Nitekim 1978 yılında IMF ile anlaşma imzalanmış ancak “içerideki hassas siyasal durum nedeniyle hükümet bu anlaşmanın gereklerini yerine getirememiştir (Çölaşan, 1984: 11).

Bunun yanı sıra, ideolojik yaklaşımın da bu anlaşmanın dayatmalarını uygulamamakta etken olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Boratav, 2016: 81). IMF'nin öngördüğü politikalar, kamu harcamalarını kısıtlamayı, ücret ve maaşları sınırlamayı, yüksek oranlı devalüasyon yapmayı, KİT ürünlerine zam yapılmasını, bütçe daraltılmasını ve taban fiyatlarının düşük tutulmasını içeren ihracata yönelik ekonomi modelidir (Sönmez, 1984: 13). Özellikle devalüasyon konusunda direnç gösteren Ecevit hükümeti, bu anlaşmanın sonucunda dayatılan politikaları uygulamamış, IMF ile temaslar kesilmiş ve başta OECD olmak üzere kredi arayışına devam edilmiştir.³⁶ Yine de bu çabalar IMF ile anlaşılmasa da Ecevit hükümeti IMF'nin dayattığı birçok katı kuralı çalışan sınıfların desteğini alma ve sermaye ile sınıf hareketi arasında denge gözetme gibi nedenlerle uygulayamamış ve 14 Ekim 1979 ara seçimlerinden sonra istifa etmiştir (Çölaşan, 1984: 15-16).

Dolayısıyla tüm bu süreç sonucunda ekonomik kriz, birikim rejiminin yapısal sıkıntıları ve dünyadaki kapitalist sistemin dönüşümü bağlamında borç bulunma sıkıntısıyla derinleşmiş ve ithal ikameci model sınırlarına dayanmıştır. Bununla birlikte, sanayi sermayesinin artık değer oranı düşmeye başlamış ve bu durum ithal ikameci modelin öngördüğü sınıf uzlaşısı dengesini bozmuş, emek ve sermaye arasındaki çatışmayı keskinleştirmiştir. Zira 1970'lerin sonuna doğru sınıf hareketinin kazanımları, ithal ikameci modelin ücret politikalarının kaldıramayacağı ve sermayenin açıkça aleyhine olacak “ödünler” haline dönüşmüş, sendikal hareket militanlaşmış ve sermayedar sınıf, ithal ikameci modelin öngördüğü ekonomik dengenin “tehdit edildiği” durumda sermaye lehine olacak farklı bir sistem arayışında olmaya başlamıştır. Bir başka deyişle; “bu koşullarda sanayi burjuvazisi için artı-değer oranının yükseltilmesi ön plana geçiyordu ve bunun için de sermaye-işgücü çelişmesini lehine çevirmekten başka çıkar yolu da yoktu” (Boratav, 2005: 146). Bu doğrultuda sermaye grupları sıklıkla ekonomik krizin sebebi olarak işçi

³⁶ 1978 yılının Mart ayında Ecevit bir konuşmasında “*Batı dünyasının, yardımı devalüasyon koşuluna bağlaması haksızlıktır. Buna boyun eğmeyeceğiz. Batı'nın ekonomik sorunlarımıza ilgisizliği, dış politikamızda etkisini gösterecektir...*” şeklinde açıklama yapmıştır (akt. Çölaşan, 1984: 13).

ücretlerinin yüksekliğini göstermiş ve grevleri, sendikal örgütlenmeyi hedef almaya başlamıştır. Örneğin TİSK, MESS ve TOBB ücret artışlarının enflasyona neden olduğunu vurgulamışlar ve ücret artışlarının, grevlerin fiyat istikrarsızlığının en önemli nedeni olduğunu savunmuşlardır (Ozan, 2011: 71-72). Bunun yanı sıra ücretleri baskılamak, sendikaları kontrol altına almak gibi destekledikleri neoliberal politikalarla uyumlu taleplerini açıkça dile getiren sermaye, bu politikaların uygulanmamasının sorumlusu olarak siyasal hükümetleri göstermişlerdir (Boratav, 2005: 146; Ozan, 2011: 73).³⁷ Yine siyasal hükümetlerin istikrarsızlığı yakınılan bir diğer husus olmuştur, örneğin TZOB ekonomik krizin nedenleri arasında “dış borçlanmaya dayalı kalkınma hamlesini, dört yıldır güçlü hükümet kurulamamasını, yani siyasal istikrarsızlığı” yer verirken (Ozan, 2011: 70); TİSK ekonomik istikrarsızlığın başat sebebi olarak siyasi istikrarsızlığı ve hükümetlerin kararlı, tutarlı iktisat politikaları yürütememeleri olarak tanımlamıştır (akt. Ozan, 2011: 79). Öte yandan sermaye kesimleri iktisadi krizi derinleştiren bir etken olarak sosyal krizden bahsedecek ve ülke içerisinde yükselen, kendilerini ve rejimi tehdit eden “anarşi ortamı” tasviri yapılarak öğrenci olayları, grev kararları, işçi eylemleri hedef alınacaktır.³⁸ Komünizm ve rejim düşmanlığı ile özdeşleştirilen anarşi ortamına karşılık sermaye, devlet otoritesinin kurulmasını öngörecektir ve bu bağlamda DGM’lerin kurulması, bazı dernek ve sendikaların bir süreliğine kapatılması, kolluk kuvvetlerinin yetkilerinin genişletilmesi ve sendikaların siyasal faaliyetlerinin yasaklanması gibi taleplerde bulunacaktır (Ozan, 2011: 74-75). Dolayısıyla sermaye sınıfı, sınıf ilişkilerini yeniden yapılandıracak, üretim ilişkilerine ve emek gücünün haklarına sermaye lehine yeni düzenlemeler getirecek bir siyasal iktidar gücü arayışındadır. Yani, ekonomik krizin çözümü emek-sermaye çatışmasında yapısal bir dönüşümü sağlayacak, ekonomik ve siyasal alanı yeniden yapılandıracak politikalara bağlanmıştır. Bu bağlamda ithal ikameci modelden vazgeçilip ihracata yönelik birikim rejimi talepleri, buna engel görülen ücretlerin düşürülmesi talepleri, işçi

³⁷ Nitekim IMF’nin dayattığı “Ekonomiyi Güçlendirme Programı”nın bütünüyle uygulamaması nedeniyle Ecevit hükümeti sermaye tarafından sıklıkla eleştirilmiştir. Örneğin TÜSİAD, izlenen politikaların “yetersiz, yavaş, tereddütlü, geç, etkin olmaktan uzak” olduğunu savunmuştur (Sönmez, 1984: 38).

³⁸ Örneğin 1979’da TOBB Başkanı Mehmet Yazar’ın işyerlerine düzenlenen saldırıları kınamak için Başbakan’a gönderdiği mektupta şu ifadeler yer almıştır; “*özel sektörün varlığına kasteden kötülükler gerek ülkemiz ve rejimimiz ve gerekse bu yoldan menfaat bekleyenler açısından telafisi mümkün olmayan hüsrana yol açabilir*” (akt. Ozan, 2011: 74).

sınıfının siyasete müdahale etme kapasitesini minimum seviyeye geriletecek uygulama taleplerinde bulunmaları, KİT'ler bağlamında özelleştirilmeye yapılan vurgular, sınıflar arası ilişkileri yapısal olarak dönüştürecek neoliberal politikalarla uyumlu taleplerdir. Dolayısıyla sermaye sınıfı ekonomik krizin çözümü için yeni bir birikim rejimi modeli öngörecektir ve yapısal dönüşümü gerektirecek bu birikim rejimi inşası için güçlü bir siyasal iktidar arayışında olacaktır.

3.1.1.2. 24 Ocak Kararları

Sermaye ancak, 14 Ekim 1979 ara seçimlerinden sonra kurulan AP azınlık hükümeti ile “yeni birikim modelinin inşası için aradığı uygulayıcı”yı bulacaktır (Sönmez, 1984: 41). Nitekim hükümet programının oluşturulduğu süreçte işveren kuruluşları hükümete verdikleri raporlarda bu doğrultuda taleplere yer vermiş; örneğin TOBB asayişle ilgili yasaların meclisten geçirilmesi, devletçi uygulamaların kaldırılması, sendikaların ciddi bir biçimde denetimde tutulması, DGM yasası çıkarılması, ihracat formalitesinin sadeleştirilmesi gibi taleplerde bulunmuştur (Sönmez, 1984: 41). Öte yandan değişen hükümetle birlikte kadrolar değişmiş ve Başbakan Müsteşarlığı'na Turgut Özal getirilmiştir. Demirel'in ekonomik reformların içeriği konusunda tam yetki verdiği Özal, bundan sonraki süreçte ekonominin kilit ismi olmuş ve Türkiye'nin neoliberal inşa sürecinin baş mimarı olmuştur. Demirel'in eski hükümetinde Devlet Planlama Teşkilatı'nın müdürlüğünü yapan ve 1976'dan itibaren, en büyük işveren sendikası, Türkiye Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası'nın (MESS) başkanı olan Özal, Başbakan Müsteşarı olmadan önce açıklamalarında sıklıkla ekonomik krizin çözümü olarak devletçi politikaların terk edilmesini, devalüasyon yükseltilmesini ve serbest ekonomiyi öngörmüş; toplu sözleşmelerle gerçekleşen ücret anlaşmalarını “kayıplar” olarak nitelemiş³⁹ ve sendikaları, işçi haklarını hedef almıştır (Sönmez, 1984: 26). Dolayısıyla Başbakan

³⁹ 1979 yılında bazı işverenlerin imzaladıkları toplu sözleşmelere eleştiri yükselten Özal, işçi haklarına yönelik olumsuz yaklaşımını da sergilemiştir; “Sendikamız ve üyemiz işverenler büyük kayıplar pahasına, ülkemize karşı sorumluluklarının gereğini yerine getirmekte, işçi kuruluşlarının ülkemiz gereklerine uygun davranmalarını sağlayabilmek için her türlü mücadeleyi göğüslemek suretiyle denge unsuru olmaktadır... işkolumuzda büyük mücadelelerden sonra kurmuş bulunduğumuz bu dengeye rağmen, madeni eşya sanayii işkolunda oldukları halde üyemiz olmayan bazı işyerleri sorumsuz toplu sözleşmelerle çalışma şartlarını ve ülke ekonomisini adeta daha da güç durumlara sokar tavır içerisindeyler” (akt. Sönmez, 1984: 32).

Müsteşarı olmadan önce sıklıkla neoliberal politikalarla uyumlu söylem ve yaklaşımı dikkat çekicidir. 24 Ocak Kararları bu yaklaşımın hükümet kararnamesi ile tecessüm ettiği, Türkiye’de neoliberal dönüşüm sürecinin ilk merhaledir (Bozkurt-Güngen).

24 Ocak 1980’de ekonomik istikrar programı olarak sunulan 24 Ocak Kararları, Türkiye’ye gelen IMF heyetinin önerileri doğrultusunda biçimlendirilen (sanayi burjuvazisinin bu politikalara uygun taleplerini de gözeterek) ve stand by anlaşması sonucunda oluşturulan kararlardır (Sönmez, 1984: 42; Gülalp, 1993: 41). 24 Ocak Kararları’nın temelinde ithal ikameci ekonomi modelinin rafa kaldırılarak iç pazara yönelik üretim yapan, korumacı, devletçi ekonomik politikaların berhava edilmesi ve yerine sermaye çıkarlarını esas alan, sosyal hakları reddeden, emek-yoğun sektörlerin ihracatına yönelik birikim rejimini esas alan, ithalatı serbestleştiren liberal ekonomi politikalarının getirildiği düzenlemeler yer almıştır (DİSK-AR Raporu, 2020: 6). Bu bağlamda ilk olarak KİT ürünlerine yüzde 300-400’e ulaşan zam yapılmış ve bazı ürünlere yapılan devlet sübvansiyonları kaldırılmış, fiyatlar serbest bırakılmış, “gerçekçi” döviz kuru uygulamasına geçilmiş⁴⁰ ve ihracatı teşvik eden, ithalatta vergi bağışıklığına giden düzenlemeler uygulanmaya başlamıştır (Sönmez, 1984: 42; Gülalp, 1993: 40). Boratav’ın ifadesiyle (2005: 147) “IMF’nin istediğinden fazlasının verilmiş olduğu” bu programın bir diğer önemli öngörüsü, ücretlerin baskılanmasıdır. İhracata dayalı birikim rejimi, ücretleri salt maliyet unsuru olarak ele alması ve sermaye sınıfı uluslararası sistemde diğer sermaye sınıflarıyla rekabet ettiği için ücretler sermaye birikimi için engel olarak görülür⁴¹ (Boratav, 2005: 124; akt. Ozan, 2011: 55). Nitekim 1979’da Özal’ın Demirel’e, daha sonra 24 Ocak Kararları olarak anılacak, istikrar programının esaslarını ve gerekliliğini anlatmak için sunduğu raporda en önemli kabullerden biri ücretlerin mutlaka disiplin altına alınması için düzenlemeler yapılması gerekliliğidir (Boratav, 2005: 147). Zira Özal, bu denli yüksek ücretlerin ihracata dayalı birikim rejiminde

⁴⁰ “İthalatın liberalleşmesi ile ‘gerçekçi’ bir döviz kuru uygulaması, belirli sermayelerin elenmesine katkıda bulunmada birbirlerini destekleyen iki uygulamadır. İç pazarın uluslararası rekabete açılışı, kaynakların ithal-ikameci sanayilerden ihraç sanayilerine aktarılmasına yol açar” (Gülalp, 1993: 40). Nitekim 24 Ocak Kararları ile 47 TL olan ABD doları bir anda 70 TL’ye çıkarılmış ve bu bağlamda yeni birikim rejiminde ithal ikameci sanayilere bağlı olarak palazlanan küçük sermaye çok zarar görmüştür (Sönmez, 1984: 42; Gülalp, 1993: 41).

⁴¹ Oysa ithal ikameci modelde iç pazara yönelik üretim yapılması nedeniyle ücretler aynı zamanda yeniden üretim sürecini sağlayan talep unsurudur.

büyük engel olduğu düşüncesindedir. Burada bir parantez açmak gerekirse, 24 Ocak Kararları, IMF ve Dünya Bankası'nın azgelişmiş ülkelere dayattığı tipik neoliberal model çerçevesinde biçimlendirilmiş yapısal uyum ve istikrar politikalarıdır (Boratav, 2005: 148; Ozan, 2011: 56). Bir başka deyişle, küresel kapitalizmin yeni uluslararası işbölümünü yapılandırmayı amaçlayan neoliberal politikalar çevre ülkelerde ekonomik yapıyı bu amaca uygun olarak yeniden biçimlendirmeyi hedeflemiştir (Mütevellioğlu, Işık, 2009: 163). Bu politikalar neoliberal anlayış doğrultusunda bu ülkelerdeki korumacı ekonomik politikaları rafa kaldırmayı öngörmüş, bu duruma karşı oluşacak muhalefeti sönümlendirmeyi sağlayacak alternatifler önermiş ve “küresel kapitalizmle onları daha güçlü bir şekilde eklemlenecek yeni bir birikim rejimi yaratmıştır” (Doğan, 2020: 180). Buna karşın Türkiye için özellikle Latin Amerika ülkeleri ile karşılaştırıldığında önemli bir farklılık olduğunu söylemek gerekir; iç talebin kısılmasında rol oynayan başat sebep “daraltıcı para ve maliye politikalarından ziyade emek aleyhtarı gelir politikalarının esas alınmış olmasıdır” (Boratav, 2005: 148). Dolayısıyla Boratav'ın “sermayenin karşı saldırısı” olarak nitelendirdiği (2005: 149), 24 Ocak Kararları'nın öngördüğü ekonomik model, bir istikrar modeli olmasının ötesinde “sermayenin emek karşısında güçlendirilmesini hedef almıştır” (akt. Ozan, 2011: 57). Nitekim sermaye sınıfı genel olarak 24 Ocak Kararları'nı desteklemiş ve bu kararlara izleyen günlerde eklenen kararları tamamlayıcı yasal düzenlemelere acilen gidilmesini savunmuşlardır. Örneğin bu süreçte 24 Ocak Kararları'nın devamı niteliğinde olarak açıklanan “Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu” kurulacak ve işçi sınıfının önemli bir kazanımı olan toplu sözleşme hakkı ağır bir sınırlandırmaya tabi olacaktır.

Öte yandan bu dönemde, bir önceki bölümde incelendiği gibi, grev sayısı oldukça artmış ve buna karşılık sıklıkla grev ertelemeleri gerçekleşmiştir.⁴² Öyle ki, 1963-1980 döneminde toplam 252 grev ertelemesi gerçekleşmiş ve en çok grev ertelemesi yapılan dönem 164 erteleme ile bu dönem, yani AP azınlık hükümeti dönemi, olmuştur (Çelik, 2008: 106). Dolayısıyla 24 Ocak Kararları ile sermayenin

⁴² 1979'da grevde kaybolan işgünü sayısı 1.147.721'dir ve 1980'de bu sayı 1.303.253'e yükselmiştir, Bkz.: “Yıllar İtibariyle Grev Uygulamaları”, **Çalışma Hayatı İstatistikleri Kitabı-2000**, (Çevrimiçi) <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/calisma-hayati-istatistikleri-kitabi/>, 23 Şubat 2021.

emek karşısında güçlenmesine toplu sözleşme hakkına ve grev hakkına yapılan kısıtlamalarla katkıda bulunulmuştur. Yine de sermaye sınıfı bu alanda daha sert ve radikal önlemler alınması yönünde talepleriyle ücretlerden, grevlerden ve sendikal haklardan yakınmaya devam etmiş ve ücretlerin baskılanarak, sendika ve grev hakkının sınırlandırılmasını talep etmişlerdir⁴³ (Sönmez, 1984: 56). Örneğin TİSK 13. Genel Kurul’a sunulan Çalışma Raporu’nda ücret politikaları, kıdem tazminatı gibi konularda düzenleme yapılması ve sendikaların denetlenmesi, grev hakkının sınırlandırılması gibi yasal gerekliliklerden bahsederken; TOBB, 1980 İktisadi Raporu’nda sendikal hakların budanmasını istemiş ve TÜSİAD, 11 Eylül 1980’de yayımlanan “The Turkish Economy 1980” adlı raporda yüksek enflasyonun çözüme ulaştırılması için toplu sözleşmelerde ücret artışlarının en alt düzeyde tutulmasını savunmuştur (DİSK-AR Raporu, 2020: 11-12). Buna karşın 24 Ocak Kararları’ndan eylül ayına kadar geçen sürede vergi yasalarında değişiklik gibi birçok karar Meclis’ten çıkamamış, toplu sözleşmelerde uzlaşmalar sağlanamamakla birlikte grevler artmış ve ücretlerde sınırlamalar gibi önlemler gerçekleştirilememiştir (Ozan, 2011: 56). Bunların yanı sıra sermayenin isteklerine cevap verecek kıdem tazminatı hakkını daraltan, grev ve toplu sözleşme yasasıyla ilgili değişiklik öngören yasa tasarıları da kanun haline getirilememiştir (Sönmez, 1984: 61). Bu doğrultuda sermaye sınıfı 24 Ocak Kararları’nın uygulanabilmesi için sıklıkla ilk olarak ülke içerisindeki “sosyal kriz”in çözülmesi gerektiği vurgusunda bulunmuştur.⁴⁴ Sermaye sınıfının bu arayışına 12 Eylül 1980 darbesi karşılık vermiştir.

3.1.1.3. 12 Eylül 1980 Darbesi

⁴³ TİSK Başkanı Halit Narin 1980 Mart ayında Olağan Genel Kurul’da yaptığı konuşmada şu ifadelerle işçi haklarına yönelik sermaye sınıfının ortaklaştığı antisendikal yaklaşımı temsil etmiştir; “*Hak çizgisini aşan grevler artmıştır. Türkiye’de ideolojik sendikacılık anlayışı yaygınlaşmıştır ve sendikal hakları savunmayı unutan bu sendikalar ideolojilerinin mücadelesi için işverenleri hedef seçmişlerdir... İşçi sendikaları toplu sözleşmelerde adeta daha az çalışmak ve üretimi artırmamak gibi bir tutum içindedirler... Bugün Türkiye’de işçi kuruluşları kadar serbest hareket eden başka bir müessese bulunmamaktadır.*” (akt. Sönmez, 1984: 57).

⁴⁴ Örneğin TİSK Genel Sekreteri 24 Ocak Kararları’ndan sonra şu şekilde bir ifadede bulunmuştur; “*yaşam hakkını dahi hiçe sayan silahlı zorbalıklar önlenemez, yurttan huzur ve güven sağlanamaz, işçi ve işveren ilişkileri düzeltilmez, iş barışı sağlanmazsa, kanunsuz grevler, sendikaların... ideolojik savaş anlayışı ile fabrikaları barınak haline getirmeleri önlenmez ise hiçbir iktisadi önlem ve fedakarlık yarar sağlamaz*” (akt. Ozan, 2011: 76).

12 Eylül darbesi, tüm toplumsal muhalefeti şiddetli bir biçimde bastırarak ve siyasal alanı ekonomik politikaların “sermayenin karşı saldırısı” şeklinde gelişmesine uygun olarak biçimlendirerek neoliberal kopuşu kolaylaştıran ve katkıda bulunan başat gelişmedir (Bedirhanoglu, Yalman, 2010; Boratav, 2005; Bozkurt-Güngen, 2018). Gülalp’e göre (1993: 40-41), yeni bir sermaye birikim rejiminin inşası özgül sınıf ilişkilerinin kurulmasını gerektirir; dolayısıyla neoliberal dönüşüm, ithal ikameci model çerçevesinde gelişen sınıf uzlaşılarının, yükselen sınıf hareketinin, siyasallaşan taleplerinin ve bütün bunlara katkıda bulunan siyasal, ekonomik ve sosyal yapıların dağıtılmasını öngörür. Bir başka deyişle, neoliberal hegemonyanın inşası için büyük engel teşkil eden alt sınıfların ve siyasal alana müdahale etme kapasitelerinin bastırılması ve bunları yeniden üretmeyi sağlayan haklarının dönüştürülmesi gerekir; dolayısıyla görece özgürlük ve demokrasi koşullarının dağıtılması, “baskıcı ve otoriter bir rejimin kurulması zorunluluk kazanır” (Gülalp, 1993: 41). Bu anlamda 12 Eylül darbesi, devletin neoliberalizme uygun olarak yeniden yapılandırılması için gerekli siyasal alanı sağlayarak ve bu siyasal alan ile toplumsal alanı yükselen sınıf mücadelesinin sönmelenmesi için otoriter bir biçimde yeniden kurgulayarak Gülalp’in işaret ettiği dönüşümü sağlamıştır. Bunların yanı sıra darbe sonrası askeri rejim, IMF’nin yapısal uyum programı doğrultusunda hazırlanan 24 Ocak Kararları’nı yürürlüğe sokarak sınıf siyasetine son verme girişimini desteklemiştir. Bu doğrultuda 12 Eylül darbesinin, sıklıkla vurgulanan “yönetilemezlik hali”ni⁴⁵ aşmak için gerçekleştirdiği bu yapısal dönüşümler tutarlı bir hegemonya inşa sürecine eklenlenecektir (Bekmen, 2018: 73). Bir başka deyişle, 1980’lerin başında gelişmeye başlayan neoliberal hegemonya projesi, “ekonomik, politik ve kültürel süreçlerin birbirine güçlü eklenlenmesi ile”

⁴⁵ 1975 tarihli Üçlü Komisyon Raporu’nda (Trilateral Commission Report) 1970’lerin başında dünyada etkisini gösteren ekonomik krizden yola çıkarak dünyanın karşı karşıya kaldığı sorunlara çözüm yolu bulmak için bir araya gelen oluşum, Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya’daki endüstrileşmiş ülkelerdeki siyasi demokrasi krizini “yönetilemezlik” hali olarak adlandırmıştır. Bu bağlamda yeni muhafazakar kriz kuramcılarının göre kapitalist yönetimlerin demokrasi ile bir çatışma yaşamaya başlaması “yönetilemezlik” krizinden kaynaklanmaktadır. Kitlelerin aşırı beklentileri, talepleri bu krizin kaynaklarıdır çünkü devlet aygıtlarının müdahale ve yönlendirme becerileri bu taleplere etkin bir yanıt verme noktasında sınırlıdır. Dolayısıyla devletlerin mali krizler yaşamaması, hükümetlerin meşruiyet sorunlarıyla karşılaşması gibi sorunlar bu yönetilemezlik krizinden kaynaklanır ve bu sorunların başat nedeni bir önceki dönemde refah devleti politikaları ile demokrasinin kuramsallaşmasındaki düzenlemelerdir, Bkz.: Claus Offe, “Yönetilemezlik: Muhafazakar Kriz Kuramlarının Yeniden Doğuşu”, Çev. Kemal Atakay, **Cogito**, No: 27, 2001, s. 43-66.

süreklilik inşa edecek ve bugüne uzanan kümülatif bir değişim sürecinin gelişimine tekabül edecektir (Bedirhanoğlu, Yalman, 2010).

Neoliberal hegemonya inşa sürecini detaylı olarak incelemeden önce, askeri rejimin darbe sonrası ilk gerçekleştirdiği uygulamalara dikkat çekmek gerekirse, 1961 anayasası askıya alınarak Milli Güvenlik Konseyi (MGK) kurulmuş ve onun kararları bağlamında siyasal partiler kapatılmış, sendikal faaliyetler durdurulmuş, grevler yasaklanmış, toplu iş sözleşmeleri askıya alınmıştır (DİSK-AR Raporu, 2020: 13). Dolayısıyla darbe sonrası ilk olarak sermayenin sıklıkla şikayet ettiği “sosyal krize neden olan” işçi sınıfı hakları rafa kaldırılmıştır. Daha sonrasında 24 Ocak Kararları uygulamaya konulmuş ve oluşturulan cunta yönetiminde bu istikrar programının mimarı Özal’a Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı görevi verilerek ekonomi politikalarının “sermayenin karşı saldırısı” olarak işlemesini sağlayacak tam yetki sağlanmıştır (Boratav, 2005: 148). İlerleyen süreçte 1982 anayasası düzenlenmiş ve devletin kurumsal yapısı yeniden şekillendirilmiştir. Bu bağlamda yapılan yasal düzenlemelerle yürütme, yasamanın karşısında güçlendirilmiş ve “toplumsal güçlerin nüfuz edemeyeceği güçlü bir devlet” yapısı ve kurumları inşa edilmiştir (Akça, 2018: 32). Anayasada bu anlamda siyasal partileri, sendikaları, toplu sözleşme ve grev hakkını, yüksek yargı sistemini (Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Hakim ve Savcılar Yüksek Kurulu), Devlet Güvenlik Mahkemeleri’ni, sıkıyönetim ve olağanüstü düzenleyen yasalar yer almış; askeri yönetimin öngördüğü yeni hukuki ve siyasi yapı siyasal alanın ve siyasal katılımın sınırını oldukça daraltmıştır (Akça, 2018: 32). Dolayısıyla 1961 anayasasından büyük ölçüde farklılaşan anayasa ile temel hak ve özgürlüklerin, açıkça tanımlanmamış “milli güvenlik, kamu düzeni, devlet bekası, kamu ahlakı” gibi yasal gerekçelerle içi boşaltılmıştır. Bunların yanı sıra, yasama aleyhine güçlendirilen yürütme erki içerisindeki karar mekanizmaları, başbakanın yetkilerinin artırılması ile ya da direkt başbakanlığa bağlanması ile merkezleştirilmiş yahut Milli Güvenlik Kurulu gibi kurumlarda toplanarak merkezleştirilmiştir ve yürütmenin yasama karşısında güçlenmesi kanun hükmünde kararnamelerin sıklıkla kullanılmaya başlaması ile de desteklenmiştir (Akça, 2011: 28). Bütün bu çerçeveden yola çıkarak şunu söylemek mümkündür; 12 Eylül’den sonra askeri rejimin gerçekleştirdiği yeni siyasi kurumsal

yapılar, gerek yeni ekonomi modelinin gerek yeniden yapılanan devletin otoriter ve dışlayıcı özelliklerinin askeri rejim sonrası düzende de yeniden üretilmesini sağlayacak niteliktedir (Bozkurt- Güngen, 2018). Bu ifadeyi açmak gerekirse, askeri rejimin devletin kurumsal yapısında gerçekleştirdiği dönüşümler ve anayasada düzenlenen yasalar uzun vadede sınıf mücadelesini sermaye lehine dönüştürecek şekilde kurgulanmış ve neoliberal yapının yeniden üretilmesini sağlayacak şekilde alt sınıfların siyasal alana müdahale etme kapasitesini zayıflatmış örtülü otoriter uygulamalardır.

Burada bir parantez açmak gerekirse, darbe sonrası Türkiye’de devlet yapısında gelişen bu dönüşüm küresel neoliberal yapıdan bağımsız değildir. Bir başka deyişle, Poulantzas’a göre neoliberal kapitalizmin yapısal eğilimini yansıtan bu dönüşüm “otoriter devletçilik” olarak adlandıracağı yeni “olağan devlet biçimi”ni temsil eder (Akça, 2018: 31). Poulantzas “otoriter devletçilik” kavramını kapitalizmin kriz döneminde inşa edilmeye çalışılan yeni “olağan devlet biçimi” olarak ilk defa 1978’de tarif etmek için kullanmıştır (Akça, 2018: 31). Bu ifadeyi açmak gerekirse, Poulantzas’a göre otoriter devlet yapısı güncel kapitalizmin yeni devlet biçimidir ve neoliberal kapitalizmin, önceki dönemlerde devlet yapısında inşa edilen demokrasi kanallarını iptal etmesi ile yapısal forma kavuşur (Poulantzas, 2006). Çeşitli politikalarla yurttaşların özgürlüklerinin sınırlandırılması, siyasal demokrasi kurumlarının gerilemesi, hukuk devletin askıya alınması, erkler ayrımının bulanıklaşması ve yürütme erkinin güçlü bir biçimde öne çıkması, devletin şiddet kullanımında artış, siyasal partilerin etkisinin azalması ve toplumsal sınıflarla bağlarının kopması, güvenlikleştirme politikaları ile toplumsal bir kontrol mekanizması yaratılması Poulantzas’ın tanımladığı otoriter devletçiliğe karakterini veren unsurlardandır. Dolayısıyla neoliberal dönüşüm sürecinde siyasal alanın daraltılması, alt sınıfların siyasal alana müdahale etme imkanlarını etkileyecek siyasal demokrasi imkanlarının kısıtlanması ve inşa edilen bu yeni yapıyı yeniden üretecek bir devlet biçiminin kurumsallaştırılması salt Türkiye’de deneyimlenen bir durum olmamıştır (Akça, 2013: 60). Bir başka deyişle; “geçiş dönemindeki askeri rejimin belirleyici rolü nedeniyle Batı ülkelerinin yaşadığı deneyimden farklı

olmakla birlikte, Türkiye’deki neoliberal dönüşüm de otoriter devletçiliğin temel taşlarını üretmiştir” (Bekmen, 2018: 70).

3.1.2. Neoliberal Dönüşüm Sürecinde Emeğin Gücünün Kırılması

Emeğin siyasal alana müdahale etme kapasitesinin zayıflatılması ve örgütlenme gücü ile eylemliliğinin neoliberal yapı doğrultusunda dönüşüme uğratılması, Türkiye’de neoliberal hegemonyanın inşa sürecine katkı sunan başat gelişmedir. Nitekim bu sürecin en belirgin özelliği, örgütlü emeğin bastırılmasıdır (Bozkurt-Güngen, 2018; Ozan, 2011). 12 Eylül darbesi bu anlamda ilk olarak 24 Ocak Kararları’nı kurumsallaştırarak işçi sınıfı aleyhine biçimlenen yeni sermaye birikim rejiminin gelişmesini sağlamış ve otoriter devlet biçimini inşa ederek sınıf hareketinin siyasal alanı etkileme gücünü kırmış; neoliberal hegemonyanın sürekliliği için gerekli zemini sağlamıştır. Askeri yönetimin inşa ettiği bu zemin, sermayenin bir önceki dönemde yükselttiği talepleri karşılar niteliktedir. Bu doğrultuda askeri yönetim, işgücü piyasasını ekonomi dışı otoriter yasal yöntemlerle disiplin altına alarak bu tutumunu desteklemiştir (Boratav, 2005: 150).

Buradan yola çıkarak neoliberal hegemonyanın inşa edilmesine emek boyutundan bakmak gerekirse, 12 Eylül darbesinden sonra ilk olarak DİSK (1991 yılına kadar), MİSK ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulmuş, ilerleyen süreçte DİSK yöneticileri yargılanmıştır (Sönmez, 1984: 64; Boratav, 2005: 150). Bu gelişmeden hemen sonra 16 Eylül’de yayınlanan MGK bildirisiyle bütün grevlere son verilmiş, toplu iş sözleşmeleri askıya alınmış ve üretim faaliyetleri başlatılmıştır (Doğan, 2015: 387). Dolayısıyla 12 Eylül’den birkaç gün sonra sendikal faaliyetler askıya alınmış ve son verilen grevler, değişiklikler yapılan Sıkıyönetim Yasası ile, yasaklanmıştır (Sönmez, 1984: 68). Bu gelişmeleri tamamlar nitelikte “Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinde Yürürlüğe Konulması Hakkında Kanun” çıkarılmış, ücret belirlemeleri toplu sözleşme düzeninden Yüksek Hakem Kurulu’na devredilmiştir (Sönmez, 1984: 73). Amacı “işçi ve işveren mesleki teşekküllerinin faaliyetlerinin durdurulduğu veya askıya alındığı hal ve yerlerde yürürlük süresi sona ermiş olan işkolu veya işyeri sözleşmelerini Yüksek

Hakem Kurulu (YHK) gerekli değişiklikler yapmak suretiyle yeniden yürürlüğe koyar” şeklinde açıklanan kanun ile işçileri, işvereni ve devleti temsil eden dokuz üyeli YHK’den çıkan karar ile işçilerin ücretleri belirlenmeye başlamıştır (Sönmez, 1984: 73).⁴⁶ Bu gelişmeler yeni yasal düzenlemelerle desteklenerek işçi sınıfının örgütlülüğü ve eylemliliği yasal açıdan bastırılacak ve Sönmez’in ifadesiyle (1984: 73) “dikensiz gül bahçesini andıran çalışma yaşamı tesis edilecektir”. Dolayısıyla 12 Eylül ile başlayan yapısal dönüşüm ve yeni birikim modelinin işlemleri doğrultusunda şekillenen bu dönem bir kırılmayı temsil ederek örgütsel anlamda zayıflamış ve kontrol altına alınmış işgücü oluşumunu hedeflemiştir. Bu doğrultuda sivil yönetime geçmeden hemen önce oluşturulan yasal düzenlemeler üretim ilişkilerinin kurumsal yöntemlerle sermaye lehine kontrol altına alınması olarak yorumlanabilir (Boratav, 2005: 150). 1982 Anayasa’sı içerisinde yer alan bu yasal düzenlemeler, bugüne uzanan neoliberal dönüşüm içerisinde sürekliliği sağlayan örtülü otoriter uygulamaları barındırır (Bozkurt- Güngen, 2018). Bu otoriter uygulamalar, sistematik olarak sınıf hareketinin güçlenmesini engelleyerek inşa edilen neoliberal yapının sürekliliğini sağlarlar. 1983’te yürürlüğe girecek olan 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu bu anlamda önemli yasal düzenlemelerdir.

3.1.2.1. 2821 sayılı Sendikalar Yasası

2821 sayılı Sendikalar Yasası, bir önceki dönemden farklı olarak, sendikal hakları kısıtlayıcı birçok düzenleme içermektedir (DİSK-AR Raporu, 2020: 26). Örneğin ilk olarak işyeri ve meslek sendikacılığını yasaklayarak işkolu sendikacılığını benimseyen yasa⁴⁷, 37. maddesi ile sendikalara siyaset yasağı getirmiştir. Bu bağlamda siyasi faaliyetlerde bulunamayacak olan sendikaların siyasi partilerle ilişki kurması yasaklanmıştır;

⁴⁶ YHK’den çıkan ücret kararları oldukça düşük olacak ve reel ücretler düşmeye başlayacaktır (Sönmez, 1984: 76).

⁴⁷ 3. maddede; “İşçi sendikaları, işkolu esasına göre bir işkolunda ve Türkiye çapında faaliyette bulunmak amacı ile bu işkolundaki işyerlerinde çalışan işçiler tarafından kurulur.” ifadesi yer almıştır. Bkz.: “Sendikalar Kanunu”, **Resmi Gazete**, Mayıs 7, 1983, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18040.pdf>, 27 Şubat 2021.

“Sendika ve konfederasyonlar siyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerle ilişki kuramaz ve işbirliği yapamazlar ve bunlarla hiçbir konuda hiçbir şekilde müşterek hareket edemezler, siyasi partilerden destek göremezler ve onlara destek olamazlar, bunlardan yardım ve bağış alamazlar, bunlara yardım ve bağışta bulunamazlar. Sendika ve konfederasyonlar derneklerle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla siyasi amaçla ortak hareket edemezler, bir siyasi partinin adını amblem ve işaretlerini kullanamazlar. Sendika ve konfederasyonların üyelerinin münhasıran ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerinin korunması ve geliştirilmesi amacıyla yapacakları mesleki faaliyetler siyasi faaliyet sayılmaz”⁴⁸.

Bu yasa, 39. maddede yer verilen “*Konfederasyonlar ve sendikalar ile sendika şubeleri kendi konu ve amaçları dışında toplantı yapamaz, gösteri yürüyüşü düzenleyemezler*” ifadesiyle desteklenerek sendikaların faaliyet alanları daraltılarak salt meslek örgütleri haline dönüştürülmüş ve bir önceki dönemde siyasal bir aktör haline gelen işçi sınıfının siyasal alandan dışlanması hedeflenmiştir.⁴⁹ Sendika Yasası ile aynı zamanda sendikalara üye olmak zorlaştırılmış, sendikaların gelirleri sınırlandırılmış, siyasi iktidarların denetimine sokulmuş ve kapatılma koşulları kolaylaştırılmıştır (Sönmez, 1984: 117). Sektör düzeyinde pazarlığa izin verilmemesi, mali özerkliğinin kısıtlanması ve grev yasası ile getirilen sınırlamalar sendikaların toplu sözleşme müzakere edebilme hakkını oldukça zorlaştıran düzenlemelerdir (Bozkurt-Güngen, 2018). Burada belirtmek gerekir ki, 1970’lerin ikinci yarısından itibaren sermaye sıklıkla ekonomik krizin nedeni olarak işçi sınıfının önemli kazanımlarda bulunduğu toplu sözleşmeleri ve grevleri ele almıştır. Toplu sözleşme sonucunda anlaşılan yüksek ücretlerin enflasyona neden olduğu belirtilmiş, anlaşmaların sağlanmaması durumunda grevlerin önemli “tehdit”ler olduğu vurgulanmıştır.

3.1.2.2. 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası

⁴⁸ Bkz.: “Sendikalar Kanunu”, **Resmi Gazete**, Mayıs 7, 1983, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18040.pdf>, 27 Şubat 2021.

⁴⁹ A.e.

Sendika Yasası, 2822 sayılı “Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası” ile tamamlanmış ve grev hakkına ciddi anlamda sınırlama getirilmiştir. Bu doğrultuda her iki yasa birbirini tamamlayan, ihracata yönelik yeni sermaye birikim rejiminin ihtiyacı doğrultusunda “örgütlü emek hareketinin pasifize edilmesini hedefler” niteliktedir (Doğan, 2020: 196- 197). Grev hakkı, daha önce vurgulandığı gibi, 1970’lerin ikinci yarısından itibaren sermayenin gündeminde olmuş, ekonomik ve sosyal krizin en önemli sebeplerinden biri olarak gösterilmiş ve yeniden düzenlenmesi için siyasi iktidarlara sürekli olarak çağrıda bulunulmuştur. Bu bağlamda 1970’lerin son döneminde siyasi iktidarlar tarafından grev erteleme uygulamaları artmış, grev hakkı sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Zira yükselen sınıf hareketinin hem önemli bir siyasi aktör olmasında hem de kayda değer ekonomik kazanımlar sağlaması bağlamında başat rol oynayan grevler, bir önceki dönemde sıklıkla sermayeyi ve siyasi iktidarlara rahatsız etmişlerdir. Bunların yanı sıra 24 Ocak Kararları ile birlikte öngörülen ihracata dayalı sermaye birikim rejimi, üretim ilişkilerinin sermaye lehine yeniden biçimlenmesini öngörmüş ve bu bağlamda grev hakkının etkisizleştirilmesini gerekli kılmıştır. Bu anlamda 2822 sayılı “Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası”, grev hakkının içeriğini boşaltarak etkisizleştirmiştir (Sönmez, 1984: 132; Doğan, 2015: 386). İlk olarak grev hakkına 1982 Anayasası ile sınırlamalar getirilmiş ve bu sınırlamalar 2822 sayılı yasada da yer almıştır. Örneğin, 1982 Anayasası içerisinde 54. maddede anayasal bir hak olarak ifade edilen grev hakkı, “toplu iş sözleşmesi yapılması sırasında ve uyuşmazlık çıkması halinde” başvurulabilir hale getirilmiş ve 2822 sayılı yasada da bu ifade yer almıştır (akt. Sönmez, 1984: 124). Dolayısıyla toplu sözleşme uygulanmaması halinde geçmişte yapılan hak grevi kaldırılmış ve yine 54. madde içerisinde “siyasi amaçlı grev, dayanışma grevi, genel grev, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verim düşürme ve diğer direnişler” yasaklanmıştır (akt. Sönmez, 1984: 124). Aynı yasaklar 2822 sayılı yasada 25. madde içerisinde yer almış ve bu grevler “kanun dışı” kabul edilmiştir;

“Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde işçilerin iktisadi ve sosyal durumlarıyla çalışma şartlarını korumak veya

düzeltilmek amacıyla bu Kanun hükümlerine uygun olarak yapılan greve kanuni grev denilir.

Kanuni grev için aranan şartlar gerçekleşmeden yapılan greve kanun dışı grev denilir. Siyasi amaçlı grev, genel grev ve dayanışma grevi kanun dışı grevdir. İşyeri işgali, işi yavaşlatma, verimi düşürme ve diğer direnişler hakkında kanun dışı grevin müeyyideleri uygulanır.”⁵⁰

Bütün bunların ışığında grev hakkının salt toplu pazarlık yetkisine sahip sendikalarla tanındığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu hakka sahip olmayan sendikalar ve işçiler grev hakkını kullanamayacaklardır. Burada bir parantez açmak gerekirse, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası bir sendikanın toplu iş sözleşmesi hakkına sahip olması için örgütlü olduğu işkolundaki işçilerin yüzde 10'unu ve işyerindeki işçilerin yarısından bir fazlasını örgütlemesi şartını düzenleyerek ikili baraj sistemi getirmiş ve sendikaların toplu pazarlık hakkından yararlanma olanağını daraltmıştır (Akkaya, 2000: 214). Bu bağlamda ücretli emeğin önemli bir bölümü grev hakkı kapsamının dışında bırakılmıştır⁵¹ (Akkaya, 2000: 216). Öte yandan yeni grev yasası ile grev yasağı kapsamı da genişlemiştir⁵². Bütün bu bilgiler ışığında 1984 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın yayınladığı verilere göre işverenlerce bildirilen 2.553.384 işçinin ancak 820.000'i yani yüzde 36'sı grev hakkına sahiptir⁵³ (Sönmez, 1984: 125-129). Bu sayı 1985 ve 1986 yılı ile 1990'lı yıllar karşılaştırıldığında daha da azalmış ve 1990'lı yılların sonuna doğru bu azalışın

⁵⁰ Bkz.: (Çevrimiçi) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2822.pdf>, 28 Şubat 2021.

⁵¹ “...çalışma bakanlığı işkollarında hangi sendikaların yüzde onluk barajı geçtiğini tespit etme yetkisine sahipti. Bu durum hükümetlerin sendikalar üzerinde önemli bir baskı gücü kurması demekti. O günlerde çalışma bakanlığının elindeki istatistikler güvenilir değildi ve Türkiye'deki sendikal üyeliğin göstergesi olarak kabul edilemezdi” (Doğan, 2020: 199-200).

⁵² 2822 sayılı yasanın 29. maddesine göre can ve mal kurtarma işlerinde, cenaze ve tekfin işlerinde; su, elektrik, havagazı, kömür, doğal gaz ve petrol sondajı üretimi, tasfiyesi ve dağıtım işlerinde, banka ve noterlik hizmetlerinde, kamu kuruluşlarınca yürütülen itfaiye, temizlik işleri ile şehir içi deniz, kara ve demiryolu ve diğer raylı toplu yolcu ulaştırma hizmetlerinde grev yasağı vardır. Aynı yasanın 30. maddesine göre ilaç imal eden işyerleri hariç olmak üzere aşı ve serum imal eden müesseselerle, hastane, klinik, sanatoryum, dispanser ve eczane gibi sağlıkla ilgili işyerlerinde, eğitim ve öğretim kurumlarında, çocuk bakım yerlerinde ve huzurevlerinde, mezarlıklarda, Milli Savunma Bakanlığı ile Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlıklarınca doğrudan işletilen işyerlerinde grev yasağı vardır. Bkz.: (Çevrimiçi) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2822.pdf>, 28 Şubat 2021.

⁵³ Sendikalar tarafından bildirilen sendikalı işçi sayısına (1.427.271) göre 1.126.113 sendikasız işçi, sendikası yüzde 10 barajını geçemediği için 133.000 işçi, sendikası yüzde 10 barajını geçse de ikinci barajı geçemediği için 75.000 civarında işçi ve grev yasağı olan işyerlerinde çalışan 416.000 işçi, sendikalı olmasına karşın grev hakkından yararlanamamıştır.

eğilimi artmıştır (Akkaya, 2000: 215). Dolayısıyla grev hakkının içeriğinin daraltılması ve işçi sınıfının büyük bir oranının emek ve sermaye arasındaki bölüşüm mücadelesinde önemli bir rol oynayan bu haktan yararlanamaması önceki dönemin grev hakkı mücadeleleri, grev yoğunluğu ve kazanımları göz önünde tutulduğunda bir kırılmayı temsil etmektedir. Ayrıca toplu iş sözleşmeleri için sendikalara getirilen barajlar, siyaset yasağıyla birlikte sendikaların faaliyet alanlarının daraltılması ve devlet tarafından sıkı bir denetim düzenine tabi kılınması sendikaların olabilecek en dar anlamıyla tanımlanmasına yol açmış ve sendika çoğulculuğuna büyük zarar vermiştir (Doğan, 2015: 390). Bu anlamda sendikal hak bağlamında da bir önceki dönemden kopuş yaşanmış ve 1947 sonrası sendikacılık anlayışına yaklaşılmıştır.

İşçi sınıfının örgütlülüğünü ve eylemliliğini bastırmak amacıyla düzenlenen her iki yasa, emek-sermaye arasındaki bölüşüm mücadelesinde işçi sınıfının gücünü zayıflatmakla birlikte aynı zamanda sivil yönetime geçiş sonrasında da işçi örgütleri ve toplu eylemler için inşa edilen kısıtlayıcı ortamın sürdürülmesini garanti etmişlerdir (Akkaya, 2000; Bozkurt-Güngen, 2018). Dolayısıyla yapılan yasal düzenlemeler, neoliberal dönüşüm çerçevesinde sermayenin isteklerini karşılar niteliktedir. Nitekim yeni anayasada yer alan ekonomik ve sosyal haklar sermayenin taleplerini yansıtır şekilde düzenlenmişlerdir (DİSK-AR Raporu, 2020: 22). Örneğin sendikal haklarla ve grev hakkıyla ilgili sınırlamalar TİSK'in 14. Genel Kurul Çalışma Raporu'nda talep olarak yer almış ve gerek Anayasa ile gerek 2821 ve 2822 sayılı yasalarla mevzuata girmiştir (Çelik, 2008: 103; DİSK-AR Raporu, 2020: 22). Bu taleplerin içerisinde grev ve lokavt yasağının genişletilmesi, birden fazla sendikaya üyeliğin yasaklanması, ideolojik bir araç olarak yaygın kullanılan grevleri önleyecek hukuki araçların oluşturulması, lokavtın Anayasa'da kurumsallaştırılması, hak grevleri olanağının kaldırılması, sendikaların siyasi partilerle ilişkilerinin yasaklanması, sendikaların idari ve mali olarak her yıl denetlenmesi, uzlaştırma sisteminin kaldırılarak arabuluculuk sisteminin geliştirilmesi gibi talepler yer almıştır (akt. DİSK-AR Raporu, 2020: 22-23; Doğan, 2020: 185). Bu doğrultuda talepleri karşılanan sermaye, Sendika Yasası'ndan sonra memnuniyetini dile getirmiştir. TİSK Başkanı Halit Narin'in bu bağlamda yaptığı yorum darbe sonrası Türkiye'de yaşanan dönüşümün karakterini yansıtır şekildedir; *“20 yıl işçiler güldü biz ağladık; şimdi*

gölme sırası bizde” (akt. Ozan, 2011: 20). TOBB’un “İktisadi Rapor”u da sendika hakkının ve grev hakkının kısıtlanmasını sağlayan yasal düzenlemelerden yola çıkarak yaşanan gelişmeleri olumlu olarak ifade etmiştir;

“Özellikle sendikaların başta anayasal düzene aykırı faaliyetler olmak üzere siyasal alanda faaliyet göstermelerini, mümkün olduğu kadar önlemeye çalışmıştır. Ayrıca işçilerin ücretlerinden kesilerek toplanan paraların amaç dışında kullanılmasını önlemek için harcamalar üzerinde bir denetim sistemi getirilmiştir. Yeni yasa ile sendikaların faaliyetleri daha çok toplu pazarlık alanına kaydırılmış görünmektedir... Üç buçuk yıllık bir aradan sonra bildirim esasına dayalı ve baraj sisteminin de kurulduğu yeni toplu iş sözleşmesi sisteminde, çok sendika oluşması ve yetki tartışmalarının da önlenmesi amaçlanmıştır ve yayınlanan işkolu istatistiklerinden de büyük ölçüde bu amacın gerçekleşmiş olduğu görülmüştür” (akt. Sönmez, 1984: 122).

Dolayısıyla bu gelişmeler göz önünde tutulduğunda neoliberal dönüşüm çerçevesinde emeğin sendikal haklarının ve eylem repertuvarının yasal olarak sınırlandırılması ve etkisizleştirilmesi inşa edilen yapının yeniden üretilmesini sağlar niteliktedir.⁵⁴ Bu bağlamda “Türkiye’de 1980 sonrası rejimi sivil yönetime geçtikten sonra yürürlükte kalan otoriter bir devlet biçimi ile ilişkilendirmek” mümkündür (Bedirhanoglu, Yalman, 2010: 119).

3.1.3. ANAP İktidarı ve Neoliberal Hegemonyanın İnşası (1983-1991)

1983 seçimleri ile sivil yönetime geçildikten sonra, askeri yönetimin önemli ölçüde gerçekleştirdiği, neoliberal ekonomik ve sosyal politikalara geçiş Yeni Sağ siyaseti temsil eden ANAP iktidarı tarafından derinleşmiş ve yerleşiklik kazanmıştır (Akça, 2018). 1983 ve 1987 seçimlerinde iktidar olan ANAP ile Başbakan olan Turgut Özal, neoliberal dönüşüm çerçevesinde bu süreçte de kritik bir role sahip olmuş; Bekmen’in ifadesiyle (2018: 74) “neoliberal ajanda ihtiyaç duyduğu siyasi aktörü bulmuştur”. Bu bağlamda Özal’ın yönetiminde 1980’li yıllar, devlet politikaları aracılığıyla sınıf dengelerinin bütünüyle emek aleyhine döndüğü,

⁵⁴ Nitekim Çelik’e göre (akt. Bozkurt-Güngen, 2018); “*Darbenin özellikle toplu iş ilişkileri üzerindeki derin etkisinin, darbenin diğer miraslarından çok daha kalıcı olduğunu söylemek mümkündür*”.

sermaye için karlı olan yıllardır (Boratav, 2016). Yine belirtmek gerekir ki, bu dönemi şekillendiren, neoliberal hegemonya inşa sürecine karakterini veren ekonomik büyüme stratejisi “emeğin siyasi alanda başlayıp ekonomik alanda devam eden önlemlerle baskı altında tutulmasına dayanan ihracata dayalı bir büyüme stratejisidir” (Bekmen, 2018: 76). Bu doğrultuda ilk olarak 1987 yılına kadar reel işçi ücretleri sürekli olarak düşürülmüştür (Akkaya, 2000: 216). Daha önce de belirtildiği gibi, neoliberal programın öngördüğü ihracata dayalı birikim rejimi işçi ücretlerini rekabet koşullarında ithal ikameci birikim rejiminden farklılaşarak maliyet unsuru olarak görür ve bu anlamda ücretlerin düşürülmesini amaçlar.⁵⁵ Nitekim 12 Eylül sonrası toplu pazarlık sisteminin yapısal dönüşüme uğratılarak daraltılması, bu hakkın 2822 sayılı yasa ile çok az sayıda sendikaya tanınması ve greve gitmenin yine bu yasa doğrultusunda zorlaştırılması gibi otoriter uygulamalar ücretlerin düşürülmesinin kolay bir biçimde gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda 1977 ve 1978’de sanayide bölüşüm göstergeleri incelendiğinde reel ücret payı yüzde 37.2 iken 1988’de yüzde 15.4’e gerileyerek sermayenin sömürü derecesi artmıştır dolayısıyla “burjuvazi, işgücü piyasası üzerine yönelttiği karşı saldırıyı kazanmış ve 1970’li yılların ikinci yarısında yitirdiği mevzileri fazlasıyla eline geçirmiştir (Boratav, 2005: 163-165). Öte yandan işçi sınıfının aleyhine yönelik ücret politikaları, işçilerin ikramiye ve kıdem tazminatı gibi diğer gelirlerine sınırlandırma getirilmesi ile desteklenmiştir (Sönmez, 1984: 165). Sosyal devlet harcamalarının kısılması ve kamu istihdam politikalarının dönüşüme uğrayarak KİT’lerin yüksek istihdama dönük politikalarının sonlandırılması gibi IMF’nin yapısal uyum programında öngördüğü önlemlere bağlı olarak şekillenen kemer sıkma politikaları yine bu bağlamda hayata geçirilen uygulamalardır (Boratav, 2005: 164; Doğan, 2018: 262).

Diğer yandan, neoliberal dönüşüm stratejisinde yer alan özelleştirme politikalarının bu dönemde yürürlüğe konması önemli bir dönüm noktasıdır. Bu doğrultuda başta kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) hedefe konulmuş ve kamu malları, kamu hizmeti üretimi özelleştirilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla özelleştirme

⁵⁵ Ayrıca yeni sermaye birikim rejimi doğrultusunda ücret politikalarının bir diğer amacı iç talebin daraltılmaya çalışılmasıdır (Akkaya, 2000; Boratav, 2005).

politikalarının özü, kamunun ağırlığının bütünüyle iktisadi alanda küçültülmesi ve kar amacı güdülmeksizin işleyen kamu hizmet ve kurumlarının metalaştırılmaya başlanmasıdır. Bu anlamda neoliberal anlayış doğrultusunda yeniden yapılanan devletler adeta firma gibi davranmaya başlarlar ve sistem içerisindeki rekabette yer alabilmek için ona göre fayda-zarar analizi geliştirirler (Dardot, Laval, 2018: 317-360). Türkiye örneğinde bu durum Özal döneminde özellikle KİT’lerin hedef alınması doğrultusunda tecessüm etmiş, “KİT’ler Türkiye ekonomisinin uluslararası rekabet etme gücünü zayıflatan verimsizliğin temeli olarak gösterilerek şeytanlaştırılmıştır” (Doğan, 2020: 9). Burada bir parantez açmak gerekirse, KİT’lerin neoliberal anlayış çerçevesinde dönüştürülmesi neoliberal hegemonya inşa sürecinde emeğin pasifize edilme politikalarından azade değildir (Akçay, 2019: 57). Bu ifadeyi açmak gerekirse, KİT’lerin dönüşümü aynı zamanda sendikaların ağırlığının zayıflatılması ve örgütlü emeğin tasfiyesi anlamına gelmektedir. Zira ithal ikameci modelin işleyiş mantığına göre şekillenen KİT’ler, kar arayışına öncelik vermeyen ve üretim ilişkileri bu yapıya göre şekillenen kamu kuruluşları olarak sendikaların en güçlü olduğu alanlardır; bu kuruluşlarda işçi sınıfı sosyal haklar, sendikalaşmaya engel olacak yasal bariyerlerin kalkması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, güvenlik önlemleri gibi çalışma ilişkileri bağlamında önemli kazanımlara sahipken yine ithal ikameci dönemde refah devleti önlemlerinden ve sosyal güvenlik sisteminden de büyük ölçüde yararlanmıştır (Doğan, 2020). Dolayısıyla KİT’lerin kuruluşunda ve işleyişinde hakim olan anlayış, örgütlü emeğin güçlenmesinde destekleyici olmuştur. Bu anlamda ithal ikameci dönemin ve karakterinin en önemli temsilcilerinden olan KİT’lerin kalkınmacı hedeflerinin berhava edilip yerine piyasa odaklı davranışların konularak özel sermaye kuruluşları ile arasındaki farkların silikleşmesi, hem örgütlü işçi sınıfının gücünün kırılması hem de devletin yeniden dağıtım politikalarından uzaklaşması bağlamında önemli gelişmelerdir. Zira özelleştirilmeleri, çalışma ilişkilerinin temelini ve dolayısıyla Türkiye’de devletle sendikalı işçilerin arasındaki bağların dönüşümü anlamını taşır (Doğan, 2020: 218). Bu bağlamda ülke içerisindeki emek fazlasını massetmek konusunda da işlevsel olan KİT’lerin özelleştirilmesi aynı zamanda inşa edilen neoliberal yapının “KİT’lerin istihdam yaratılmasında oynadığı role artık ihtiyaç duymadığı” anlamını da taşır (Özden, 2018: 227). İthal ikameci yapının ve

politikalarının önemli bir temsilcisi olan KİT'lerin, Özal döneminde sağlamlaştırılan neoliberal yapının mantığına aykırı işleyen kuruluşlar olarak özelleştirilme çabası yargının müdahale etmesi ve sendikaların itirazları sonucunda istenilen hızda gerçekleşmemiştir (DİSK-AR Raporu, 2020: 36). Bu süreçte neoliberal hegemonya emek karşıtı politikalar ile inşa edilirken aynı zamanda sermayenin küresel kapitalizmle bütünleşmesi hızlanmıştır (Boratav, 2016: 48). Bu bağlamda “tekstil ve giyim eşyası gibi düşük katma değerli sektörler sayesinde Türkiye’de üreticiler küresel kapitalizm zincirlerine taşıron firma olarak dahil olmuşlardır” (Bekmen, 2018: 76). Öte yandan bu süreçte sermayenin ihracata yönelik kesimleri vergi indirimleri, kredi gibi teşviklerle desteklenmiş; bürokratik engeller ortadan kaldırılmıştır (Ozan, 2011). Bu doğrultuda yeni dönemden en fazla yararlanan kesim olmakla birlikte bu süreçte sanayinin kalkınmasına yol açacak girişimlerde bulunmayan büyük sanayi sermayesi düşük katma değer yaratacak, emek-yoğun tüketim malları sektöründe yoğunlaşmış ve çokuluslu tekeller için ara mal üretimi yapılması benimsenmiştir (Ozan, 2011: 61). Bir başka deyişle; “1980’ler, Türkiye’nin emek ve kaynak yoğun tüketim malları ile ara mallarda ihtisaslaşmış bir ülke olma pozisyonunu sağlamlaştırdığı bir dönem olmuştur” (Bekmen, 2018: 77).

Son olarak, otoriter devletçiliğin göstergelerinden olan yürütmenin yasama karşısında güçlendirilmesi Özal iktidarında öne çıkan bir gelişme olmuştur. Özal, önceki iktidarlarda birlikte çalıştığı, IMF ve Dünya Bankası gibi küresel kapitalizm kurumlarında çalışma deneyimi olan genç ekonomistlerden oluşan, olağanüstü yetkilere sahip bir iç kabine oluşturmuş ve ekonomik karar alma mekanizmalarının merkezileştiği bu kabine ile geleneksel bürokrasiyi, yasamayı, yargıyı ve yürütme içerisindeki diğer bileşenlerini devre dışı bırakacak şekilde tahakküm oluşturmuş ve neoliberalleşme sürecinde engel olabilecek yasal ve kurumsal engelleri etkisiz hale getirmek amaçlanmıştır (Bekmen, 2018: 74).

3.1.3.1. Neoliberal Hegemonyanın Sekteye Uğraması

12 Eylül sonrası inşa edilen neoliberal politikalara yerleşiklik kazandırarak ve derinleştirerek neoliberal hegemonya oluşum sürecinde başrol oynayan Özal iktidarı bütün bu süreçte Yeni Sağ siyasetin temsilcisi olmuş ve muhafazakarlığın çimento

görevini gördüğü sağ popülist, liberal ve sınıf siyasetine karşılık kimlik politikaları öne çıkan bir siyaset yürütmüştür (Akça, 2011). Buna karşın 1980'lerin sonuna doğru; darbe sonrası sınıfsal hakları daraltılan, reel ücretleri gerileyen ve yaşam şartları kötüleşen işçi sınıfı ses yükseltmiş ve 1990'ların ortasına uzanan sürece dek 1970'lerden sonra ilk kez yeniden siyasal alanda etkin bir aktör olarak var olmuştur (Bozkurt-Güngen, 2018). Bu bağlamda Özal iktidarı sönümlenmiş ve neoliberal hegemonya projesi başarılı olamamıştır (Akça, 2011: 30; Boratav, 2016: 131, Bedirhanoğlu, Yalman, 2010). 1980 sonrası neoliberal hegemonya inşa süreci içerisinde otoriter düzenlemelerin ve uygulamaların sistematik olarak alt sınıfların güçlenmesini önlediğini, önlenemediği durumlarda hegemonya projesinin kesintiye uğradığını söylemek mümkündür (Bozkurt-Güngen, 2018). Zira inşa edilen yeni yapının gücü tam da emeğin siyasete müdahale etme kapasitesinin kırılmasına ve örgütlülüğünün, eylemliliğinin zayıflatılmasına bağlıdır (Benlisoy, 2020a). Bu doğrultuda Türkiye'de 1980'lerin sonu ve 1990'lar dönemi neoliberal hegemonya inşa sürecinde bir kesintiye temsil eder (Akça, 2018). Bu dönemde işçi sınıfının kitlesel olarak eylem gücünün yeniden canlanması 12 Eylül ile gelişen neoliberal dönüşüm sürecinde emek aleyhine biçimlenen politikaların belirginlik kazanmasıyla ve dönemin politik atmosferinin bu politikaların etkilerini sıklıkla siyasal alana taşımalarıyla sağlanmasıyla mümkün olmuştur (Doğan, 2020: 225). Bu anlamda 1980'lerin sonunda emeğin "neoliberalizmle ve askeri yönetimce oluşturulan rejimle hesaplaştığı, demokratikleşme ve sosyal haklar konusundaki taleplerin toplumda yankılandığı bir konjoktür oluşmuştur" (Ataay, Kalfa, 2009: 308). 1986 itibarıyla başlayan protesto dalgasının motivasyonunu, 1985 yılında KİT'leri de içine alan toplu pazarlık sürecinde, düşen reel ücretlere bağlı olarak yaşam koşulları kötüleşen işçi sınıfının kamu kuruluşlarında da üretim ilişkilerini piyasa değerlerine göre yeniden yapılandıran ve sınıfsal haklarını etkisizleştiren iktidara bu sorunlara yönelik talep yükseltmeleri oluşturmuştur (Doğan, 2020: 206). Özal hükümeti bu taleplere karşılık vermemekle birlikte greve gidilmesi durumuna karşılık KİT'lerin özelleştirilmesi yahut bu kuruluşlarda üretilen malların ithalatını kolaylaştırma gibi uygulamalara başvurulacağını ifade etmiş ve bu durumda kamu sektöründe örgütlenen, 600.000 işçiyi temsil eden Türk-İş bir önceki dönemde olduğu gibi lobicilik faaliyeti yürüterek hükümetle uzlaş zeminini aramıştır (Doğan, 2020: 209).

Bu tutumun karşılık bulmaması Türk-İş'in söylemlerinde retorik'in sertleşmesine neden olmuş ve üyelerinin beklentisine karşılık vererek geleneksel “partiler üstü” duruşundan farklı bir şekilde ANAP iktidarına karşı bir muhalefet başlatmış⁵⁶ ve sokaklarda, iş yerlerinde kitlesel protestoların yapılmasını çözüm olarak savunmaya başlamıştır (Boratav, 2016: 130; Doğan, 2020: 209). Burada bir parantez açmak gerekirse, 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında tek faaliyet göstermeye devam eden sendika konfederasyonu olan Türk-İş, darbeyi olumlu şekilde karşılamış ve yeni dönemde karar alma sürecinde etkin bir rol oynayacağını düşünmüştür (Boratav, 2016: 129). Nitekim Genel Sekreter Sadık Şide'nin, Sosyal Güvenlik Bakanı olarak hükümette görevlendirilmesi bu düşüncüyü desteklemiştir. İlerleyen süreçte askeri yönetimin antisendikal tutumu, sermaye yanlısı yaklaşımı bu düşüncenin yanlış olduğunu göstermiştir. Emek aleyhine şekillenen sınıfsal haklar için ses yükseltmeyen Türk-İş aynı zamanda işçi sınıfı hareketine engel oluşturan olağanüstü hal ve sıkıyönetim uygulamasına ve DGM'lerin kurulmasına da kayıtsız kalmış ve bütün bu düzenlemeleri güvence altına alan 1982 Anayasasını oylamadan önce desteklediğini ifade eden tek kitle örgütü olmuştur⁵⁷ (Sönmez, 1984: 166). Bu yasal düzenlemelerin yürürlüğe girerek belirginlik kazanması, sendikaların yeni dönemde etkisiz rolünün ve emeğin sınıfsal haklarının budanmasının sonuçlarını gözler önüne sermeye başlamış ve bu bağlamda Türk-İş mevcut yasaların değiştirilmesini dile getirmeye başlamıştır (Sönmez, 1984: 167). Bu doğrultuda ANAP iktidarı döneminde geleneksel “partiler-üstü siyaset” anlayışı doğrultusunda uzlaşma zemini yoklayan Türk-İş, iktidarı bu yasaların revizyona uğratılması için etkilemeye çalışmıştır (Boratav, 2016: 129). Boratav'a göre (2016), Türk-İş, ANAP döneminin sınıfsal karakterini algılayamamış ve “Özal'ın askeri dönemin yasal ve kurumsal çerçevesini sendika hareketini etkili bir toplumsal ve ekonomik güç olmaktan çıkarmak için kullanmaya kararlı olmasını” yanlış okuyarak lobi faaliyeti gibi eski sendikal araçlarla yeni yapı içerisinde çözüm arayışına gitmiştir. Özal'ın bu amaçta başarılı olamaması ise işçi sınıfının kendilerine bırakılan tek kanal olan Türk-İş'e

⁵⁶ Bu bağlamda Türk-İş 1987 seçimlerinde ANAP'a oy verilmemesi için kampanya başlatmıştır, Bkz.: “Türk-İş 14. Genel Kurul ve Sonrası”, (Çevrimiçi) <http://www.turkis.org.tr/dosya/X7MpV4OY8jLz.pdf>, 9 Mart 2021.

⁵⁷ “Türk İş'in bu dönemdeki sendikal tavrı ve hükümete bakan vermesi, üyesi olduğu uluslararası işçi kuruluşu Hür Dünya İşçileri Konfederasyonu (ICFTU) tarafından da tepkiyle karşılanmış ve üyeliği askıya alınmıştır” (Sönmez, 1984: 166).

üyeliklerini devam ettirmesinden, ekonomik ve sosyal taleplerini bu sendika üzerinden siyasallaştırmalarından ve bu doğrultuda sendikal hareketin üst kadrolarını sürekli olarak eylemliliğe zorlamasından kaynaklanmaktadır⁵⁸ (Boratav, 2016: 130). Dolayısıyla 1987'ye gelindiğinde üretim ilişkilerini neoliberalleşme bağlamında dönüştürmeyi ve piyasalaştırmayı hedefleyen Özal iktidarına karşı protesto dalgası başlamış ve lobi çabaları sonuç vermeyen Türk-İş, işçilerin beklentisine ve baskısına karşılık vererek geleneksel sendikacılık yaklaşımından uzaklaşarak eylemde bulunmuştur. Bu bağlamda 1987'de çoğunluğu Türk-İş içerisinde daha radikal tutuma sahip bulunan şubeler tarafından örgütlenen, 25.000'den fazla işçinin katıldığı grev dalgası gerçekleşmiştir (Doğan, 2020: 245). Bu grev dalgasının mobilizasyon süreci “özel sektörde örgütlü bağımsız sendikaların yetmişli yılların mücadelesinden miras kalmış sendikal alışkanlıklarla bulundukları şirketlerdeki örgütlenmelerini korumak için greve başvurmalarıyla başlamıştır” (Doğan, 2020: 225). 1970'li yılların grev dışı eylem repertuarının sıklıkla eşlik ettiği bu kitlesel hareketin 12 Eylül sonrası inşa edilen neoliberal dönüşümün sonuçlarının yarattığı hoşnutsuzluğunun bu süreçte patlak vermesi dönem gelişmelerinden azade değildir. Örneğin Türk-İş'in 1986 Kongreleri'nde sosyal demokrat muhalefet öne çıkmış ve Türk-İş'in mevcut dönüşümde kayıtsız kaldığını savunarak eski sınıfsal hakların ve kazanımların yeniden elde edilebilmesi için radikal bir siyasal tutum sergilenmesi gerektiği savunmuş ve bu baskı konfederasyonun merkezindeki tutumun ve retoriklin sertleşmesinde pay sahibi olmuştur (Doğan, 2020: 246). Öte yandan 1987'de yasaklı siyasetçilere siyasal haklarının geri verilip verilmemesine yönelik yapılacak Anayasa referandumu ortamı, “temel haklar ve özgürlükler hakkında kamuoyunun tartışacağı bir siyasal odak noktası” sağlamış ve işçi sınıfının 12 Eylül ve sonrası süreçte önceki dönemin kazanımlarının yok edilmesini siyasal alanda dile getirme fırsatı oluşturarak emeğin eylemliliğine katkı sağlamıştır (Doğan, 2020: 247). Sonuç olarak 1987'de canlanan işçi sınıfı hareketi, grev hakkının sınırlandırıldığı mevcut yeni düzende

⁵⁸ Örneğin 1984'te Türk-İş'e üye olan işçi sayısı Ocak 1984'te 996.355 iken bu sayı Temmuz 1984'te 1.147.749'a, Ocak 1985'te 1.274.429'a, Ocak 1986'da 1.439.037'ye yükselmiştir. Bkz.: “Her Yılın Ocak ve Temmuz Aylarında Resmi Gazete’de Yayımlanan İstatistiklerde Yer Alan Sendika ve Üye Sayılarının Konfederasyonlara Göre Dağılımı ”, **Çalışma Hayatı İstatistikleri Kitabı-2000**, (Çevrimiçi) <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/calisma-hayati-istatistikleri-kitabi/>, 6 Mart 2021.

cesaret vermek adına önemli bir gelişme olmuştur. Bu süreçte esas büyük yankı uyandıracak ve darbe sonrası neoliberal dönüşümle bir çeşit hesaplaşma olarak yükselecek emek hareketi, 1989'da başlayarak 1990'ların sonuna kadar Türkiye tarihinin en yaygın ve kitlesel işçi eylemleri olarak gelişmiş ve ANAP iktidarının inşa ettiği neoliberal hegemonyayı başarısızlığa uğratmıştır (Boratav, 2016: 131). Grevler, direnişler, fabrika işgalleri, mitingler, yürüyüşler, iş bırakmalar gibi çeşitli eylem biçimleriyle gelişen bu kitlesel işçi hareketinin itici gücü, 1980'lerin ortasında canlılık gösteren işçi sınıfının 12 Eylül sonrası ilk defa yeniden tarih sahnesine çıkma anlamını taşıdığı “Bahar Eylemleri”dir (Çelik, 2016).

3.1.3.1.1. Bahar Eylemleri

Bahar Eylemleri, birçok kamu iktisadi teşebbüsü için sözleşmelerin yenileneceği toplu pazarlık yılı içerisinde sendikaların ortak bir biçimde hareket ederek işçi sınıfının önceki dönemde var olan kazanımlarını geri alacağı anlaşmalar için baskı yaptığı buna karşılık iktidarın neoliberal tavrını sürdürdüğü noktada patlak vermiştir. Bu bağlamda 600.000 kamu işçisinin ekonomik ve sosyal haklarını kapsayan ve anlaşmazlık nedeniyle tıkanan toplu pazarlık süreci sonucu kamuya ait kurumlarda çalışan yüz binlerce işçi Bahar Eylemleri'ni başlatmıştır (Doğan, 2020: 254). Bahar Eylemleri'nin temel saiki, 1980'ler boyunca düşen reel ücretlerin neden olduğu yaşam şartlarının kötüleşmesine ve emek aleyhine yeniden düzenlenen sınıfsal haklara tepki göstermek ve bu mevcut şartları dönüştürmektir (Çelik, 2015). Öte yandan siyasal alandan işçi sınıfının dışlanmasına karşı da bir tepkiyi yansıtan Bahar Eylemleri ekonomik ve politik talepler içeren, doğrudan ANAP iktidarını ve neoliberal politikalarını hedef alan, kendiliğinden gelişen eylemlerdir (Doğan, 2020: 258). Hükümetin geri adım atmasına kadar etkin biçimde devam eden Bahar Eylemleri kentlerin rutinlerini etkilemiş, Anadolu'nun her yerine yayılmış olan kamu iktisadi teşebbüsleri üzerinden önemli kentlerin hepsinde kitlesel olarak gelişmiş ve özel sektördeki işçilerin dayanışma ziyaretleri ve yürüyüşleri ile güçlenmiştir (Doğan, 2020: 257-259). Örneğin Zonguldak'ta madencilerin yürüttüğü protesto ve “Büyük Madenci Yürüyüşü” bu döneme damga vuran en önemli KİT

eylemlerindendir.⁵⁹ Bahar Eylemleri'nin devam ettiği süreçte 1989 yerel seçimleri gerçekleşmiş ve oy oranı yüzde 35 olan ANAP yüzde 21.88'e gerileyerek büyük güç kaybetmiş, SHP'ye karşı sanayi merkezi şehirlerde işçi seçmen kitlesini kaybetmiştir (Doğan, 2020: 257). Bu yenilgi hem işçi sınıfının mücadelesine ivme kazandırmış hem de iktidarın anlaşmaz tutumunda kırılmaya neden olmuştur; böylece hükümet işveren sendikalarını aradan çıkarmış ve Devlet Bakanı aracılığıyla Türk-İş Koordinasyon Kurulu ile doğrudan görüşmeye başlamıştır (Çelik, 2015). Bu görüşmelerin sonucunda anlaşmaya varılmış ve reel ücretlerde on yıl süren gerileme ilk defa sona ermiş ve 1994'e dek süren reel ücretlerin artma süreci başlamıştır (Bozkurt-Güngen, 2018). Bu doğrultuda kamu işçilerine yapılan yüzde 42 zam oranını memur zamları ve özel sektördeki işçilere yapılan zamlar izlemiştir; "Türkiye toplumunun tüm emekçi sınıfları, on yıllık bir olumsuz konjonktürü 1989 yılında kendi lehlerine çevirebilmişlerdir" (Boratav, 2005: 176). İşçi sınıfının yeniden yükselmesini temsil eden Bahar Eylemleri'nin ivmesi 1991 ile azalmakla birlikte 1990'ların ortasına dek grevler, grev dışı protestolar⁶⁰ (iş durdurma, iş yavaşlatma, yemek boykotu, toplu hastalık iznine çıkma vb) ile desteklenerek etkisini sürdürmüştür (Doğan, 2020). Böylece 1990'lar Türkiye tarihinde grevde geçen gün sayısı ve greve katılan işçi sayısı bakımından en yoğun dönem olmuş, 1990-1995 arası dönemde yaklaşık 605.000 işçi greve çıkmış; grevde geçen gün sayısı 14 milyonu aşmıştır (Çelik, 2015). Bu anlamda 1995 yılı, sınıf hareketinin yoğun ve kitlesel olduğu 1970'leri geride bırakarak, Türkiye tarihi içerisinde en çok işçinin greve gittiği sene olmuştur⁶¹.

⁵⁹ 1980'li yıllardan itibaren Zonguldak madenlerinin özelleştirilmesini savunan Özal, sıklıkla kömür ithal etmenin daha az maliyetli olacağını ifade etmiştir. Bu bağlamda Zonguldak Madenleri'nin "verimsiz, teknolojiden uzak" olduğu ileri sürülerek işçilerin istediği maaşı yüksek bulan hükümet, toplu sözleşme sürecini tıkamıştır. Bu sürecin sonunda maden işçileri Ankara'ya yürüyüş yapmış, büyük bir eyleme imza atmışlardır (Doğan, 2020: 267-273).

⁶⁰ Grev içeriğinin ve greve gitme nedenlerinin yasalarda kısıtlanması nedeniyle bu dönemde grev dışı protestolara sıklıkla başvurulmuştur.

⁶¹ 1970'ler döneminde grevlere katılan işçi sayısının en yoğun olduğu 1980 senesinde katılan işçi sayısı 1.303.253 iken bu sayı 1984'te 4947, 1985'te 194.296, 1986'da 234.940, 1987'de 1.191.940, 1988'de 1.892.655, 1989'da 2.911.407, 1990'da 3.446.550, 1991'de 3.809.354, 1992'de 1.153.578, 1993'te 574.741, 1994'te 242.589, 1995'te 4.838.241 olmuştur, Bkz.: "Yıllar İtibariyle Grev Uygulamaları", **Çalışma Hayatı İstatistikleri Kitabı-2000**, (Çevrimiçi) <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/calisma-hayati-istatistikleri-kitabi/>, 6 Mart 2021.

1980'lerin sonunda canlanan işçi hareketi, daha önceden de vurgulandığı gibi, inşa edilen neoliberal hegemonyanın sekteye uğramasını sağlamıştır. Bu bağlamda, neoliberal stratejinin yürütücüsü olan ANAP önce belediye seçimlerini kaybetmiş ardından 1991 genel seçimlerinde iktidarı SHP ve DYP koalisyonuna bırakmak zorunda kalmıştır. Yeni iktidar, Özal'ın söylemlerine karşıt olarak sendikalara karşı pragmatist bir tutumla yumuşak bir dil kullanmaya başlamıştır (Doğan, 2020: 277). Bütün bunların yanında, yeniden yükselen sınıf hareketi darbe sonrası yaşadığı maddi kaybı 1994'te bir ekonomik kriz patlak verene kadar tersine çevirmiş ve reel ücretlerin artmasını sağlamış buna karşın grev hakkını ve sendikal hakları düzenleyen otoriter yasalar büyük ölçüde bozulmadan kalmıştır (Bozkurt-Güngen, 2018: 7). Bir başka deyişle, sınıf mücadelesi önemli ölçüde görece kısa dönemli maddi kaybını emek lehine çevirebilmiş buna karşın grev ve sendikal haklarına yönelik bir dönüşüm yaratacak etki oluşturmamıştır. Doğan'a göre (2020: 276) böyle bir manzaranın oluşmasında temel etken, 1990'larda yükselişini devam ettiren işçi sınıfının hak arayışında savunmacı bir tavra bürünmesidir. Nitekim yine Doğan'a göre (2020: 276), sınıf hareketinin bu dönemde yeniden canlanmasına neden olan itici güç, üretim ilişkilerinin neoliberal dönüşüm çerçevesinde piyasalaştırılmasıyla ekonomik ve sosyal kaybı derinleşen emeğin "geçmişe duyduğu özlem"dir. Dolayısıyla önceki dönemin sınıf mücadelesinden farklı olarak mevcut sisteme alternatif bir politikalar bütünü savunulmamış, salt inşa edilen neoliberal yapı içerisinde örgütlü emeğin hak ve kazanımlarını korumayı amaçlayan bir mücadele gelişmiştir.⁶² Öyle ki, talepler karşılandığında hareket geriye çekilmiş, bazı talepler sonucunda ise neoliberal dönüşümü riske atmayan geçici ödünler kazanılmıştır. İşçi sınıfının bu süreçte sağladığı kazanımlar 1994'te bir ekonomik krizin patlamasına kadar devam edecek, kriz sonrasında emeğin kazanımlarında ciddi bir tersine dönme yaşanacaktır (Bozkurt-Güngen, 2018).

Burada bir parantez açmak gerekirse, 12 Eylül sonrası inşa edilen yeni birikim rejimi 1980'lerin sonunda tıkanmıştır (Sönmez, 2009: 32). Zira 1987'den itibaren işçi

⁶² "Ortaya, şüphesiz, faşizme ve sermayenin işçi haklarına yönelttiği saldırıya karşı örgütlü ve açıktan bir direnme tablosu çıkmıyor. Ancak, 1980'li yıllarda işçi sınıfının sendikal hareket içerisindeki tavırlarını tam bir teslimiyet tablosu içinde resmetmek de aynı derecede yanıltıcıdır" (Boratav, 2016: 131).

sınıfının eylemleri sonuç vererek reel ücretler yükselmesine bağlı olarak iç pazarın alım gücü artmış, iç talebe yönelik üretim artmaya başlamış ve ihracat gelirleri düşmüştür. Bu bağlamda yurt içerisinde harcamaların artması ve gelirlerin azalması 1990'lı yıllarda kamu açığı sorununun biçimlenmesine neden olmuştur (Bekmen, 2018: 80). Kamu açığının giderilmesine yönelik Özal'ın yürüttüğü ekonomik politikalar, dış finansmana dayalı yeni birikim rejimine geçişi temsil etmektedir. Bu doğrultuda Türkiye'deki ekonominin finansallaşmasının önündeki tüm engeller kaldırılmış; örneğin "sermaye çıkışlarındaki kambiyo kontrolleri kaldırılmış, cari ve sermaye hesabı işlemleri tamamen serbestleştirilmiştir" (Bekmen, 2018: 80). Dolayısıyla büyüme, kısa vadeli sermaye akımına bağımlı kılınmıştır (Sönmez, 2009: 42). Bu ifadeyi açmak gerekirse, faiz oranlarının yüksek tutulması üzerinden ülkeye sıcak para girişi sağlanmış buna karşın kamu açığı faiz oranlarının yükselmesine bağlı olarak borçlanmanın giderek pahalı hale gelmesi ile daha da derinleşmiştir. Nitekim iç borçların şişmesi⁶³, sermaye girişinde yaşanan büyük oranda artış ve sıcak paraya dayalı sermayenin spekülasyon kazançları dayalı olması ile bu yapı 1994'te sınırlarına ulaşarak krize neden olmuştur ve kriz sonrası 5 Nisan Kararları yürürlüğe konmuş, IMF ile stand-by anlaşması imzalanmıştır (Yaman-Öztürk, Ercan, 2009: 80). 5 Nisan Kararları, ücretlerin dondurulmasını ve işçi sınıfının yaşam koşullarını etkileyecek kamu harcama kesintilerini içeren bir programdır (Bozkurt-Güngen, 2018).

3.1.4. 1983-2002 Döneminde Grev Erteleme Uygulamaları (Grev Yasakları)

3.1.4.1. 2822 sayılı Yasaya Göre Grev Erteleme Mekanizması

1991 seçimlerinden önce işçi hareketinin yükselmesi ile artan grevler, ANAP iktidarının grev erteleme uygulamasına başvurmasının önünü açmış ve bu tutum koalisyon hükümetlerinde de sürdürülmüştür (Doğan, 2020: 277). Burada bir parantez açmak gerekirse, 1982 Anayasası grevlerin ertelenebileceği durumların kanunla düzenlenmesini öngörmüş ve Anayasa'dan kısa bir süre sonra çıkarılan 2822

⁶³ Hem bütçe açığını kapatmak hem de dış borcu ödemek için devlet, iç borçlanma mekanizmasına başvurmuştur.

sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası içerisinde 33. maddede grev ertelemesi düzenlemesi yer almıştır;

“Karar verilmiş veya başlanmış olan kanuni bir grev veya lokavt genel sağlığı veya milli güvenliği bozucu nitelikte ise Bakanlar Kurulu bu uyuşmazlıkta grev ve lokavtı bir kararname ile altmış gün süre ile erteleyebilir. Erteleme süresi, kararnamenin yayımı tarihinde işlemeye başlar.

Bakanlar Kurulunun erteleme kararları aleyhine Danıştay’da iptal davası açılabilir ve yürütmenin durdurulmasına karar verilmesi istenebilir. Olağanüstü halin ilan edildiği bölgelerde grev ve lokavt ertelenmesi kararlarına ilişkin davalarda yürütmenin durdurulmasına karar verilemez.”⁶⁴

Grev erteleme mekanizmasına dair vurgulanması gereken yenilik, 275 sayılı yasadan farklı olarak, 2822 sayılı yasada 34. madde ile grev ertelemesi sonrasında tekrar greve başlama imkanının verilmemesidir;

“Erteleme kararnamesinin yürürlüğe girmesi üzerine, Çalışma Bakanı bizzat ve resmi arabulucu listesinden seçeceği bir arabulucu yardımı ile uyuşmazlığın çözümü için erteleme süresince her türlü gayreti gösterir.

Erteleme süresi içinde taraflar aralarında anlaşarak uyuşmazlığı özel hakeme de intikal ettirebilirler.

Erteleme süresinin sona erdiği tarihte taraflar anlaşamamış veya uyuşmazlığı özel hakeme de intikal ettirmemişlerse, Çalışma Bakanı uyuşmazlığın çözümü için Yüksek Hakem Kuruluna başvurur.”⁶⁵

Dolayısıyla yasa, anlaşmazlığın çıktığı durumda ve çözüme kavuşturulamadığı koşulda zorunlu tahkim sistemini öngörmüş, erteleme sonrasında greve gitme yolunu kapatarak “fiili grev yasaklama rejimi” inşa etmiştir (Çelik, 2008: 105). Bu bağlamda zaten grev hakkını kullanma şartlarını ve içeriğini oldukça daraltarak bir önceki dönemden kopuşu temsil eden 2822 sayılı yasa, erteleme mekanizması ile

⁶⁴ Bkz.: (Çevrimiçi) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2822.pdf>, 7 Mart 2021.

⁶⁵ A.e.

grev hakkının kullanılması durumunda siyasi iktidarlara bu hakkın tamamen yasaklanması yetkisini vererek kopuşu desteklemiştir (Sönmez, 1984).

3.1.4.2. 1983-2002 Sürecinde Grev Ertelemeleri (Grev Yasakları)

2822 sayılı yasanın 1983'te yürürlüğe girmesinden sonra ilk grev erteleme uygulaması 1985 yılında gerçekleşmiştir⁶⁶. Yürürlüğe girdiği tarihten 2002 AKP iktidarına kadar olan on dokuz yılda toplam 25 grev erteleme kararnamesi çıkarılmıştır (Çelik, 2008; Topalhan, 2003). Bu ertelemelerin on beş tanesi milli güvenlik, bir tanesi genel sağlık, yedi tanesi hem milli güvenlik hem genel sağlık nedeniyle düzenlenmiş; iki grev erteleme kararında gerekçe belirtilmemiştir. Burada bir parantez açmak gerekirse, kararname sayısı 1963-1980 ile kıyaslandığında az olmakla birlikte pek çok kararname birden çok işyeri ve işletmeyi kapsamaktadır⁶⁷.

Grev ertelemesinin en çok yoğunlaştığı dönem yedi erteleme kararı ile Akbulut (ANAP, 1990-1991) dönemi ve on erteleme kararı ile Çiller (DYP ve SHP Koalisyonu, 1995) dönemidir. Dönem boyunca gerçekleşen grev ertelemelerinin yaklaşık 350.000 işçiyi etkilediğini söyleyebilmekle birlikte 1995 yılına kadar gerçekleşen grev ertelemelerinin büyük bir çoğunluğu kamu sektöründe gerçekleşmiş ve grev ertelemelerinde imalat sanayi, demir-çelik, cam, çimento sektörü önemli bir ağırlığa sahiptir (Çelik, 2008). Bütün bunların yanı sıra, Bahar Eylemleri'nin yükseldiği dönemde grevlerin artmasına bağlı olarak grevlere katılan işçi sayısının oldukça yükselmesiyle grev erteleme uygulamalarının da arttığını söylemek mümkündür. Nitekim 1983-2002 arası dönemde gerçekleşen 25 grev ertelemesinin 21'i 1989-1995 arasında gerçekleşmiştir.

Burada eklemek gerekir ki, 1991 itibariyle gerçekleşen grev ertelemeleri sıklıkla Körfez Savaşı gerekçe gösterilerek gerçekleşmiştir; örneğin 27 Ocak 1991'de yayınlanan kararname ile Körfez Savaşı neden gösterilerek 260 işyerini kapsayan

⁶⁶Bkz.:“Bakanlar Kurulu Kararı”, **Resmi Gazete**, Şubat 20, 1985, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18672.pdf>, 19 Ocak 2021.

⁶⁷ Örneğin 1983-2007 arasında çıkan kararnameler ile, tam saptanamamakla birlikte, 600'ün üzerinde işyeri ve işletmenin kapsam içerisinde olduğunu söylemek mümkündür (Çelik, 2008: 109).

grev ertelenmiş ve 136.000 işçinin greve çıkması engellenmiştir⁶⁸ (Doğan, 2020: 277). Grev ertelemelerinin, 1970’ler döneminde olduğu gibi, işçi hareketinin yükseldiği dönemde yoğunlaşması dikkat çekicidir ve yine bu ertelemelerin işçi hareketini sönmümlendirecek bir şekilde kullanıldığını söylemek mümkündür. Nitekim ertelemelerin işçilerin eylemlerini zayıflattığını, gerilettiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Doğan, 2020: 277; Temiz, Ünal, 2020: 56). Zira bir önceki dönemden farklı olarak 2822 sayılı yasa grev ertelemesi sonrası grev hakkını fiilen yasaklayan bir düzenlemedir.

Öte yandan, grev ertelemesi sonrası Danıştay’a yapılan iptal başvurularının neredeyse tümü kabul edilmiştir. Zira çoğunlukla hükümetlerin gerekçelerinde yer alan ekonomik nedenler ve sermaye yanlısı tutum milli güvenlik ile ilişkilendirilmiş, Danıştay bu bağa karşı çıkarak milli güvenliği “ülke ve devletin özel (olarak) savunma ve güvenlik altına alınmasını zorunlu kılacak ciddi tehlikelerin ortaya çıkması”⁶⁹ şeklinde tanımlayarak siyasi iktidarların keyfi uygulamalarını iptal etmiştir.

Örneğin dev bir kamu iktisadi teşebbüsü olan SEKA’nın 1991 ve 1995 yıllarında ertelenen grevleri bu bağlamda önemli veriler sunar. SEKA, 1936’da kurulan, kağıt üreten ve Anadolu bölgesinde birçok işletmesi olan dev bir kamu iktisadi teşebbüsüdür (Özveri, 2018). Bu bölüm içerisinde vurgulandığı gibi, 24 Ocak Kararları’nın oluşumunda etken olan IMF tedbirlerinde de değişimi öngörülen KİT’ler, Özal döneminde sıklıkla hedef gösterilmiş, kara dayanmayan işleyiş mantığı neoliberal dönüşüm çerçevesinde zarar verici bulunmuştur. Dolayısıyla bu kurumlar metalaştırılmaya başlanmış ve üretim ilişkilerinin neoliberal anlayış doğrultusunda dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Nitekim SEKA’da da neoliberal dönüşüm çerçevesinde reel ücretlerin düşürülme politikasından azade olmayan işçilerin ücretleri erimiş; 1977-1987 yılları içerisinde işçi sayıları azaltılmış buna karşın üretim artmıştır (Özveri, 2018).

⁶⁸Bkz.: “Bakanlar Kurulu Kararı”, **Resmi Gazete**, Ocak 27, 1991, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20768.pdf>, 19 Ocak 2021.

⁶⁹ Bkz.: (Çevrimiçi) <https://www.kararara.com/danistay/iddk/danistay7886.htm>, 4 Mart 2021.

SEKA ilk kez 1988 sonlarında toplu pazarlık sürecinde tıkanma yaşanması ile greve gitmiştir. Bu anlamda hükümetlerin stratejik bir tekel olan SEKA'daki vasıflı işçileri korumayı tercih eden politikaları doğrultusunda daha önce hiç greve gitmemiş olan SEKA, pazarlık sürecinde ANAP iktidarının neoliberal politikalar çerçevesinde ücretlerde ve diğer sosyal yardımlarda öngördüğü sınırlamaya karşılık 1988'de greve gitmiştir (Doğan, 2020: 252). Bu bağlamda grev öncesinde pazarlık sürecinde öğle yemeği boykotları, günlük iş bırakma gibi pasif protesto biçimlerine başvuran işçiler 133 günlük bir greve imza atmışlardır⁷⁰ (Özveri, 2018). Türk-İş'e bağlı Selüloz-İş'in taleplerine karşılık vermeyen hükümet, kar arayışına yer vermeyen, bazı ürünlerde stratejik önemi ve kendi kendine yeterliliği önemseyen, kalkınmacılığı öne çıkaran devletçi politikaların temsilcisi olan SEKA'nın işleyişini eleştirmiştir (Doğan, 2020: 252). Ayrıca hükümet, kağıt ithalatını serbestleştirmiş ve grev karşısında lokavt ilan edilmiştir.⁷¹ Dolayısıyla hükümet geri adım atmamıştır. Ancak 1989 yılında diğer kamuya ait sektörlerde pazarlıkların ters gitmesine bağlı olarak anlaşmaya varılmıştır.

Kapatılma tehlikesi altında olan, toplu pazarlık sürecinde yine sorun yaşayan SEKA 1991 yılında yeniden greve gitmiştir. Bahar Eylemleri'nin etkisinin sonucu grevlerin yoğun olduğu bu dönemde SEKA'nın da greve gitmesiyle greve giden işçi sayısı Türkiye'de en büyük sayıya (3.809.354) ulaşmıştır⁷²; buna karşın hükümet Körfez Savaşı'nı bahane ederek toplam 160 iş yerini kapsayan kararnamesi ile milli güvenliği gerekçe göstererek bu grevi de ertelemiştir⁷³. Türk-İş'in başvurusu üzerine erteleme kararı Danıştay'a gitmiş ve Danıştay iptal kararı vermiştir. Dolayısıyla Danıştay, Körfez Krizi'nin milli güvenliği tehlikeye atacak bir sonuç yaratmadığını

⁷⁰ Grevin ilk günü konuşma yapan Selülöz-İş genel sekreteri Nevzat Sözer, iktidarı kastederek şu ifadeye bulunmuştur; “54 yıllık tarihe sahip SEKA'nın ilk grevinden sorumlu olanlar utanmalıdır” (akt. Doğan, 2020: 252).

⁷¹ 1990 yılında Selüloz-İş'in dergisinde yayımlanan rapor ile işçiler, ithalatın olumsuzluklarına şu ifadelerle yer vermiş ve üretimin kaliteye yönlendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır; “İthalat olayı doğal bir şekilde ele alındığı takdirde, ilk bakışta basit bir döviz hovardalığı şeklinde görülebilir. Ancak bizim burada belirtmek istediğimiz husus: Ülkemiz kağıt ve karton sektörünün yıllarca altından kalkamayacağı bir darbe yemiş bulunduğu ve salt bu nedenle ülkemiz ekonomisinin gelecekte baş edemeyeceği bir maceraya sürüklenmiş olduğudur” (akt. Özveri, 2018).

⁷² Bkz.: “Yıllar İtibariyle Grev Uygulamaları”, **Çalışma Hayatı İstatistikleri Kitabı-2000**, (Çevrimiçi) <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/calisma-hayati-istatistikleri-kitabi/>, 7 Mart 2021.

⁷³Bkz.: “Türk-İş 15. Genel Kurul ve Sonrası”, (Çevrimiçi) <http://www.turkis.org.tr/dosya/X7MpV4OY8jLz.pdf>, 9 Mart 2021.

ifade etmiş ve ülkede tüm işkollarını kapsayan grev ertelemesini yasaya uygun bulmayarak erteleme kararının “uygulanması halinde telafisi imkansız zararlar doğuracağını vurgulamıştır” (Çelik, 2008: 110- 111). Benzer bir durum, SEKA’nın 1995 grevinde de gerçekleşmiştir. 1995’te toplu pazarlık döneminde Kamu İşveren Sendikaları’nın işçi sendikalarına sunduğu birçok hak sınırlandırıcı talep, pazarlık sürecinin tıkanmasına ve Türk-İş Kamu Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Komisyonu’nun 350.000 kamu işçisini kapsayan grev kararı almasına neden olmuştur (Çelik, 2008: 111). Bu bağlamda SEKA’da da greve gidilmiş, öncesinde Selüloz-İş çeşitli bölgelerde mitingler ve yürüyüşler örgütlemiştir.⁷⁴ Bu grev, hükümet tarafından hem milli güvenlik hem genel sağlık gerekçesiyle ertelenmiştir ve buna karşın Selüloz-İş iptal davası açmıştır⁷⁵. Bu doğrultuda grevin ertelenme nedeni dikkat çekicidir. Danıştay Savcısı’nın bu anlamda kurduğu bağ da iktidarı destekler şekildedir;

“Türkiye’de kağıt üretiminin aksaması basın yayın kuruluşlarının yanı sıra ambalaj kağıdı gereksinimi dolayısıyla ihracat sektörünü, ülkeye döviz girişini, yoksun kalınan döviz dolayısıyla milli güvenliğe ilişkin malzemeler de dahil ülkemiz için gerekli ihtiyaç maddelerinin dışalımını baltalamaktadır. İhracata dönük üretim yapan çiftçi ve sanayicinin dolayısıyla milli ekonominin göreceği zarar telafi edilemez boyutlara yaklaşmış milli güvenliği ve halkın genel sağlığını da etkilemiştir”.⁷⁶

Dolayısıyla grevin ertelenme gerekçesi, Danıştay Savcısı’nın milli güvenlik tarifi ile desteklenmiştir. Bu bağlamda grev erteleme kararlarında ekonomik faktörün başat belirleyici olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Danıştay, verdiği kararda grevin ertelenme gerekçesinde ekonomik nedenlerin gerekçe olamayacağını vurgulamış ve kararı iptal etmiştir;

⁷⁴ “Türk-İş 16. Genel Kurul ve Sonrası”, (Çevrimiçi) <http://www.turkis.org.tr/dosya/X7MpV4OY8jLz.pdf>, 9 Mart 2021.

⁷⁵ “Karar Sayısı: 95/7402”, **Resmî Gazete**, Ekim 17, 1995, (Çevrimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22436_1.pdf, 9 Mart 2021.

⁷⁶ (Çevrimiçi) <http://selulozis.org.tr/faaliyet-raporu-2017.pdf>, 9 Mart 2021.

“Grevin uygulandığı işyerlerinin ve yapılan işlerin niteliği de dikkate alındığında ertelenen grevin Yasa’da öngörülen anlamda milli güvenliği bozucu nitelikte olmadığı görülmektedir. Davalı idarenin savunmasında öne sürülen ekonomik sebeplerin ise karara dayanak alınmasına yasal olanak bulunmamaktadır (...) dava konusu kararın açıkça hukuka aykırı olduğu ve uygulanması halinde telafisi güç ve imkansız zararlar doğuracağı sonucuna varılmıştır” (akt. Çelik, 2008: 112).

Dikkat çekici bir diğer grev erteleme kararı, 1990 yılında greve giden Laspetkim-İş’e yöneliktir. 1993’te işkollarındaki diğer eski DİSK üyesi sendikalarla birleşerek, yeniden açılan DİSK’e tekrar “Lastik-İş” olarak üye olan Laspetkim-İş, darbeden sonra 1983’te kurulan bağımsız ve özel sektörde örgütlenen bir sendikadır.⁷⁷ 1970’lerde militanlaşan sınıf hareketinde etkin rol oynayan bu sendika, 1980’lerin sonunda iki önemli grev örgütlemiştir (Doğan, 2020: 235). Öte yandan 1990’lar döneminde, yemek boykotu, işe gitmeme, fabrika işgali, fabrika önünde oturma, üretimi durdurma, yürüyüş yapma, açlık grevi gibi grev dışı eylemler de örgütlemiştir.⁷⁸ Laspetkim-İş’in ve daha sonra Lastik-İş’in 1983-2002 arası dönemde milli güvenlik gerekçesiyle toplam üç grevi ertelenmiştir ve 14.500 işçiyi kapsayan bu grevler 1990, 2000, 2002 tarihlerinde ertelenmişlerdir (Çelik, 2017). Burada ilginç olan husus, Lastik-İş’in grev erteleme kararlarına karşılık Danıştay’a yürütmenin durdurulması talebi doğrultusunda başvurusu ve davalar sonuçlanmadan birkaç gün içerisinde toplu iş sözleşmelerinin anlaşmaya varılarak imzalanmasıdır. Lastik-İş’e göre “grev hakkının fiilen yok edildiği koşullarda toplu sözleşmeler imzalanmak ‘zorunda’ bırakılmaktadır”⁷⁹. Bu durumda grevleri grev ertelemeleri ile baskılanmış ve görece hızlı bir süreçte anlaşmaya varılmıştır. Böyle olmasında belirleyici etkenin, etkin bir sendika olan Lastik-İş’in ekonomide stratejik öneme sahip bir sektör içerisinde yer alması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Doğan, 2020: 275). Nitekim 2000 tarihinde Lastik-İş’in grev kararına erteleme uygulanmasıyla birlikte sendika tarafından Danıştay’a gidilmiş ve hükümet ertelemeyi şu sözlerle savunmuştur;

⁷⁷ Bkz.: “12 Eylül Sonrası ve Laspetkim-İş’in Kuruluşu”, (Çevrimiçi) http://lastik-is.org.tr/?page_id=143, 9 Mart 2021.

⁷⁸ Bkz.: “Grev Ertelemelerinin Başlangıcı”, (Çevrimiçi) http://lastik-is.org.tr/?page_id=143, 9 Mart 2021.

⁷⁹ “17 Mayıs 2002”, (Çevrimiçi) http://lastik-is.org.tr/?page_id=143, 9 Mart 2021.

“Lastik-İş tarafından motorlu taşıt araçları ile diğer araç ve iş makineleri için lastik üreten üç işyerinde uygulanmakta olan grev, ülke lastik üretiminin çok büyük bir bölümünün bu işyerlerinde üretilmesi nedeniyle başta Türk Silahlı Kuvvetleri olmak üzere ulaştırma ve iş makinelerinin kullanıldığı tüm sektörlerin lastik ihtiyaçlarını olumsuz yönde etkileyeceği hususu gözününe alındığında söz konusu grevin genel hayatı dolayısıyla milli güvenliği bozucu nitelikte olduğu görüldüğünden, Bakanlar Kurulu (...) grev erteleme kararı almıştır”⁸⁰.

Hükümetin savunması üzerinden grev ertelemeinde ekonomik nedenlerin baş rol oynadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu görüşü “‘Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği 2945 sayılı Milli Güvenlik ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu” çerçevesinde Başbakanlığın talebi ile grev erteleme uygulamalarında istişari görüş hazırlayan MGK Genel Sekreterliği’nin 2003 yılında ifade ettiği şu ifade desteklemektedir;

“Ülke lastik üretiminin çok büyük bir bölümünün bu işyerlerinde üretilmesi nedeniyle başta TSK olmak üzere ulaştırma ve iş makinelerinin kullanıldığı tüm sektörlerin lastik ihtiyaçlarını olumsuz yönde etkileyeceği (...); grevin yaşanan ekonomik darboğaz nedeniyle otomotiv sanayinde de doğal olarak bir krize ve ekonomik dengelerin bozulmasına sebep olabileceği ve ayrıca Ortadoğu’da yaşanan sıcak gelişmeler nedeniyle hassas bir dönemden geçmekte olan ülkemizde genel hayatı ve dolayısıyla milli güvenliği bozucu bir etkisinin olacağı...” (akt. Çelik, 2008: 128).

Her iki ifade de Lastik-İş’te bir grev olduğu zaman bu sektöre bağlı olan diğer sektörlerde üretimin sektöre uğrayacağı vurgusu önemlidir. Daha önce vurgulandığı gibi Türkiye’nin neoliberalleşme ile birlikte küresel kapitalizm işbölümü içerisinde ara mal üreten çevre ülke olarak dönüşmesine bağlı olarak bu grevin ihracatta önemli bir rol oynayan otomotiv sektöründe bir krize neden olarak ekonomik dengeyi bozacağı açıktır. Zira bu sektör, nihai ürün üreten ana firmalara girdi sağlayan “tedarikçi taşeron”dur (Öngel, 2018: 290). Dolayısıyla, neoliberal dönüşüme bağlı

⁸⁰ (Çevrimiçi) <https://www.kararara.com/danistay/iddk/danistay7886.htm>, 9 Mart 2021.

olarak gelişen ekonomik yapıyı destekler şekilde grev ertelemeleri siyasal iktidarlar tarafından üretimin sürekliliği için araçsallaştırılmıştır. Nitekim sermayenin grev ertelemelerine yönelik baskıları bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Örneğin 2002 yılında Pirelli, Goodyear ve Brisa lastik fabrikalarında toplu sözleşme sürecinde anlaşmazlık çıkması nedeniyle alınan grev kararı milli güvenlik gerekçe gösterilerek ertelenmiştir.⁸¹ Erteleme kararı öncesinde bu firmaların işverenleri gazetelere ilan vermişler ve “2001 yılında 709 milyon dolarlık ciro ve 345 milyon dolarlık ihracat hacmine ulaştıklarını belirterek, işçi sendikasına teklif ettikleri ücret artışlarının ötesinde bir artışı kabul etmeleri halinde rekabet güçlerini tamamen kaybedeceklerini ileri sürmüşlerdir”⁸². Erteleme kararı sonrası açıklamada bulunan Lastik-İş Genel Başkanı, grev kararı alındıktan sonra gazete ilanları veren patronların bireysel görüşmelerle de hükümet üyelerini baskı altına almaya çalıştıklarını bunun sonucunda da grev erteleme kararının çıktığını belirterek;

“Türk Pirelli ve Goodyear’da grev tarihini açıklamamıştık, anlaşma zemini ararken, çalışan fabrikaları da kapsayan erteleme kararını anlamak mümkün değil. Brisa’da grev uygulama tarihi kararımız üzerine, işverenler gazetelere verdikleri ilanlarla grev erteleme çağrısı yapmaya başladı”⁸³

ifadesinde bulunmuştur. Dolayısıyla 1980 sonrası süreçte grev yasakları anlamını taşıyan grev erteleme uygulamalarının itici gücü, neoliberalleşme sürecine bağlı olarak dönüşen ekonomik yapının sürekliliğini sağlama ihtiyacıdır. Bu bağlamda sermaye lehine tutum sergileyen siyasal iktidarların grev yasaklarını araçsallaştırdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer yandan grev yasaklarının emeği baskılayarak otoriter neoliberal yapıyı yeniden üretme rolüne dikkat çekmek önemlidir. Zira neoliberal sistemin sürekliliği emeğin siyasal alana müdahale etme gücünün kırılmasına bağlıdır. Nitekim 1980 sonrası kurulan neoliberal

⁸¹ “Karar Sayısı: 2002/4103”, **Resmi Gazete**, Mayıs 22, 2002, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/05/20020522.htm#2>, 9 Mart 2021.

⁸² “Lastik grevine ‘milli güvenlik’ freni”, **Hürriyet**, Mayıs 23, 2002, (Çevrimiçi) <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/lastik-grevine-milli-guvenlik-freni-38381940>, 9 Mart 2021.

⁸³ “Başlamadan yasaklandı”, **Evrensel**, Mayıs 23, 2002, (Çevrimiçi) <https://www.evrensel.net/haber/130704/baslamadan-yasaklandi>, 9 Mart 2021.

hegemonyanın kesintiye uğramasında başat belirleyici olan işçi hareketinin yükselme süreci grevlerin en çok erteleme uygulaması üzerinden yasaklandığı dönemdir. Bu bağlamda Danıştay kararlarının, siyasal iktidarların grev erteleme kararlarında önemli bir bariyer olduğunu söylemek gerekir. Zira Danıştay, siyasal iktidarların aksine milli güvenlik ve ekonomi arasında kurulan bağı reddetmiştir. Bu anlamda Danıştay'ın grev tutumunun bir önceki dönemle süreklilik taşıdığını söylemek mümkündür. Yine de grev erteleme uygulamaları üzerinden grevlerin yasaklaması emeğin sınıfsal gücünün kırılmasında yadsınamaz bir öneme sahip olmuştur ve bu mekanizma 2000'ler dönemine gelindiğinde grev sayısında belirgin bir düşüşün de etkenlerinden biri olacaktır.

3.2. AKP İktidarı Dönemi

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Türkiye'nin neoliberal dönüşüm sürecinde 1980'lerin sonundan itibaren gelişen siyasal hegemonya krizini aşan ve görece istikrarlı bir neoliberal hegemonya oluşum sürecini inşa eden bir siyasal iktidardır. AKP'nin bu çerçevede başarılı olmasını sağlayan başat etmen, sermayenin farklı fraksiyonlarının yeni birikim stratejisi doğrultusunda birliğini tesis etmesi ve tabi sınıfların rızasını üretmesidir (Bekmen, 2018: 70; Akça, 2018: 47). Bir başka deyişle, “aşağının sesini yukarının çıkarına eklemleyen” AKP, burjuvazinin arayışlarına karşılık verme ve emeği birikim stratejisiyle uyumlulaştırma doğrultusunda bir neoliberal hegemonya inşa etmiştir (Yıldırım, 2013).

3.2.1. AKP'nin İktidara Gelmesini Hazırlayan Koşullar

AKP'nin iktidara gelme koşullarını bir önceki dönemin oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira 1994 ekonomik krizi ve bu dönemde Kürt sorunun militarize edilmesi; ANAP iktidarından sonra 1991 genel seçimlerinde yeniden bölüşüm politikalarına, siyasetin demokratikleşmesine ve Kürt sorununun siyasal çözümüne dair vaatlerle yükselen, iktidara gelen DYP (Doğru Yol Partisi) ve SHP (Sosyal Demokrat Halkçı Parti) koalisyonunun yıkılmasına neden olmuştur (Akça, 2018: 39). Daha sonraki seçimlerde kurulan kırılgan ve görece kısa ömürlü koalisyonlar Türkiye siyasal hayatında 1990'lara rengini veren ve siyasal hegemonya

krizinin semptomu olan hükümetlerdir (Akça, 2018: 39). Neoliberal hegemonyanın kesintiye uğramasına katkı sunan siyasal istikrarsızlığın gelişmesinde 1987 referandumu ile darbe sonrası getirilen siyasi yasakların kalkması sonucu siyasi parti sayısının artarak merkez sol ve merkez sağda parçalanmanın gelişmesi ve Kürt sorunu ile siyasal İslam'ın yükselişi gibi kimlik siyasetini şekillendiren konuların militarizasyonu rol oynamıştır (Bekmen, 2018: 79; Akça, 2013: 61). Bu bağlamda siyasi partilerin çoğalmasa koalisyon hükümetlerinin kurulmasında etken olmuş ve kimlik siyasetini şekillendiren konuların yükselmesi milli güvenliğin ön plana çıkarılarak devletin çeşitli güvenlik aygıtları (ordu ve paramiliter güçler gibi) üzerinden siyasete sürekli müdahale etmesine fırsat yaratmıştır. Burada bir parantez açmak gerekirse 1990'lar boyunca hiçbir siyasi parti sınıf siyaseti bağlamında politika üretememiş ve alternatif bir hegemonya tahayyülü geliştirememiştir. Zira 1980 sonrası gelişen neoliberal dönüşüm doğrultusunda bir önceki bölümde vurgulanan yapısal dönüşüm, sınıf temelli siyasetin sönümlenmesine ve yerine kimlik temelli siyasetin ikame edilmesine zemin hazırlamıştır (Bedirhanoglu, Yalman, 2010: 119). Bu anlamda siyasal partiler sınıf siyaseti bağlamında benzer duruş sergileyerek dönem içerisinde dönüşen ekonomik yapıdan etkilenen alt sınıflara seslenememişler ve bu doğrultuda bir hegemonya krizi gelişmiştir; bu krizi, Kürt sorunu ile siyasal İslam'ın yükselişi gibi kimlik siyasetini şekillendiren konularda siyasal partilerin yine, ordunun geliştirdiği “güvenikleştirme hamleleri” doğrultusunda benzer duruş sergileyerek politika üretememeleri desteklemiştir (Akça, 2013: 62-63). Dolayısıyla 1990'ların ortasına gelindiğinde sınıf siyaseti bağlamında politika üretemeyen, kimlik siyaseti meselelerinde “devletleşerek” toplumsal bağlarından kopan ve temsil krizini yeniden üreten siyasal partiler mevcuttur (Akça, 2014: 13). Öte yandan 1994'te patlak veren ekonomik kriz bu hegemonya krizinin organik krize evrilmesine katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda krizden etkilenen işçi sınıfı, kent yoksulları ve alt orta sınıflar gibi toplumsal kesimlerin hoşnutsuzluğuna “Adil Düzen”⁸⁴ sloganıyla yanıt veren Refah Partisi

⁸⁴ RP'nin siyasal İslamcılığı Batıcılığın, tekelci kapitalizmin ve onun yerel temsilcisi olarak görülen Kemalizm'in kültürel ve ahlaki eleştirisinden oluşmakla birlikte “adil düzen” ideali bu ideolojik tutumdan yola çıkarak “‘bireysel müteşebbislerden oluşan eşitlikçi bir küçük burjuva toplumu ütöpik tasavvuruna’ ve piyasacı bir pozisyona karşı gelen”, çok kültürlülük formu olarak sunulan din temelli

(RP), 1994 yerel seçimlerde İstanbul, Ankara gibi önemli büyükşehirleri kazanmış ve 1995 genel seçimlerinde oylarını büyük ölçüde attırarak⁸⁵ birinci parti olmuştur (Bozkurt-Güngen, 2018). Bu söylem üzerinden sınıf siyasetinin boşluğunda RP, özellikle sol partilerle bağlantısı kopan kentli yoksullara seslenmiştir. Bunun yanında RP, adil düzen söylemiyle salt neoliberal politikalardan zarar gören sınıfların desteğini almamış aynı zamanda, hakim sermaye fraksiyonu TÜSİAD ile çatışan⁸⁶, MÜSİAD çatısı altında örgütlenmiş küçük ve orta ölçekli burjuvaziden de devletçilik ve rantiyecilik karşıtlığı üzerinden destek almıştır (Akça, 2018: 43). Bunun yanı sıra, kimlik siyaseti üzerinden geliştirdiği politikalar dindar-muhafazakar kesimlerde karşılık bulmuş ve diğer partilerden farklılaşarak Kürt sorununda yürütülen milliyetçi ve militarist siyasete muhalif bir duruş sergileyerek Kürt seçmenlerin desteğini de kazanmıştır. Yükselişi ordunun MGK kararı sonucu 28 Şubat 1997 müdahalesi ile kesintiye uğrayan RP; büyük sermaye kesimlerinin, örgütlü emeği temsil eden sendikaların ve kentli orta sınıfların desteği ile desteklenen ordunun baskısıyla koalisyon hükümetinden ayrılmak zorunda kalarak, 1997 yılında AYM tarafından kapatılmıştır. Ordunun siyasete müdahalesi, hegemonik krizin daha da derinleşmesine yol açmıştır. Bu krize 2000 ve 2001 ekonomik krizi eşlik etmiş ve özellikle 2001 krizi ile ülke tarihinin en ağır ekonomik krizi yaşanmış ve hegemonik kriz organik krize dönüşmüştür (Bekmen, 2018: 78; Akça, 2014: 14).

2001 krizi, “finans merkezli kapitalizme Türkiye’nin sıkı sıkıya entegre olmasına” zemin sağlayan önemli bir kırılma noktasıdır (Bekmen, 2018: 87). Bir önceki bölümde vurgulandığı gibi, 1990’lı yıllarda şekillenen finansal spekülasyona dayalı sermaye birikim modeli, bu dönemin ikinci yarısında sürdürülemez boyuta ulaşmıştır. Zira bu birikim rejimi, ekonomiyi dış finans kaynaklarına bağımlı kılmış

toplulukçuluğu savunan ve çok hukukluluk düzeni içeren, Amerika ve Avrupa karşıtlığı gibi unsurların yer aldığı alternatif bir düzen sunmuştur (Akça, 2018: 43).

⁸⁵ RP, 1995 genel seçimlerinde yüzde 21,4 oy almıştır.

⁸⁶ Burada bir parantez açmak gerekirse, bu sermaye fraksiyonu Anadolu’da yerleşik küçük ve orta ölçekli sermaye gruplarına dayanmaktadır; ortaya çıkışı ve gelişimi 1960’lardan itibaren Türkiye’de İslamcı politikaların gelişimiyle paraleldir ve Erbakan’ın liderliğindeki Milli Görüş Hareketi, Anadolu’da yerleşik küçük ve orta ölçekli sermaye grupları ile İstanbul’da yerleşik sanayiciler arasındaki mücadeleler sırasında doğmuştur (Bekmen, 2018: 89). İslamcı sermaye ortaya çıkmasından itibaren TÜSİAD çatısı altında örgütlenmiş büyük sermaye gruplarını “devlet kaynaklarına ve korumasına erişim kapasitelerinin yüksek olması nedeniyle” eleştirmekle birlikte 1990’lardan itibaren de büyük sermayenin küresel neoliberal kapitalizmle bütünleşmesiyle finans sermayesini kontrol etmesini ve birikim modelinden kazanç sağlamasına eleştiri yükseltmiştir (Akça, 2018: 43).

ve kırılmaştırmıştır. Dolayısıyla sıcak para girişinin durması ya da sıcak paranın aniden ülkeden çıkması Türkiye’de 1990’lar boyunca önemli ekonomik krizlerin gelişmesini tetiklemiştir (Ataay, Kalfa, 2009: 310). Bu dönem boyunca gerçekleşen ekonomik krizler (1994, 1998, 2000 ve 2001) “neoliberal dönüşümün sağlanması için ana itici güçler haline gelmişlerdir” (Bedirhanoglu, Yalman, 2010: 116).⁸⁷ Özellikle, bankacılık sektörü krizini de içeren, 2001 krizi sonrası IMF ile ilişkiler derinleşmiş; ekonomik ortamı bütünüyle dönüştürecek yeni yapısal uyum programı yürürlüğe konulmuştur. Bu doğrultuda Dünya Bankası uzmanı Kemal Derviş’in Ekonomi Bakanı olarak göreve getirilmiş, “Güçlü Ekonomiye Geçiş” programıyla katı bir kemer sıkma politikası yürürlüğe konulmuştur⁸⁸. Bu bağlamda inşa edilen yeni ekonomik yapı hem, küresel olarak bütünleşmiş sermaye birikimi doğrultusunda, dünya genelinde yaşanan ekonomik dönüşümün parçasıdır hem de yerel sermayenin uluslararasılaşarak bu dönüşüme eklenme ihtiyacının sonucudur (Yaman-Öztürk, Ercan, 2009: 65). Zira yeni yapının inşasında öngörülen IMF reformları, küresel kapitalizmin işleyişi bağlamında serbest piyasa koşullarının derinleşmesine katkı sunacak kurumsal ve yasal dönüşümlere zemin sağlamakla birlikte uluslararası sermayeyle ilişkilerin güçlenmesini sağlayarak bu işleyişe ülke içerisindeki belirli sermaye kesimlerinin dahil olmasını da mümkün kılmıştır (Yaman-Öztürk, Ercan, 2009: 82). Bu sermaye kesimleri, 1990’ların ortasındaki sermaye içerisinde biçimlenen farklılaşmaya dayanarak belirginleşmiştir. Bu ifadeyi açmak gerekirse, 1980’lerin sonu itibarıyla finansal spekülasyona dayalı birikim rejimi doğrultusunda devlet, doğrudan dış piyasalardan borçlanmak yerine iç borçlanmaya giderek banka sistemi üzerinden dolaylı olarak borçlanmıştır. Dolayısıyla yurt dışından düşük faizle borçlanan bankalar, yüksek faizle devlete borç vermiş bu doğrultuda birçok sermaye grubu önemli karlar elde etmiştir (Gültekin-Karakaş, 2009: 101). Bu doğrultuda devlet tarafından iç borçlanma mekanizmasıyla sermayenin belli fraksiyonlarında birikim yoğunlaşmıştır. Örneğin TÜSİAD’ın büyük gruplarının neredeyse tamamı kendilerine ait banka kurarak bu süreçten

⁸⁷ “Kapitalist bir sistemde, emeğin göreceli durumundaki ilerleme ekonomik ve politik anlamda ‘tolerans sınırları’nı aştığı anlarda, krizler ‘düzeltme operasyonu’nu gerçekleştirme işlevi görürler” (Boratav, 2005: 194).

⁸⁸ Bu programın temelini “devlet aygıtlarının hem kurumsal hem de mali açıdan yeniden şekillendirilerek neoliberal disiplin altına alınması suretiyle, Türkiye’nin iktisadi anayasacılığın ana ilkelerine bağlanması” oluşturmuştur (Bekmen, 2018: 82).

önemli kazançlar elde etmişlerdir (Bekmen, 2018: 81). 1990'ların ortası itibariyle sermaye içerisinde bu bağlamda farklılaşma oluşmuştur. Gültekin-Karakaş (2009), sermaye birikim farklılaşmasına dayanarak “ilkel birikimciler” ve “dinamik birikimciler” olarak tanımlamıştır bu aktörleri. İlkel birikimciler, 1990'larda yukarıda işaret edilen bankacılık faaliyeti olanağından sonuna kadar yararlanarak birikimlerini hızlandırmış, dinamik birikimciler ise bankacılık sisteminin yarattığı rantiyenin faydalarından yararlanmakla birlikte bu sisteme bağımlı olmamış ve yüksek katma değer sağlanacak sürdürülebilir ve stratejik sektörlerle, uluslararası pazarlara yoğunlaşarak yatırımlarını yeniden düzenlemişlerdir. Bir başka deyişle, dinamik birikimciler “avantajlı yerel birikim koşulları ve dolayısıyla sonuçta devlet korumacılığına bağımlı bir sermaye fraksiyonu olmaktan ziyade, küresel genişleme ve karlılık peşinde koşan küresel sermayenin bir parçası haline gelmişlerdir”; dolayısıyla küresel kapitalizm ile bütünleşerek rekabetçi piyasa koşullarına uyum sağlayamayacak olan ilkel birikimciler, “uzun vadede yaşayabilir bir birikim kalıpları olmadığı” için devlete bel bağlamaya devam etmişler ve düşük teknoloji sektörlerde rantiyeye bağımlı olarak gelişmişler; birikim sistemlerini yeni koşullara uyarlayamamışlardır (Gültekin-Karakaş, 2009: 110). Bu doğrultuda 2001 Krizi ile IMF'nin gözetiminde devletin gerçekleştirdiği yapısal dönüşümle sermaye gruplarının birikim kalıplarında yeniden yapılandırılması hedeflenmiştir (Bekmen, 2018: 85). Bu bağlamda banka reformu ile devlete borç verme olanakları daraltılmış, bankalarda sermaye artırımına gidilmesi öngörülmüş ve yeni koşula uyum sağlayamayan ilkel birikimcilerin bankalarına devlet tarafından el konulmuştur. Dolayısıyla bir tasfiye süreci ile bu bankalar daha sonra birleşmeler ve satın alma yoluyla dinamik birikimcilere geçirilmiş ve ekonomik kriz bu bağlamda devletin arabuluculuğu ile sermayenin daha fazla merkezileşmesine katkıda bulunmuştur. Öte yandan bu dönüşüm, dinamik birikimcilerin küresel kapitalizme entegrasyona dayalı sermaye birikim rejimi arayışını karşılar niteliktedir. Nitekim devlet ve IMF, yerli sermayenin küresel sermaye ile bütünleşme sürecini ilerletebilmek için zaten bankacılık sistemi karının en yüksek olduğu dönemde diğer sermaye fraksiyonlarından farklılaşarak kendi birikimini uluslararasılaştıran dinamik birikimcilere gereksinim duymuştur (Gültekin-Karakaş, 2009: 126). Bu doğrultuda gelişen 2001 düzenlemeleri, Türkiye'nin finans-merkezli küresel kapitalizme entegre

olmasına zemin hazırlamıştır ve bu durum Bekmen'in deyişyle (2018: 87); “‘Türkiye’de bir neoliberal hegemonya inşa edilmesi adına 20 yıldır verilen çabanın karşılaştığı belirsizliklerin üstesinden gelinmesinde anahtar rol oynayacaktır”.

Dolayısıyla AKP'nin iktidara geldiği süreç öncesinde liberal görüşün “kayıp on yıl” olarak yorumlayacağı 1990'larda gelişen hegemonya krizi, dönemin sonunda tamamen organik krize dönüşmüş ve dönem içerisinde en çok zarar gören emek ile neoliberal politikaların istikrarlı bir biçimde yürütüleceği iktidar arayışında olan sermayenin hoşnutsuzluğu 2002 seçimlerine yansımıştır (Bekmen, 2018: 78; Ataay, Kalfa, 2009: 313). Alternatif sol hegemonyanın gelişemediği kriz durumunda yeni bir siyasal aktör gelişmiş ve bu süreç “‘Türkiye’de neoliberal kapitalizmin hem kendini kurumsal-yasal düzlemde daha da tahkim etmesini hem de siyasal hegemonya krizinin siyasal İslamcılıktan dönüşerek merkez sağa doğru yol almaya yönelen AKP tarafından aşılmasını da beraberinde getirmiştir” (Akça, 2013: 64).

3.2.2. AKP İktidarı'nın Neoliberal Hegemonya İnşa Süreci

28 Şubat sürecinde kapatılan RP'nin yerine milli görüş geleneğini temsil ederek kurulan Fazilet Partisi 2001'de kapatılmış ve AKP bu İslamcı hareket içerisinde bir kopuş olarak Türkiye siyasetine dahil olmuştur. Bu anlamda RP'den farklılaşarak neoliberal politikaları savunan ve dindar muhafazar kimliğiyle birleştiren AKP, küresel kapitalizm kurumlarının öngördüğü ekonomik programın “‘iştahlı bir uygulayıcısı” olarak belirmiştir (Çulha Zabcı, 2013: 149). 2002'de organik krizin aktörleri olarak görülen partilerin baraj altı kaldığı (CHP haricinde) seçimlerde AKP tek başına iktidar olmuş ve görece uzun bir süreçten sonra Türkiye'de istikrarlı bir neoliberal hegemonya inşa etmiştir (Akça, 2014). Bölümün başında vurgulandığı gibi, AKP'nin bu bağlamda başarılı olmasını sağlayan başat etmen, hakim sınıf içerisinde farklı kesimlerin yeni birikim stratejisi doğrultusunda birliğini tesis etmesi ve alt sınıfların rızasını üretmesidir. Bu bağlamda neoliberal hegemonya inşa sürecine emek boyutundan bakmadan önce bu süreci sermaye açısından incelemek gerekirse, AKP; sermaye içerisinde farklı kesimlerin arayışlarına yönelik takındığı tutumla özgün bir siyasal aktör olmuştur. Zira, iktidara geldikten sonra bir önceki dönemin IMF ve Dünya Bankası menşeli yapısal uyum politikalarına bağlı kalarak

büyük sermayenin desteğini alan AKP (Ataay, Kalfa, 2009), diğer yandan da organik bağlarının bulunduğu İslamcı sermayenin⁸⁹ “iktidar blokuyla bütünleşmesini temsil etmektedir” (Bekmen, 2018: 88). Bu durumun yarattığı gerilim, büyük sermayenin; dış kredi ve sermayenin ülkeye girmesi için ihtiyaç duyduğu finansal istikrara bağlı sıkı ekonomik politikaların yürütülmesine karşılık finansal kaynaklardan mahrum bırakılmış küçük-orta ölçekli sermayenin, finansal istikrarın bozulması düşünülmeksizin, ihtiyaç duyduğu genişlemeci politikaların karşılığında beslenmiştir. 2008 küresel ekonomik krize kadar olan süreçte sürdürülen IMF politikaları ve ülkenin en büyük KİT’lerinin yabancı sermayeye satılarak özelleştirme sürecinin hızlandırılması, yabancı yatırımın artmasına ve finansal bolluğun gelişmesine neden olmuştur (Ataay, Kalfa, 2009; Bedirhanoğlu, Yalman, 2010). Bunun yanında, çoğu kamu hizmeti iktidara sermayeye açılarak özelleştirilmiş ve pek çok sektörde metalaştırmaya dönük reformlar uygulanmış; oluşan bölüşüm ilişkileri yerli ve yabancı tekellerin lehine yeniden düzenlenmiştir⁹⁰ (Ataay, Kalfa, 2009). Dolayısıyla AKP ilk döneminde sermaye içerisinde yukarıda işaret edilen gerilimler bağlamında, IMF ve Dünya Bankası’nın öngördüğü yapısal uyum programına dayalı, büyük sermaye lehine makro-ekonomik yapıyı koruyarak neoliberal politikaları derinleştirmiş ve yakın çevresindeki sermaye kesimine patronaj ilişkileri üzerinden finansal kaynaklar sağlayarak denge yaratmıştır (Bekmen, 2018). Bu doğrultuda sermaye fraksiyonlarının birliği sağlanarak bu sınıf, hegemonya projesine eklemlenmiş ve yine bu doğrultuda işgücünün esnekleştirilmesi ile güvencesizleştirilmesine yönelik iktidar tarafından düzenlenen neoliberal politikalar da rol oynamıştır.

Diğer yandan, yine neoliberal hegemonya projesi bağlamında, siyasal reform ve demokratikleşme iddiası içerisinde “vesayetçi orduya karşı çoğunluğa dayalı milli irade” denklemi üzerinden kendisini demokrasi ve sivilleşme yanlısı tanımlayan AKP, iktidara geldiği dönemden 2005’e kadar olan süreçte AB’ye uyum paketinin öngördüğü siyasal reformları sahiplenerek bu tanımlamayı desteklemiştir (Akça,

⁸⁹ İslamcı sermaye içerisinde farklı ölçekte sermaye kesimleri yer almaktadır.

⁹⁰ Örneğin neoliberal özelleştirme politikaları, AKP’nin kamu varlıklarını seçilmiş bir “yeşil” şirketler listesine aktararak kendi sermaye tabanını yaratmasına yardımcı olmuştur (Bedirhanoğlu, Yalman, 2010).

2018: 51-54). Ayrıca AKP, bu politikaları izlerken Türkiye siyasetine dair kalıplaşmış merkez-çevre karşıtlığına dayalı bir söylemden yola çıkarak elitist, otoriter, iktisadi gücü elinde bulunduran vesayetçi Kemalist iktidar bloğuna karşı kimlikleri iktidar tarafından tanınmayan toplumsal gruplar karşıtlığı inşa etmiştir. Bu söylem aynı zamanda bürokratik yapıyı 1990’larda siyasal krizlerin müsebbibi ve ekonomik gelişmenin önünde engel resmederek kendisini milletin çıkarlarını savunan yapı olarak tanımlayacaktır. Dolayısıyla Türkiye sağ siyasetinin retoriği, neoliberal düşüncenin ekonomik gelişme ve serbest piyasa aleyhine gelişen devlet ve bürokrasi söylemi ile bütünleşmiştir (Akça, 2018: 50). Böylece muhafazakar, liberal ve sol liberal çevreler gibi geniş toplumsal kesimlerin desteğini kazanan AKP bu hegemonik strateji üzerinden aynı zamanda orduya karşı siyasal gücünü de tahkim etmiştir. Bütün bunların yanı sıra yine hegemonya projesi içerisinde, klasik devletçi çizgiden ayrılarak, AKP’nin Kürt kimliği ve İslamcı kimliğine⁹¹ dayalı sorunları sosyolojik tanıma ve demokratik anlayış ile aşacağı vaadinde bulunması bu kesimlerin desteklerinin de kazanılmasını sağlamıştır (Akça, 2018: 49). Dolayısıyla AKP kendi oy tabanı dışında geniş bir seçmen kitlesine ulaşmış, 2015’e kadar her seçimde oy oranını önemli ölçüde arttırarak tek başına iktidar olmuş ve Türkiye’de 1980 sonrası gelişen neoliberal hegemonyaya istikrar sağlayan bir yönetim inşa etmiştir.

3.2.3. Emegın Zayıflatılması

Neoliberal bir iktidar olan AKP’nin Türkiye’de derinleştirdiğı neoliberal yapının ve inşa ettiğı hegemonyanın gücü, emegın siyasete müdahale etme kapasitesinin kırılmasına dayanmaktadır⁹² (Benlisoy, 2020a). Türkiye’de darbe sonrası görece kısa bir süreçten sonra 1980’lerin sonunda yeniden canlanan ve neoliberal hegemonyanın sekteye uğramasına neden olan sınıf hareketi, “2000’lerde

⁹¹ AKP, kendi oy tabanını oluşturan dindar-muhafazakar toplumsal kesimin desteğini aynı zamanda bu kesimleri kamusal hayata dahil etme ve Taşkın’ın ifadesiyle (akt. Akça, 2018: 49); “kimliklerini muhafaza ederken modernleşmenin maddi kazanımlarından faydalanma” fırsatı yaratma vaadiyle almıştır.

⁹² “AKP, tabi sınıfların 2001 krizi karşısında direnemediğı, sermayenin saldırısına karşı kendi inisiyatifine, örgütlenme kapasitesine, kolektif enerjisine, muhalif potansiyeline dair özgüvenini kaybettiğı bir momentte iktidar oldu. Yani AKP’nin daha ilk başa geçişi, alt sınıflar açısından ciddi bir siyasal-sosyal-moral yenilginin akabinde mümkün oldu.” (Benlisoy, 2020b).

bir toplumsal güç olma özelliğini yitirmiştir” (Akçay, 2019: 63). 1980 öncesi dönemde etkin bir siyasal aktör olan işçi sınıfının AKP iktidarı döneminde bütünüyle zayıflaması ve gücünü yitirmesi 1980 sonrası neoliberalleşme sürecinin farklı bir merhalesine denk düşer. Bu anlamda, sınıf hareketinin AKP iktidarı dönemindeki durumu Türkiye’de 1980 sonrası süreçte neoliberal dönüşüm bağlamında gelişen kümülatif otoriter düzenlemelerin sonucunu yansıtır niteliktedir (Bozkurt-Güngen, 2018). Nitekim AKP iktidarının bu bağlamdaki pratikleri, darbe sonrası oluşturulan, üretim ilişkilerini emek aleyhine yeniden şekillendiren örtülü otoriter yasal düzenlemeleri görünür kılar niteliktedir. Bu çerçevede AKP iktidarını özgün kılan durum, küresel kapitalizm ile bütünleşmeyi temsil eden süreçte emek ve sermaye arasındaki ekonomik ve siyasi güç dengesini yeniden sermaye lehine şekillendirmesidir (Mütevellioglu, Işık, 2009). Bu şekilde bir yapılandırma “işgücü piyasasını neoliberal çıkarlara uygun hale getirecek bir kalıba doğrudan sokma”yı sağlamıştır (Doğan, 2018: 272).

3.2.3.1. AKP İktidarı Döneminde Emeğin Sınıfsal Gücünü Kıran Yasal Düzenlemeler ve Esnek Emek Rejiminin Konsolidasyonu

1990’larda Türkiye için uluslararası finans ve ekonomi çevreleri tarafından sıklıkla üretim ilişkilerini esnekleştirmeye yönelik politikalar ve reformlar yapılması önerilmiş; sermaye de bu süreçte küresel piyasalarda rekabet gücünü artırmak için işgücü maliyetini düşürme ihtiyacını vurgulayarak bu önerileri desteklemiştir (Bozkurt-Güngen, 2018). Burada bir parantez açmak gerekirse, neoliberalizmin istihdam stratejisi olarak esneklik; “işçi çalıştırmayı düzenleyen kuralların olabildiğince gevşetilmesi ve işverenlerin işgücünü kullanma sırasındaki serbestisinin arttırılmasına” dayanmaktadır (Mütevellioglu, Işık, 2009: 182). Yani esnekleşme ile refah devleti döneminde üretim ilişkilerini şekillendiren, belirli iş tanımı doğrultusunda sürekli iş sözleşmesine dayanan ve belirli iş saati kapsamında düzenli ücrete bağlı, güvenceli iş tanımı parçalanmıştır. Bu doğrultuda kapitalist pazarla bütünleşme amaçlı yasal ve kurumsal dönüşümleri öngören DB’nin uyguladığı yapısal programın dayandığı iddia Türkiye’de bir önceki dönemi şekillendiren “popülist” politikaların ekonomiyi çöküş noktasına getirmesidir

(Çulha Zabcı, 2013: 150). Uluslararası finans çevrelerinin ve sermayenin bu yöndeki arayışı yanıtsız kalmış ve 1990’larda Türkiye’de emek gücünü etkileyecek önemli değişiklikler olmamıştır. Küresel kapitalizm kurumlarının ve Türkiye’deki sermayenin bu yöndeki tutumu 2001 sonrası birikim rejiminin de merkezi olmuştur. Bu yöndeki arayışa AKP iktidarı karşılık vermiş ve iktidara geldikten bir yıl sonra, 2003’te, 4857 sayılı Yeni İş Kanunu’nu yürürlüğe koymuştur.

3.2.3.1.1. 4857 Sayılı Yeni İş Kanunu

Bu kanun, Özden’in ifadesiyle (2018: 230); “1990’lardan beri Türkiye’de gelişmekte olan esnek istihdam ilişkilerine, özellikle yarı zamanlı ve geçici istihdam programlarına yasal bir zemin oluşturmayı” temsil etmektedir. Bir başka deyişle, yeni kanun ile çalışma hayatında esnekliği yasal olarak tanıyan ve arttıran düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda kanun, işverenlerin işçilerle sürekli sözleşme yenilemesini ve taşeron işçi çalıştırmasını kolaylaştırmıştır. Yeni İş Kanunu’nun dikkat çekici diğer iki özelliği, yarı zamanlı ve süreli istihdam edilenleri koruyacak önlemler düzenlememekle birlikte otuz kişiden az çalışanı olan şirketlerin bu yasadan muaf tutulmalarıdır. Bu iki özellik önemlidir çünkü işgücü içerisinde büyük bir çoğunluğunun iş güvencesinin sınırlandığının göstergesi olmakla birlikte aynı zamanda işverenlerin taleplerini karşılar bir biçimde işgücü maliyetlerinin önemli ölçüde düşmesi anlamını taşır (Bozkurt-Güngen, 2018). Zira, Türkiye’deki üretim tesislerinin yaklaşık yüzde 90’ı ve ticaret ve hizmet sektörleri içerisinde yer alan işyerlerinin de çalışan sayısı kanunda belirtilen sayıdan aşağıdadır (Özden, 2018: 30). Dolayısıyla bütün bunlar göz önünde tutulduğunda, Yeni İş Kanunu’nun Türkiye’de küresel kapitalizme entegre olmuş mevcut neoliberal yapıya uygun işgücünü ve üretim ilişkilerini yeniden biçimlendirdiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda 2001 krizi sonrası uluslararası finans kurumlarının önerdiği neoliberal politikalar ve ihracata dayalı yeni birikim modeli Türkiye’de işgücü piyasasının dönüşümünde itici güç olmuştur ve bu çerçevede özellikle taşeronluk sistemi işgücü piyasasını şekillendirmede belirleyici rol oynamıştır (Doğan, 2018: 271).

Taşeronluk sistemi, “bir işletmedeki iş sürecinin olabildiğince çok parçasının işletme dışına çıkarılması ve işin, ana işverene bağlı olan işçiler yerine, çeşitli alt işverenlere

bağlı işçiler tarafından gerçekleştirilmesi''ni tanımlamaktadır; bu bağlamda örneğin büyük sanayi kuruluşlarında maliyetleri azaltmak amacıyla (temizlik, ambajlama, yemek gibi) üretimin dolaysız olan işleri taşeronla aktarılırken orta ölçekli işletmelerde işçi sayılarını azaltmak ve işgücü maliyetlerini düşürmek amacıyla üretimin belirli süreçlerini küçük ölçekli taşeron işletmelere devretmektedir (Mütevellioglu, Işık, 2009: 184). Bu doğrultuda fason üretim yapan küçük ölçekli işletmeler düşük ücretle, sendikasız ve güvencesiz işçi çalıştırarak ana işletmelerden gelen iş talebine göre işçi sayısını arttırıp azaltmaktadır. Burada bir parantez açmak gerekirse, bir önceki bölümde vurgulandığı üzere, tekstil ve giyim eşyası gibi düşük katma değerli emek-yoğun sektörler üzerinden üreticilerin küresel kapitalizm zincirlerine taşeron firma olarak dahil olmaları ile Türkiye’de taşeron sistemi neoliberal dönüşümün bir parçası olarak 1980’lerde gelişmiştir (Doğan, 2018: 272). Bu bağlamda 1980’ler boyunca Türkiye’de emek-yoğun üretim ağlarına ve çeşitli hizmetlere önemli ölçüde küçük ve orta ölçekli işletmeler dahil olmuş ve buna bağlı olarak kayıt dışı istihdam uygulamaları büyük oranda artmıştır (Bozkurt-Güngen, 2018). Öyle ki, 1980’de toplam istihdam içerisindeki payı yüzde 37 olan kayıt dışı istihdam oranı 1995’te 46,9’a 2006’da ise yüzde 50,5’e yükselmiştir (Mütevellioglu, Işık, 2009: 180). Burada bir parantez açmak gerekirse, kayıt dışı istihdamın artmasında iç göç de önemli bir etken olmuştur. Zira, 1990’lı yılların ortasından itibaren neoliberal yapısal programlara bağlı olarak devletin tarım sektörüne önceki dönemden farklılaşarak müdahalesi ve destek politikaları sona ermiş bu doğrultuda tarımsal üretimi tasfiye edecek piyasa reformları oluşturulmuştur; bu bağlamda mevcut tarımsal yapılar çözülmüş ve iç göç yükselmiştir. (Özden, 2018; Mütevellioglu, Işık, 2009). Diğer yandan 1990’ların başında, Türkiye siyasetini şekillendiren başat gelişmelerden biri olan, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da PKK ve TSK arasında gerçekleşen silahlı çatışmaların en yoğun olduğu dönemde Kürt köylerinin boşaltılarak bölge halkının geçim kaynaklarından zorla uzaklaştırılması yaklaşık iki milyon insanın göç etmesine yol açmıştır (Özden, 2018: 226). Bu iki gelişme kente göçen kır emekçilerini “işgücü piyasasına girmeye hazır yoksul göçmen yığınları”na dönüştürmüş ve işgücü piyasasında önemli bir yer kaplayan kayıt dışı istihdamı büyük ölçüde genişleterek neoliberal dönüşümün ihtiyaç duyduğu yapısal girdiyi sağlamıştır (Doğan, 2018: 271). Burada bir parantez açmak

gerekirse, ithal ikameci dönemden farklılaşarak sanayileşme sürecinin gerilemesi ve bu anlamda kamu yatırımlarının gerileyerek istihdamsız büyümenin gelişmesi kente göçenlerin düzensiz işlerde kayıt dışı çalışmaya yönelmesine yol açmıştır. Bu anlamda Mütevellioğlu ve Işık’a göre (2009: 173), yaşanan sosyal dönüşüm, geleneksel üretim ilişkilerinden kopuşu temsil eden bir proleterleşme deneyiminden ziyade “yoksulluğun kırsal kesimden kentlere doğru mekan değiştirmesi” anlamını taşır. Taşeronluk sistemi ile ilgili vurgulanması gereken bir diğer nokta, bu istihdam biçimi AKP döneminde özel sektörde olduğu kadar kamu sektöründe de yaygınlaşmaya başlamıştır. Öyle ki, iktidara geldiği ilk yıllarda kamuda güvenceli istihdamı yasal olarak sona erdirmeyi isteyen AKP bu konuda “Kamu Yönetimi Temel Kanunu”nu çıkarmaya çalışmış ve başarısız olmuş; bu nedenle de kamuda taşeron işçi çalıştırmayı kolaylaştıracak düzenlemeler ile kamuda bu istihdam biçimini yaygınlaştırmıştır (DİSK-AR Raporu, 2018: 3). Örneğin, daha önce vurgulandığı gibi, AKP iktidarıyla birlikte neoliberal politikalar doğrultusunda önemli bir dönüşüm olan kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi bağlamında devlet, kamu kurumları tarafından yerine getirilmesi gereken bir temel hizmetler grubu tanımlamış; kamunun bu grubun dışında kalan bütün görevlerini destek hizmeti kabul etmiş yani özelleştirilerek taşerona devretmiştir (Doğan, 2018: 272). Bu doğrultuda net bir sayı verilmemekle birlikte kamuda taşeron olarak çalışan işçi sayısının 2015 yılı itibarıyla 750 bin ile bir milyon arasında olduğunu söylemek mümkündür.⁹³

Yeni İş Kanunu ile ilgili değinilmesi gereken son husus, yasanın düzenlenmesinde sermaye kesimlerinin rolüdür. Daha önce vurgulandığı gibi, küresel kapitalizm kurumlarının Türkiye’de emek piyasasını esnekletirmeye yönelik tavsiyeleri yerel sermaye tarafından da talep edilen gelişmelerdir. Zira TİSK, TÜSİAD gibi sermaye örgütlerine göre küreselleşme sonucu değişen üretim yapısı, çalışma hayatında esnekliğin belirleyici güç olduğu bir dönüşümü zorunlu kılmaktadır (Mütevellioğlu, Işık, 2009: 182-183). Bu bağlamda esnekliğin çalışma ilişkileri üzerinde hakim olduğu durumda sermayeye göre yeni uluslararası rekabet

⁹³ Bkz.: “Temel İşgücü İstatistikleri Raporu”, (Çevrimiçi) <https://www.genel-is.org.tr/temel-isgucu-istatistiklerine-gore-turkiyede-iscilerin-122si-taseron-isci,2,11076#.YG9TtmQzbiU>, 7 Nisan 2021.

koşullarında ülke ekonomisinin ve işletmelerin piyasa koşullarına uyumlaşması kolay olacaktır;

“TİSK olarak yıllardır çalışma hayatında çağdaş olanı araştırıyor ve bu doğrultuda görüşler, öneriler oluşturarak; kendi hareket tarzımızda gerekli değişiklik ve düzeltmeleri yaparak toplumsal görevimizi yerine getirmeye çalışıyoruz.(...) Bugün hemen hemen tüm ülkelerin üzerinde görüş birliğine vardığı ve istihdam ve geliri artırmanın, rekabet gücünü yükseltmenin bir yolu olarak gerçekleştirmeye çalıştığı hususlardan biri, işe almanın ve işten çıkarmanın kolaylaştırılmasıdır.” (akt. Özveri, 2017a: 417).

Öte yandan, sermayeye göre üretim ilişkilerini düzenleyen yasaların “katı” olması ve ücret dışı maliyetlerin yüksekliği, piyasaların entegre olduğu ve rekabet gücünün arttığı küresel kapitalist düzende büyümeyi engelleyen ve istihdamı daraltan, kayıtdışı işgücünü besleyen etkenlerdir;

“...Bugün dünyaya baktığımızda, hemen her yerde işletme odaklı politikaların önem kazandığını, işsizlikle mücadelede hükümetlerin ve tarafların ortak çabalarının kural haline geldiğini, devletin işçi-işveren ilişkilerindeki rolünün giderek azaldığını, çalışma mevzuatının katı ve ayrıntılı hükümlerden arındırıldığını, hükümet-işçi-işveren diyalogunun ön plana çıktığını görüyoruz” (akt. Özveri, 2017a: 417).

“...Bugün Türkiye’de çalışanların elinde ihbar tazminatı, kıdem tazminatı, kötü niyet tazminatı, sendikal tazminat, işsizlik sigortası gibi çok çeşitli güvenceler varken, bunların hiçbirini nazara almadan, işverene yeni ve her türlü hukuk prensip ve mantığına aykırı yükler getirmenin kime ne ölçüde yarar sağlayacağı -daha doğrusu zarar vereceğini- oturup açık yüreklilikle tartışmamız gerekir. İstikrar Programı’nın getirdiği çeşitli yüklerden zaten çok bunalmış olan, ama ülke yararlarını gözeterek yine de izlenen politikalara desteğini sürdüren işvereni daha fazla sıkboğaz etmek, yatırımların durması, işsizliğin artması, yabancı sermayenin kaçması, kayıt dışı sektörün büyümesi anlamına gelecektir” (akt. Özveri, 2017a: 420).

Dolayısıyla güvenceli çalışma ilişkilerini hedef alan sermayenin, zaten 80 sonrası dönemde neoliberal politikalarla emek aleyhine düzenlenen işçi sınıfının ekonomik

ve sosyal haklarının bütünüyle dönüşmesini talep ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Çalışma hayatında esnekleşmenin belirleyici güç olması emeğin örgütlülüğü üzerinde doğrudan rol oynayan bir gelişmedir. Zira güvencesiz istihdam biçiminin yükselmesi ve emeği koruyan düzenlemelerin tasfiye edilmesi sendikal örgütlenmenin gelişimine ket vurmuştur. Bu ifadeyi açmak gerekirse, emek gücünün esnekleşmesi ve kayıt dışı istihdamın yükselmesi işçi sınıfı içerisinde farklılaşmanın, bölünmenin keskinleşmesine neden olmuştur (Mütevellioğlu, Işık, 2009: 187). Dolayısıyla neoliberal dönüşüm sürecinde 1980’ler boyunca çokuluslu tekeller için fason üretim yapan sektörler ile küresel kapitalizme eklemlenen Türkiye’de bu sektörlerin ağlarında gelişen taşeron yapılar içerisinde yer alan işgücünün dönem boyunca genişlemesi 1990’lara gelindiğinde ikili bir emek piyasasının oluşmasına yol açmıştır.⁹⁴ Bu farklılaşma, neoliberal AKP iktidarının esnek çalışma hayatını yasal olarak düzenlemesi ve bu doğrultuda işçi sınıfı içerisinde büyük bir çoğunluğun sınıfsal haklarının aşınması ile derinleşmiştir. Zira, daha önce vurgulandığı gibi, Yeni İş Kanunu ile esnek istihdam biçimleri üzerinden çalışma ilişkileri düzenlenmiş ve genişleyen bu kesimi koruyacak önlemler yasada yer almamıştır. Dolayısıyla mevcut durumda belirleyici özellikleri yüksek kayıt dışı istihdam, yüksek işsizlik ve düşük işgücüne katılım olan AKP dönemi işgücü piyasasının içerisinde gelişen “temel sosyal haklardan mahrum bırakılmış işçi deryası” sendikalaşma oranını keskin bir şekilde düşürmüştür (Bozkurt-Güngen, 2018; Doğan, 2018: 270). Resmi verilere göre Ocak 1989’da 2.277.898 olan sendikalı işçi sayısı Temmuz 1995’te 2.667.014, Temmuz 1999’da 3.037.172 olmuş ve bu sayı Temmuz 2005’te 2.945.929, Ocak 2009’da 3.205.662, 2013’te 1.001.671, 2018’de 1.714.397, 2020’de 1.917.893 olmuştur⁹⁵. Toplam işçi oranı içerisinde yine resmi veriler ışığında sendikalaşma oranına bakılırsa, 2003’de yüzde 57.98 olan oran 2013’de yüzde 9.21’e

⁹⁴ “1990’ların ortalarına gelindiğinde, Türkiye’de imalatla uğraşan özel sektördeki işgücünün kabaca yarısının kayıt dışı olması, değişik iş kollarında çalışan işçilerin kazançları arasındaki farkın açıldığı ve ikili bir emek piyasası oluşturduğunu göstermekteydi” (Özden, 2018: 228).

⁹⁵ Bkz.: **Çalışma Hayatı İstatistikleri Kitabı**, (Çevrimiçi) <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/calisma-hayati-istatistikleri-kitabi/>, 9 Nisan 2021.

gerilemiş ve 2018’de yüzde 12.38, 2020’de yüzde 13.84 olmuştur⁹⁶. Burada bir parantez açmak gerekirse, Çelik’e göre (2017: 193), Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın sendikalaşma oranını üye sayılarını kayıtlı işçi sayısına bölerek bulduğu bu resmi veriler kayıt dışı işçileri kapsamadığı için hatalıdır; bu nedenle sendikalaşma oranı yüksek çıkmaktadır. ILO’nun yöntemi için uyumsuz ve hatalı olan bu yöntem doğrultusunda ortaya çıkan oranlar aynı zamanda toplu iş sözleşmesi kapsamındaki sendikalı işçi sayısını da yansıtmamaktadır. Bu durumda kayıt dışı işçiler denkleme dahil edildiğinde sendikalaşma oranı 2003’te 10.4, 2013’te 7.7, 2018’de 10.7 ve 2019’da 11.4, 2020’de 13.66 olmaktadır (DİSK-AR Raporu, 2019: 8-10; DİSK-AR Raporu, 2020: 31). AKP iktidarı döneminde sendikalaşma oranının keskin bir şekilde düşmesi işçi sınıfının örgütsel gücünü önemli ölçüde baltalamıştır. Diğer yandan sendikaların istikrarlı bir biçimde tabanlarının erimesi sendikaların işçi sınıfı ile ilgili politikaları şekillendirme etkisini sınırlandırırken aynı zamanda sınıf hareketinin siyasal alana müdahale kapasitesini zayıflatmış bu doğrultuda 1990’ların ilk yarısındaki kesintiden sonra AKP döneminde sınıf hareketi darbe sonrası sürecin sürekliliğini taşıyarak etkin gücünü kaybetmiştir (Bozkurt-Güngen, 2018). Bu anlamda sürekliliği sağlayan etmen, AKP’nin 1980 darbesinden sonra askeri yönetim döneminde hazırlanan toplu iş ilişkilerini düzenleyen yasal kurumsal çerçeveyi bozmadan korumasıdır⁹⁷ (Bozkurt-Güngen, 2018). Bu bağlamda AKP döneminde yürürlüğe giren 6356 sayılı yeni “Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu” önemli bir düzenlemedir.

3.2.3.1.2. 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu

6356 sayılı yeni “Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu” 2012’de düzenlenen, 1983’te yürürlüğe giren 2821 ve 2822 sayılı yasaların yerini alan ve salt

⁹⁶ Bkz.: “Sendikal İstatistikler”, (Çevrimiçi) <https://ailevecalisma.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/sendikal-istatistikler/isci-sayilari-ve-sendikalarin-uye-sayilari-hakinda-tebligler/>, 9 Nisan 2021.

⁹⁷ “Neoliberal dönemde, Türkiye’de devletin yeniden yapılanması süreci başından beri iki paralel hatta devam etmektedir. Bir yandan, daha önce kamusal bir anlayışla düzenlenen sağlık ve sosyal güvenlik dahil pek çok sektör, devletin düzenleyici müdahalelerinin dışına çıkartılarak sermayenin hukuki ya da hukuk dışı yollarla birikiminin alanı haline getirilmektedir. Diğer yandan da, başta emek olmak üzere neoliberal politikaların kaybeden kesimleri üzerinde kurulan tahakküm biçimlerini koruyup yeniden üretebilecek güçte bir devlet yapısı oluşturulmaya çalışılmaktadır” (Bedirhanoğlu, 2013: 52).

iş sözleşmesi ile çalışan işçileri kapsayan kanundur. 2821 ve 2822 sayılı yasaların sendikalaşmayı kısıtlayıcı özellikleri ve uluslararası normlara aykırılığı Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve AB tarafından sıklıkla eleştirilen konular olmakla birlikte demokratik düzenlemelerin çalışma ilişkilerinde yer alması beklentisi yeni yasa için itici güç olmuştur (Çelik, 2017: 155). Buna karşın yeni yasada yapılan değişiklikler darbeden sonra düzenlenen kanunların özünü korumaktadır (Doğan, 2018: 277). Bir başka deyişle, küçük çapta değişiklikler dışında 2821 ve 2822 sayılı yasalar korunmuştur. Bu bağlamda, bir önceki bölümde vurgulandığı gibi, 2822 sayılı “Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası” bir sendikanın toplu iş sözleşmesi hakkına sahip olması için örgütlü olduğu işkolundaki işçilerin yüzde 10’unu ve işyerindeki işçilerin yarısından bir fazlasını örgütlemesi şartını düzenleyerek ikili baraj sistemi getirmiş ve sendikaların toplu pazarlık hakkından yararlanma olanağını daraltmıştır bu doğrultuda ücretli emeğin önemli bir bölümü grev hakkı kapsamının dışında bırakılmıştır. 6356 sayılı yasa, 2822 yasada yer alan bu düzenlemeyi korumakla birlikte yüzde 10 olan işkolu barajını yüzde 3’e düşürmüştür (Doğan, 2018: 179). Yasanın hazırlık sürecinde binde beş olarak ön görülen baraj, işveren örgütlerinin talebi doğrultusunda yüzde üçe yükseltilmiştir (Çelik, 2017: 179). Bunun yanında, toplu iş sözleşmesi yapmak için gerekli olan bu şartın yerine getirilmesi sendikalar için daha zor hale gelmiştir (Bozkurt-Güngen, 2018). Bir başka deyişle, toplu iş sözleşmesi için işkolu barajı şartının düşürülmesine karşın bu kriterin tespitine yönelik düzenlemelere 2822 sayılı yasaya göre daha fazla sınırlama getirilmiştir. Toplu iş sözleşmesinin yetki tespitleri yeni yasaya göre Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yapılmakla birlikte yapılan yetki tespitine işverenin ya da diğer sendikanın itiraz etmesi durumunda yıllarca sürebilecek yetki davasının sonucu beklenmelidir; bu anlamda itirazlar nedeniyle sendikasızlaştırma pratikleri gelişirken diğer yandan Çalışma Bakanlığı’nın yetki tespitlerinde siyasi ilişkilere dayandığı uygulamaların mevcut olması siyasi çoğulculuğa zarar verme durumunu yaratmıştır (Çelik, 2017: 181). Bu bağlamda resmi verilere göre 2019 yılı itibarıyla sendikalaşma oranı 13.9 olan ve bu oran içerisinde toplu iş sözleşmesi hakkından yararlanabilen (bu doğrultuda greve gitme hakkı olan) işçi sayısının oranı yüzde 8.4 iken kayıt dışı işçiler de hesaba katıldığında sendikalaşma oranı 11.4’e gerileyerek toplu iş sözleşmesi hakkına erişebilen işçi oranı yüzde 7’ye gerilemekte,

bir başka deyişle toplam işçi sayısının yüzde 93'ü bu hakkı kullanamamaktadır (DİSK-AR Raporu, 2019: 9).

Dolayısıyla neoliberal politikaların yansıması olarak yeniden şekillenen üretim ilişkileri bu süreçte 1980 sonrasının sürekliliği bağlamında yeniden sermaye lehine biçimlenmiştir. AKP iktidarını bu anlamda özgün kılan nokta, emek-sermaye çatışmasında 1980 sonrası süreçte sermaye lehine bozulan dengenin keskinleşmesidir. Bu doğrultuda küresel kapitalizmin neoliberalleşme ajandasına bağlı kalan AKP iktidarı, yeni ekonomik yapının ihtiyacına uygun olarak çalışma hayatını dönüştürmüş ve esnek, güvencesiz istihdam biçimlerini hakim kılmıştır. Emegin dönüşümüne “örgütlü emeğin hem nicel hem de nitel gücünü zayıflatan”⁹⁸ özelleştirmeler ve kamu hizmetlerinin ticarileştirilmesi eşlik etmiştir.⁹⁹ Belirtmek gerekir ki, AKP'nin neoliberal hegemonyası, yukarıda da vurgulandığı gibi, 1982 Anayasa'sı içerisinde yer alan ve bugüne uzanan neoliberal dönüşüm içerisinde sürekliliği sağlayan örtülü otoriter yasal düzenlemelere dayanmaktadır (Bozkurt-Güngen, 2018). Sistemik olarak sınıf hareketinin güçlenmesini engelleyerek inşa edilen neoliberal yapının sürekliliğini sağlayan bu örtülü otoriter uygulamalar AKP döneminde yeni yasal düzenlemelerle ve neoliberal pratiklerle derinleştirilmiş ve “amaçlanana uygun olarak emek, geçmişe kıyasla yalnızca daha ucuz değil, daha örgütsüz ve sessiz hale getirilmiştir” (Mütevellioğlu, Işık, 2009: 199). Dolayısıyla Akçay'ın (2019) “otoriter emek rejiminin kurulması” olarak tanımladığı örgütlü emeğin tasfiye ve işgücü piyasasının esnekleştirilmesi bağlamındaki politikalar süreci ile AKP iktidarının emek-sermaye çatışmasında tavrını yansıtan gelişmeler üzerinden, iktidarın inşa ettiği neoliberal hegemonyanın emeği; sendikal hayat üzerinden devam eden yasal düzenlemeler ve esnek emek rejiminin konsolidasyonu ile zayıflattığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda emeğin zayıflamasını destekleyen bir diğer husus neoliberal popülist uygulamalardır.

3.2.3.2. Neoliberal Popülist Uygulamalar

⁹⁸ Hakan Koçak, “Özelleştirme Dogmasının Yok Ettiği Bir Değer: SEKA”, *Çalışma Ortamı*, No: 157, 2018, s. 13.

⁹⁹ Kamu işletmelerinin ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmeleri konusunda, AKP iktidarı ANAP iktidarını geride bırakmış ve bu bağlamda Cumhuriyet dönemi içerisinde gerçekleşen özelleştirmelerin yüzde 88'i AKP iktidarı tarafından yapılmıştır (DİSK-AR Raporu, 2020: 36).

AKP iktidarının emeğin dönüşümüne yönelik uyguladığı neoliberal politikalara, Türkiye’deki kurulu sosyal refah rejimine dayalı güvenceli istihdamı, emek piyasasındaki “katı uygulamaları” ve örgütlü işçi sınıfını, yararlandıkları hakları hedef alan neoliberal popülist söylem eşlik etmiştir (Özden, 2018: 232-233). Bu bağlamda Erdoğan birçok konuşmasında sıklıkla sendikalı, güvenceli ve görece yüksek ücretle çalışan kamu işçilerini hedef almış ve çalışma koşullarının bozulmasına, iş güvenliklerinin azalmasına ses yükseltmelerine olumsuz yaklaşarak çok daha düşük ücret ve güvencesiz koşullarda çalışmaya hazır işsiz kitlelerin varlığını hatırlatmıştır (Özden, 2018: 232). Bu doğrultuda AKP, emek içerisinde varolan yarıma üzerine siyasetini kurmuş ve bu yarılmayı neoliberal popülist uygulamalar ile iktidarı lehine araçsallaştırmıştır. Dolayısıyla AKP iktidarı, bir taraftan örgütlü emeği ve “ayrıcılıklarını” hedef göstermiş diğer yandan neoliberal politikaların yaratacağı yıkıcı etkileri massedecek bir refah rejimi geliştirerek bağımlı sınıfların en alt katmanlarının yoğun siyasi desteğini almıştır (Yıldırım, 2013; Akçay, 2019). Bu bağlamda emeğin dönüşümünü destekler biçimde gelişen refah rejimi¹⁰⁰ ile neoliberal iktidarın emek üzerindeki yıkıcı etkilerini görünmez kılan AKP, sağlam olmayan üretim ilişkileri içerisinde düzensiz bir geliri olan, iş hukukunun kapsamı dışında çalışan, toplumsal dayanışma ilişkilerinden azade kılınmış, işçi sınıfının örgütsüz, enformel kesimlerini neoliberal hegemonyaya eklemlenmiştir. Bir başka ifadeyle, neoliberal popülizm ile AKP iktidarı yürüttüğü neoliberal hegemonyanın bu kesim üzerinde yarattığı yıkıcı etkileri birikim modeline zarar vermeyecek şekilde sürdürülebilir kılmıştır¹⁰¹ (Yıldırım, 2013: 75). 2004-2005 sürecinde düzenlenen çeşitli yasalarla güçleri arttırılan belediyeler ile dini vakıflar tarafından sağlanan yardımlar bu neoliberal popülist modelin tamamlayıcı unsurları olmuşlardır (Özden,

¹⁰⁰ “...Bu dönüşüm, her ne kadar eşitsiz ve korporatist bir biçimde de olsa emeği merkezine koymuş bir sosyal refah rejiminden, piyasa ilişkilerinin genişlemesi nedeniyle ağırlaşmış sosyo-ekonomik güvensizlikleri kontrol altında tutmayı amaçlayan yeni bir refah yönetişimi sistemine doğru yaşanmıştır” (Özden, 2018: 240).

¹⁰¹ Yıldırım’ın ifadesiyle (2013: 81); “Devletin sermaye birikimine doğrudan katkı sunduğu bu ortamda, neoliberal popülizm, bir yandan ücretsiz dağıtılan ders kitabıdır; diğer yandan bu kitapların her yıl milyonlarca adet bastırılması sonucunda, piyasaya aktarılan kamu kaynağı, sermaye birikimine katkı, özetle piyasalaştırmadır. Bir yanda yoksul ailelere çocuklarını okula göndermeleri karşılığında ödenen düşük miktarda şartlı nakit transferidir, diğer yandaysa toplam eğitim harcamaları içerisinde hanehalkının payının %35’i geçmesi, kamusal eğitimin artan oranda metalaştırılmasıdır; neoliberal popülizm bir yanda yoksul halkın gözünde AKP’nin en fazla beğendiği politikası olarak “sağlık” hizmetleri” biçiminde karşımıza çıkar, diğer yandan özel sağlık kuruluşlarına ve ilaç tekellerine yapılan aktarmalar nedeniyle sağlık harcamalarındaki muazzam artışta belirir”.

2018: 236; Akçay, 2019: 59). Dolayısıyla AKP, neoliberal popülist strateji ile bir yandan neoliberal politikalardan en çok olumsuz etkilenen işçi sınıfı içerisinde bölünme yaratarak güvencesizleşen kesimi maddi açıdan desteklemiş ve iktidarına rıza üretmiş diğer yandan sosyal politikaları ve kamusal hizmetleri piyasalaştırarak sermaye birikimine hız vermiştir.

Neoliberal popülizm bağlamında vurgulanması gereken diğer husus, “finansal içerilme”¹⁰² (Akçay, 2019: 59) ile emeğin en alt kesimlerinin salt sosyal yardım alıcıları olarak değil, borçlandırılmış özneler olarak da bireyselleştirilerek sisteme dahil edilmeleridir (Bozkurt-Güngen, 2018). Güngen’in (2021) “borçlandırma siyaseti” olarak tanımladığı mekanizma ile AKP iktidarı 2001 krizi sonrası süreçte borcu refah unsuruna dönüştürmüştür. Bu ifadeyi açmak gerekirse, kapitalizmin finansallaşmasının sağladığı imkanlardan yararlanarak¹⁰³, kredi genişlemeleri ile hane halkı borçluluğu arttırılmış ve bireyler finansal tüketiciler olarak inşa edilmişlerdir. Borçluluk ile emeğin örgütsüz, enformel geniş kesiminin finanse edilerek tüketim kapasitesinin arttırılması işçi sınıfı içerisindeki bu kesimin siyasal rızasının üretilmesini sağlamıştır. Zira bu sınıfsal kesimin reel ücretlerinin anlamlı bir şekilde artmadığı ve güvencesiz çalışma koşullarının yerleşiklik kazandığı mevcut durumda finans sistemine dahil olması kısmi refah etkisi yaratmıştır (Akçay, 2019: 62). Bu doğrultuda AKP, hanehalkı borçlanmasının artmasını kendi iktidarını yeniden üretebilmek için bir strateji olarak kullanmıştır (Bedirhanoğlu, 2021). Bedirhanoğlu’nun ifadesiyle (2021: 32); “Türkiye’de devlet düzenlemelerinin teşvikiyle hanehalkı borçluluğunun yükselişine daha yakından bakıldığında, AKP’nin önemli tarihsel dönemeçlerde finansallaşmayı genişleterek iktidarındaki önemli siyasi ve sınıfsal zorluklara yanıt verdiğini gösteriyor”.¹⁰⁴ Diğer yandan borçluluğun işçi sınıfı üzerinde baskı oluşturarak sermayenin emek üzerindeki

¹⁰² “Finansal içerilme”yi Akçay; “geniş toplum kesimlerinin, özellikle de daha önce bankacılık sistemi ile ilişilememiş alt gelir gruplarının finansal sisteme dahil edilmeleri” olarak tanımlamıştır.

¹⁰³ “2001 krizinin ardından neoliberal İslamcı bir siyasi programla iktidara gelen AKP, küresel piyasalara 2001 sonrası hakim olan para ve kredi bolluğu sayesinde bu talebe hızla karşılık vererek, toplumsal ilişkilerin bütünü üzerinde sermayenin tahakkümünü kalıcılaştıran neoliberal dönüşümleri ve yasama faaliyetlerini hızlı bir biçimde gerçekleştirmiştir” (Bedirhanoğlu, 2021).

¹⁰⁴ Örneğin TEKEL işçilerinin Ankara’nın merkezinde örgütlediği eylemin gerçekleştiği 2009 yılı ve Gezi olaylarının geliştiği 2013 yılı hanehalkı borçlanmasının büyük ölçüde arttığı dönemlerdir (Bedirhanoğlu, 2020).

tahakkümünü arttırdığını söylemek mümkündür (Güngen, 2018). Zira inşa edilen mevcut esnek emek rejiminde işçi sınıfı borç disiplini ile atomize edilerek politik olarak pasifize edilmiştir. Bir başka deyişle, borçluluk bir baskı unsuru olarak güvencesiz, esnek işgücü piyasasında yer alan kesimlerin sınıfsal reflekslerine ket vuran önemli bir etken olmuştur.

AKP'nin neoliberal popülizm stratejisinin başarılı olmasında neoliberalleşmenin yeni merhalesinde gücünü kaybeden sendikal hareketin işgücünün içerisinde giderek daha fazla büyüyen güvencesiz, kayıt dışı emeğe ulaşamaması önemli bir rol oynamıştır (Özden, 2018; Doğan, 2018). Bir önceki bölümde de vurgulandığı gibi, darbe sonrasında sınıfsal hakların baskılanmasına karşın 1980'lerin sonunda canlanan ve 1990'ların ilk yarısında yeniden etkin bir siyasal aktör olan işçi sınıfının örgütlülüğü sonraki süreçte zayıflamaya başlamıştır. Böyle olmasında Doğan'a göre (2018: 265) başat rol oynayan etmen, sendikaların salt kendi üyelerini ilgilendiren gelişmelerde haklarını ve ayrıcalıklarını korumak için aktif olmaları ve buna karşın benzer haklara sahip olmayan, sendikasız diğer ücretli çalışanları ihmal etmeleridir. Bu doğrultuda işçi sınıfı içerisinde esnekleşmeye dayalı oluşmaya başlayan ikili emek yapısının ayrımı derinleşmiş ve örgütlü emeğin mücadelesinde motivasyon kaynağı olan değerlerin “bilhassa kentli yoksullar arasında daha az rağbet görmesine yol açmıştır” (Doğan, 2018: 266). Dolayısıyla işçi sınıfının örgütlü kesimini ötekileştiren popülist söylem üzerinden emeğin en alt kesimlerine ulaşması kolaylaşan iktidar, “borçlu tüketiciler”e dönüştürdüğü bu kitlelerin neoliberal popülist uygulamalarla “maddi heveslerine seslenerek” (Özden 2018: 240), rızasını üretmiş ve neoliberal hegemonya projesini sağlamlaştırmıştır (Akçay, 2019: 48).

3.2.4. AKP İktidarı Döneminde Grev Hakkının Dönüşümü

Türkiye’de neoliberalizmin “işçi sınıfının bir sınıf olarak eyleyebilme kudretinde yarattığı tahribat” emeğin mevcut durumda siyaset sahnesinin arka planında yer almasında rol oynayan başat etkindir (Benlisoy, 2020b). AKP’nin özgül neoliberal iktidarı, siyasete müdahale etme kapasitesi zayıflayan emeğin bu durumunu otoriter pratikler ile katmerlemiştir. Bu çerçevede grev yasakları, önemli araçlar olmuşlardır. Burada parantez açmak gerekirse, grev yasaklarının bu dönemde

vurgulanan şekilde etkili birer araç olması esnek emek rejiminin konsolidasyonu ve neoliberal popülist politikalar ile birlikte ele alınması gereken durumdur. Zira bu doğrultuda inşa edilen otoriter emek rejimi bu süreçte emeğin daha sessiz ve güçsüz hale getirilmesini sağlamıştır. AKP iktidarı döneminde grev hakkına dair yasal düzenleme olarak 2012 yılına dek, 1983'te yürürlüğe giren 2822 sayılı “Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu” uygulanmış ve bu yasa 6356 sayılı “Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Yasası” ile yürürlükten kalkmıştır. Yeni yasa, grev hakkı düzenlemesinde de sendikalaşma ve toplu sözleşme hakkında olduğu gibi bir önceki kanunun özünü korumuştur. Bu bağlamda her ne kadar yeni yasa içerisinde bir önceki yasada yer alan “iş yavaşlatma, dayanışma grevi, sempati grevi, genel grev” yasakları açıkça yer almasa da 58 maddede “kanuni grev” olarak yine salt toplu iş sözleşmesi görüşmeleri sırasında çıkan uyuşmazlık sonucu yapılacak grevler kabul edilmiştir;

“Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde, işçilerin ekonomik ve sosyal durumları ile çalışma şartlarını korumak veya geliştirmek amacıyla, bu Kanun hükümlerine uygun olarak yapılan greve kanuni grev denir.

Kanuni grev için aranan şartlar gerçekleşmeden yapılan grev kanun dışıdır”.¹⁰⁵

Bunun yanında yasa 70. maddede , “kanuni grev” dışında yapılan grevleri ağır parasal yaptırımlara bağlamakla birlikte greve katılan işçilerin iş sözleşmelerinin tazminatsız olarak feshedilmesini öngörmüştür¹⁰⁶. Öte yandan, 6356 sayılı yasada 2822 sayılı yasa içerisinde yer alan birçok grev yasağı korunmuştur¹⁰⁷. Dolayısıyla,

¹⁰⁵ Bkz.: “Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu 58. madde”, (Çevrimiçi) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6356.pdf>, 13 Nisan 2021.

¹⁰⁶ “Kanun dışı lokavt yapılması halinde işçiler iş sözleşmelerini haklı nedenle feshedebilir. İşveren, bu işçilerin lokavt süresine ilişkin iş sözleşmesinden doğan bütün haklarını bir iş karşılığı olmaksızın ödemek ve uğradıkları zararları tazmin etmekle yükümlüdür”, Bkz.: “Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu 70. madde”, (Çevrimiçi) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6356.pdf>, 13 Nisan 2021.

¹⁰⁷ Örneğin 6356 sayılı yasanın 62. maddesinde yine “can ve mal kurtarma işlerinde; cenaze işlerinde ve mezarlıklarda; şehir şebeke suyu, elektrik, doğal gaz, petrol üretimi, tasfiyesi ve dağıtımı ile nafta veya doğalgazdan başlayan petrokimya işlerinde; bankacılık hizmetlerinde; Milli Savunma Bakanlığı ile Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığınca doğrudan işletilen işyerlerinde;

6356 sayılı yasanın grev hakkı bağlamında 2822 sayılı yasa ile süreklilik taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun yanında 6356 sayılı yasa, bir önceki bölümde vurgulandığı gibi, yeni birikim rejiminin ihtiyacı doğrultusunda “örgütlü emek hareketinin pasifize edilmesini hedefleyen” (Doğan, 2020: 196-197) bu bağlamda grev hakkının içini boşaltarak etkisizleştiren ve 1980 öncesindeki dönemin grev hakkı mücadeleleri, grev yoğunluğu ve kazanımları göz önünde tutulduğunda bir kırılmayı temsil eden 2822 sayılı yasanın neoliberal dönüşüm doğrultusunda, sermaye lehine işçi sınıfı için inşa ettiği kısıtlayıcı ortamı derinleştirmiştir. Zira, AKP iktidarı döneminde işgücü içerisinde esnek, güvencesiz istihdamın yaygınlaşması ve sendikalaşmanın oldukça düşük seviyede yer alması göz önünde tutulduğunda işçi sınıfı içerisinde daha büyük bir çoğunluğun emek ve sermaye arasındaki bölüşüm mücadelesinde önemli bir rol oynayan grev hakkından yararlanamaması durumu açığa çıkar. Nitekim 2018 itibariyle iş gücü içerisinde toplu iş sözleşmesi kapsamında olan, dolayısıyla grev hakkına sahip olan, işçi oranı resmi verilere göre yüzde 8.4, kayıt dışı işçiler dahil edildiğinde yüzde 7 iken bu oran resmi verilere göre 1984’te yüzde 36’dır (Sönmez, 1984: 125-129; DİSK-AR Raporu, 2019: 25). Bunun yanında, eski yasadan farklılaşarak, getirilen bazı kısıtlamalar kayda değer öneme sahiptir. Örneğin 6356 sayılı yasadan kısa süre sonra 6 Aralık 2012’de tarihinde kabul edilen 6362 sayılı “Sermaye Piyasası Kanunu”na eklenen bir hüküm ile borsa ve finansal hizmetlerde grev yasağı getirilmiştir (Çelik, 2017: 184). Yine grev erteleme uygulaması içerisinde yapılan düzenlemeler bu bağlamda incelenmesi gereken önemli örneklerdir. Burada bir parantez açmak gerekirse, 6356 sayılı yasa içerisinde 63. maddede grev erteleme düzenlemesi yer almıştır;

“Karar verilmiş veya başlanmış olan kanuni bir grev veya lokavt; genel sağlığı veya milli güvenliği, bozucu nitelikte ise Bakanlar Kurulu bu uyuşmazlıkta grev ve lokavtı altmış gün süre ile erteleyebilir. Erteleme süresi, kararın yayımı tarihinde başlar”.¹⁰⁸

kamu kuruluşlarınca yürütülen itfaiye ve şehir içi toplu taşıma hizmetlerinde ve hastanelerde” grev yasağı vardır, Bkz.: “Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu”, (Çevrimiçi) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6356.pdf>, 13 Nisan 2021.

¹⁰⁸Bkz.: “Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu 63. madde”, (Çevrimiçi) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6356.pdf>, 14 Nisan 2021.

Bu bağlamda yine 2822 sayılı kanunla süreklilik içeren yasa, grev erteleme sonrasında greve başlama imkanı vermemiştir;

“Erteleme kararının yürürlüğe girmesi üzerine, 60 ıncı maddenin yedinci fıkrasına göre belirlenen arabulucu, uyuşmazlığın çözümü için erteleme süresince her türlü çabayı gösterir. Erteleme süresi içerisinde taraflar aralarında anlaşarak uyuşmazlığı özel hakeme de götürebilir.

Erteleme süresinin sonunda anlaşma sağlanamazsa, altı iş günü içinde taraflardan birinin başvurusu üzerine uyuşmazlık Yüksek Hakem Kurulunca çözülür. Aksi takdirde işçi sendikasının yetkisi düşer”.¹⁰⁹

Dolayısıyla yasa, 2822 yasanın özünü koruyarak, anlaşmazlığın çıktığı durumda da çözüme kavuşturulamadığı durumda da zorunlu tahkim sistemini öngörmüş, erteleme sonrasında greve gitme yolunu kapatarak 2822 yasa ile inşa edilen “fiili grev yasaklama rejimi”ni desteklemiştir (Çelik, 2008: 105). Yukarıda vurgulanan konuya geri dönülürse, benzer şekilde 2016’da çıkarılan 678 sayılı KHK ile “bankacılık hizmetlerinde ekonomik ve finansal istikrarın bozulması”, grev erteleme için yasal bir gerekçe olarak düzenlenmiştir¹¹⁰ (Çelik, 2017: 185). Her iki kısıtlamanın niteliği göz önünde bulundurulduğunda ve ilk defa grev hakkı kısıtlamasında doğrudan yasal neden olarak düzenlendikleri düşünüldüğünde, yeni yasanın 2822 sayılı yasanın devamı olmakla birlikte inşa edilen neoliberal yapının yerleşiklik kazanmasını yansıtır şekilde, 6356 sayılı yasanın Türkiye’nin neoliberalleşme deneyiminin farklı bir boyutuna denk düştüğünü söylemek mümkündür.

3.2.5. AKP İktidarı Döneminde Grev Erteleme Uygulamaları (Grev Yasakları)

¹⁰⁹ Bkz.: (Çevrimiçi)) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6356.pdf>, 14 Nisan 2021.

¹¹⁰ 2822 sayılı yasada, daha sonra 6356 sayılı yasada yer alan “bankacılık hizmetlerinde, şehir içi toplu taşıma hizmetlerinde grev yapma yasağı” CHP’nin Anayasa Mahkemesi’ne başvurusu üzerine 22 Ekim 2014 tarihinde anayasaya aykırı bulunarak AYM tarafından kaldırılmıştır; buna karşın Türkiye Bankalar Birliği’nin iptal kararını olumsuz karşılayarak hükümete hukuksal düzenleme yapması hususunda yoğun baskıda bulunması 2016’da iptal edilen grev yasağının KHK yoluyla AYM kararını yok sayarak yeniden düzenlenmesine yol açmıştır (Çelik, 2017: 185-186).

AKP iktidarı döneminde bu gelişmeler doğrultusunda greve katılan işçi sayısında ve grevde geçen gün sayısında keskin bir düşüş yaşanmıştır. Öyle ki, 1984-2002 arası dönemde greve katılan işçi sayısı yıllık ortalama 40.823, grevde geçen gün sayısı yıllık ortalama 798.930 iken 2002-2017 arası süreçte greve katılan işçi sayısı yıllık ortalama olarak 5639, grevde geçen gün sayısı yıllık ortalama 227.492 olmuştur (DİSK-AR Raporu, 2019: 31). Dolayısıyla AKP iktidarı döneminde önceki dönemlere göre işçi sınıfı içerisinde küçük bir kesimin sınıfsal mücadele deneyimlediğini söylemek mümkündür¹¹¹. Böyle bir sonucun oluşmasında işçi sınıfının örgütlülüğünü ve eylemliliğini bastırmak ve emek-sermaye arasındaki bölüşüm mücadelesinde işçi sınıfının gücünü zayıflatmak amacıyla düzenlenen örtülü otoriter yasal düzenlemeler başat rol oynamakla birlikte Çelik'in vurguladığı gibi (2017: 203) grev erteleme kararları da önemli katkıda bulunmuştur.

AKP iktidarı döneminde 2002-2020 arasında toplam 17 grev erteleme gerçekleşmiştir (DİSK-AR Raporu, 2019: 33). Bu ertelemelerin beşi 2012 öncesi dönemde 2822 sayılı yasaya dayanarak uygulanmıştır. Ertelenen grevlerin 11 tanesi milli güvenliği, 1 tanesi genel sağlığı, 3 tanesi hem milli güvenliği hem genel sağlığı, bir tanesi ekonomik ve finansal istikrarı ve 1 tanesi şehir içi toplu taşıma hizmetlerini bozucu nitelikte görülmeleri nedeniyle ertelenmiştir (Çelik, 2017: 205; DİSK-AR Raporu, 2019: 33). Dönem içinde alınan grev erteleme kararları doğrultusunda 193.000 işçi etkilenmiş bu doğrultuda, erteleme sonrasında yasa tarafından grev yolunun kapanması nedeniyle, 193.000 işçinin grev hakkı fiilen yasaklanmıştır (DİSK-AR Raporu, 2018: 8).

Bu bağlamda 17 grev erteleme içerisinde 7 ertelemenin 2016-2018 arası OHAL döneminde uygulandığını belirtmek önemlidir. Burada bir parantez açmak gerekirse, OHAL döneminde Türkiye'de 32 KHK çıkarılmıştır (DİSK-AR, 2020: 155). Meclis'te görüşülerek yasalaştırılan ve kalıcı hale getirilen 31 KHK içerisinde ise çalışma hayatını etkileyen önemli düzenlemeler yer almıştır. Daha önce vurgulandığı

¹¹¹ 2000'lere dek kamu kesimi grevlerine katılan işçi sayısı grevlere katılan toplam işçi sayısı içerisinde yüksek orana sahip olmasına karşın AKP döneminde bu oran sıfıra yaklaşmıştır; bu şekilde bir dönüşümün yaşanmasında 2000'ler boyunca kamu sektöründe çalışan işçi sayısının azalması, örgütlü işgücünün kalesi olan KİT'ler gibi kamu kurumlarının özelleştirilmelerinin hız kazanması ve taşeronlaşma oranının artması etkindir (DİSK-AR Raporu, 2019).

gibi, 2016 senesinde çıkarılan 678 sayılı KHK ile 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nun 63. maddesi değiştirilmiş, bu doğrultuda “*büyükşehir belediyelerinin şehir içi toplu taşıma hizmetlerinde ve bankacılık hizmetlerinde grevin altmış gün süreyle ertelenmesine olanak tanınmıştır*” (DİSK-AR, 2020: 156). Bu bağlamda Anayasa'nın 121. maddesine göre salt olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda Bakanlar Kurulu'na verilen KHK yetkisi ile grev hakkını etkileyecek, sermaye lehine bir yasal düzenleme oluşturulmuştur. Nitekim bu düzenlemenin oluşturulmasında finans sermayenin hükümete yoğun talebi mevcuttur¹¹² (Çelik, 2017: 186). Dolayısıyla Türkiye’de grev yasaklarına tekabül eden grev ertelemelerinin kapsamı olağanüstü hal kararnamesi ile genişletilmiştir (Bozkurt-Güngen, 2018). Bu süreçte bir diğer dikkat çeken gelişme olarak, 6356 sayılı yasa içerisinde 63. maddede yer alan ve grev erteleme yetkisini Bakanlar Kurulu'na veren düzenleme, 2018’de çıkarılan 700 sayılı KHK ile erteleme yetkisini Cumhurbaşkanı'na verecek şekilde değiştirilmiştir¹¹³. Bu doğrultuda, grev hakkını rafa kaldıran erteleme uygulaması yasamayı ve yürütmeyi tek elde toplayan Cumhurbaşkanı'na bağlanarak kararname güncel haliyle OHAL sonrası süreçte de kalıcı olmuştur. Bir başka deyişle, emeğin ve sermaye arasındaki bölüşüm mücadelesinde önemli bir rol oynayan grev hakkının akıbeti tek bir güce bağlanmıştır.

AKP döneminde uygulanan grev ertelemelerinin büyük bir çoğunluğu özel sektörde gerçekleşmekle birlikte grev ertelemelerinde metal ve cam işkolu önemli bir ağırlığa sahiptir (DİSK-AR, 2020). Bunun yanında, OHAL döneminde grev erteleme uygulamalarının arttığını söylemek mümkündür. Olağanüstü dönemde grev ertelemeleri iktidar tarafından yaratılan araçlar olarak 80’den bu tarafa inşa edilen neoliberal süreklilik içerisinde, sermaye lehine emeğin baskılanması bağlamında,

¹¹² AYM kararından sonra bu kararı değerlendiren BANK-SEN Yönetim Kurulu üyesi Mehmet Türkmen’e göre grev yasakları banka patronları tarafından sektörün bekası için kullanılan araçlardır; “Sektörde değil grev, 1-2 saatlik iş bırakma bile sektörü fazlaca zora düşürür. Bir bankanın 7/24 çalıştığı düşünülürse 1-2 saatlik bir kesinti gerçekten banka yönetimlerinin hiç istemediği bir olay”. Türkmen’e göre patronların en büyük kabusu olacak bu gelişmeye karşı TBB’ye bağlı büyük sermaye grupları bir araya gelmişlerdir, Bkz.: “1-2 saatlik kesinti dahi kabusları olur”, (Çevrimiçi) <https://ilerihaber.org/icerik/banka-patronlarinda-grev-panigi-7165.html>, 14 Nisan 2021.

¹¹³ Bkz.: “197. Madde”, **Resmi Gazete**, Temmuz 2, 2018, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180707M2-1.pdf>, 14 Nisan 2021.

önemli bir tamamlayıcı olmuştur. Nitekim Erdoğan'ın 2017'de yabancı yatırımcılarla yaptığı toplantıda kullandığı ifadeler bu görüşü yansıtır niteliktedir;

“OHAL'i biz iş dünyamız daha rahat çalışsın diye yapıyoruz. Soruyorum. İş dünyasında herhangi bir sıkıntınız, aksamanız var mı? Biz göreve geldiğimizde Türkiye'de OHAL vardı ama bütün fabrikalar grev tehdidi altındaydı. Hatırlayın o günleri. Ama şimdi grev tehdidi olan yere biz OHAL'den istifade ederek anında müdahale ediyoruz. Çünkü iş dünyamızı sarsamazsınız. Bunun için kullanıyoruz biz OHAL'i.”¹¹⁴.

Benzer şekilde 2017'de MÜSİAD'ın 24. Genel Kurulu'nda konuşan Erdoğan; “*Öyle ikide bir kalkacak hemen grev, bilmem ne... Kusura bakma arkadaş*” ifadesiyle grevlere yönelik sermaye yanlısı tutumunu sergilemiştir (akt. DİSK-AR Raporu, 2018: 9).

Bütün bunların yanında, AKP döneminde gerçekleştirilen grev ertelemelerinde ekonomik nedenlerin rol oynadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin 2015 senesinde Birleşik Metal-İş Sendikası, Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası (MESS) ile yürüttüğü toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde uyuşmazlık çıkması sonucu toplam 38 işyerini kapsayan ve 15.000 işçiyi etkileyecek grev kararı almıştır (Çelik, 2017; DİSK-AR Raporu, 2018: 9). Bu karara karşın Bakanlar Kurulu milli güvenlik nedeniyle grev erteleme kararı almıştır¹¹⁵. Grev erteleme kararı sonrası yürütmenin durdurulması talebiyle Danıştay'a başvuran Birleşik Metal-İş Sendikası, DİSK, Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK), Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) ve Türkiye Tabipler Birliği (TTB) ile yaptığı ortak açıklamada; “*Kendi iktidarı döneminde 15 bin işçi ölürken ‘fitrat/kader’ söylemiyle sorunu geçiştirenler, konu işverenlerin çıkarları olunca Bakanlar Kurulu’nun toplandığı Pazartesi gününü bile bekleyememiş, grevin başladığı gün alelacele*

¹¹⁴ “Erdoğan: OHAL'i iş dünyamız rahat çalışsın diye yapıyoruz”, **Cumhuriyet**, Temmuz 12, 2017, (Çevrimiçi) https://www.cumhuriyet.com.tr/video/video_haber/779521/Erdogan__OHAL_i_is_dunyamiz_rahat_c_alissin_diye_yapiyoruz.html, 15 Nisan 2021.

¹¹⁵ “Bakanlar Kurulu Kararı”, **Resmi Gazete**, Ocak 30, 2015, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/01/20150130M1-1.htm>, 15 Nisan 2021.

Bakanlar'a bu kararları imzalatmıştır” ifadesiyle grev erteleme kararının sermaye lehine alınan ekonomik nedenli bir karar olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁶ Bu açıklamadan birkaç gün sonra, Başbakan Yardımcısı Ali Babacan ile görüşme yaptığını ifade eden Birleşik Metal-İş Sendikası Başkanı Adnan Serdaroğlu, grev erteleme kararına yönelik Babacan’ın “*İhracat ağırlıklı ekonominin son derece önemli bir sektörü, onun için bu grev ertelendi*” dediğini belirtmiştir.¹¹⁷ Sendikanın başvurusu üstüne Danıştay, idareden savunma istemiş ve Başbakanlık savunması erteleme kararında ekonomik nedenlerin başat etken olduğunu yansıtmıştır. Bu bağlamda savunma içerisinde erteleme için gerekçe gösterilen Ekonomi Bakanlığı’nın 17 Şubat 2015 tarihli yazısında yer alan “*2014 yılı ihracatı 24 milyar dolar olan otomotiv ana ve yan sanayi, 9.6 milyar dolar olan makina ana sanayi, 2.7 milyar dolar olan beyaz eşya ve 2.4 milyar dolar olan kablo üretimi sektörlerinin olumsuz etkileneceği öngörülmektedir*” ifadesi ve savunmada “Ekonomik menfaatlerin korunmasının doğrudan milli güvenliği ilgilendirdiği” vurgusu grev erteleme kararında ekonomik faktörün belirleyici olduğunu gösterir niteliktedir¹¹⁸. Danıştay, yasal olarak öngörülen 60 günlük süre içerisinde kararını açıklamamış ve gecikmiş kararıyla sendikanın yürütmeyi durdurma talebini reddetmiştir (Çelik, 2017: 209). Kararının gerekçesini ayrıntılı olarak belirtmeyen Danıştay, idarenin savunmasında vurguladığı gerekçeleri kendi gerekçesi olarak sunmuştur;

“Ekonomi Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği ve Emniyet Genel Müdürlüğünün yazılarında, söz konusu grevin milli güvenliği bozucu etkisinin olduğu yönünde somut verilere dayalı görüş bildirmeleri ve ekonomik güvenliğin milli güvenliğin ayrılmaz bir parçası olduğu hususu da dikkate alındığında 29.1.2015 tarihli ve 2015/7251 sayılı Bakanlar Kurulu Kararının Anayasanın 54. maddesine ve 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nun 63. maddesine uygun olduğu değerlendirilmektedir. Davacı tarafından ileri sürülen iddialar, dava konusu

¹¹⁶ “Grev erteleme kararına karşı ortak açıklama: İşçiye gelince ‘fitrat’, işverene gelince ‘milli güvenlik’”, **Birgün**, Şubat 2, 2015, (Çevrimiçi) <https://www.birgun.net/haber/grev-erteleme-kararina-karsi-ortak-aciklama-isciye-gelince-fitrat-isverene-gelince-milli-guvenlik-74748?amp>, 15 Nisan 2021.

¹¹⁷ (Çevrimiçi) <https://www.sondakika.com/haber/haber-birlesik-metal-is-ali-babacan-ile-grevi-erteleme-6932845/>, 15 Nisan 2021.

¹¹⁸ (Çevrimiçi) <https://haber.sol.org.tr/turkiye/basbakanliktan-skandal-savunma-toma-uretimi-metal-grevini-erteleme-nedenleri-arasinda>, 15 Nisan 2021.

Bakanlar Kurulu Kararı'nın yürütülmesinin durdurulmasını gerektirecek nitelikte görülmemektedir.”¹¹⁹

Benzer şekilde Birleşik Metal-İş'in 2017'de iki grevi daha milli güvenlik nedeniyle ertelenmiştir (DİSK-AR Raporu, 2018). Bu erteleme kararlarından ilki Asil Çelik'e ait işyerlerinde ve toplam 600 işçiyi etkileyecek grev kararına karşı verilmiştir¹²⁰. Erteleme kararından sonra Danıştay'a kararın iptali için başvuran sendikanın talebine karşın Danıştay, grevin milli güvenliğe aykırı olduğunu vurgulayarak “*Davacı tarafından ileri sürülen iddialar, bu aşamada dava konusu Bakanlar Kurulu kararının yürütülmesinin durdurulmasını gerektirecek nitelikte görülmemiştir*”¹²¹ ifadesiyle yürütmeyi durdurma talebini reddetmiştir. 2017'de gerçekleşen diğer grev erteleme kararı ise, EMİS üyesi işyerlerinde (GE Grid Solution, ABB Elektrik, Schneider Enerji ve Schneider Elektrik işletmelerinde) Birleşik Metal-İş'in 2200 işçiyi kapsayan grev kararına karşılık alınmıştır (DİSK-AR Raporu, 2018: 9). Grev, milli güvenlik gerekçesiyle, başladığı gün iptal edilmiştir¹²². Bu örnekte dikkat çekici olan gelişme, sendikanın erteleme kararını tanımamasıdır. Grev iptaline yönelik açıklama yapan Birleşik Metal-İş, greve devam edeceklerini ifade etmiştir;

“Hükümet, iki gün önce Asil Çelik'te de aynı kararı alarak işçilerin en temel hakkı olan grev hakkının kullanımı ortadan kaldırmıştı. Bugün de benzer karar işveren sendikası EMİS bünyesindeki fabrikalarda çalışan üyelerimizin başlattığı grev için alındı. Bilinmelidir ki metal işçileri, Hükümet tarafından artık bir alışkanlık haline getirilen bu hukuksuzluğa boyun eğmeyecektir. Hükümet ve işverenlerin kol kola işçilerin haklarını ortadan kaldırmaya yönelik saldırılarına karşı mücadelemiz devam edecektir. Grevimizin ertelendiği EMİS'e bağlı fabrikalarda işçiler pazartesi gününe kadar işbaşı yapmayacaktır. Artık canımıza tak eden grev yasağı dayatmasına karşı

¹¹⁹ (Çevrimiçi) <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/14862>, 15 Nisan 2021.

¹²⁰ “Karar Sayısı: 2017/9744”, **Resmi Gazete**, Ocak 17, 2017, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170118-1.pdf>, 15 Nisan 2021.

¹²¹ (Çevrimiçi) <http://www.soldefter.com/2017/03/01/danistay-birlesik-metal-isin-grev-yasagina-itirazini-reddetti/>, 15 Nisan 2021.

¹²² “Karar Sayısı: 2017/9752”, **Resmi Gazete**, Ocak 19, 2017, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170120M1-1.pdf>, 15 Nisan 2021.

sendikamız, EMİS işyerlerinde mücadelenin nasıl sürdürüleceğinin kararını her zaman olduğu gibi yine işçilerle birlikte alacaktır.”¹²³

Sendikanın bu tutumuna karşılık EMİS, sendikanın taleplerini kabul etmiş ve anlaşmaya varılmıştır (DİSK-AR, 2020: 168-169). Son olarak 2018’de Ford Otomotiv, Arçelik, Borusan, Sanayi, Aygaz gibi büyük sermaye kesimlerini temsil eden MESS ile metal işçileri sendikalarının (Birleşik Metal, Türk Metal, Çelik-İş) toplu sözleşme görüşmelerinde tıkanıklık çıkması sonucu 130.000 işçiyi kapsayan grev kararı alınmış ve bu karar milli güvenlik gerekçesiyle ertelenmiştir¹²⁴. MESS yaptığı açıklamada işçilerin beklediği ücret oranının sermaye için uluslararası rekabet koşullarında zorlanmaya neden olacağını vurgulamıştır;

“Sektörümüzü büyütebilmek için öncelikle işletmelerimizin ayakta kalması gerekir. Maliyetler hızla ve yüksek oranda artarsa, rekabet ettiğimiz ülkelere karşı gücümüzü kaybederiz. Çalışma barışı korunarak uzlaşa sağlanması, üretimde durgunluk olmaması amacıyla işçi sendikalarından da çözüm odaklı yaklaşım bekliyoruz”¹²⁵.

Grev erteleme kararına karşılık greve devam edeceklerini açıklayan Birleşik Metal-İş’ten sonra; Türk-Metal örgütlendikleri fabrikalarda işçilerin protesto olarak her gün, Çelik-İş de haftada dört gün, çalışmaya yarım saat geç başlayacaklarını ifade etmişlerdir¹²⁶. Bunun yanında erteleme konusunda DİSK Yönetim Kurulu adına açıklama yapan DİSK Genel Başkanı Beko; “*Milli güvenlik dedikleri sadece ve*

¹²³ “Metal işçisinin grevine Bakanlar Kurulu engeli... ‘Boyun eğmeyeceğiz’”, **Cumhuriyet**, Ocak 20, 2017, (Çevrimiçi) <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/metal-iscisinin-grevine-bakanlar-kurulu-engeli-boyun-egmeyecegiz-662950>, 15 Nisan 2021.

¹²⁴ “Karar Sayısı: 2018/11225”, **Resmî Gazete**, Ocak 24, 2018, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/01/20180126-1.pdf>, 15 Nisan 2021.

¹²⁵ (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51220944>, 15 Nisan 2021.

¹²⁶ “Metal grevi yasaklandı”, **Evrensel**, Ocak 26, 2018, (Çevrimiçi) <https://www.evrensel.net/haber/344193/metal-grevi-yasaklandi>, 15 Nisan 2021.

sadece patronların güvenliğidir” ifadesiyle grev ertelemelerinde başat etkenin ekonomik nedenler olduğunu vurgulamıştır¹²⁷.

Bir başka örnek olarak 2014 yılında Kristal-İş Sendikası’nın Şişecam’a ait altı şirkete bağlı on işyerinde başlattığı, 5800 işçiyi etkileyen ve genel sağlık ve milli güvenlik nedeniyle ertelenen grevi bu konuda önemli göstergeler barındırır¹²⁸. Şişecam grubuyla yürüttüğü toplu sözleşme görüşmelerinde çıkan uyuşmazlığın üzerine grev kararı alan Kristal-İş Sendikası’nın grev kararı Bakanlar Kurulu tarafından ertelenmiş ve sendika, yürütmenin durdurulması talebi üzerine Danıştay’a başvurmuştur (Koçak, 2014). Yasal olarak öngörülen süre içerisinde karar açıklamayan ve yürütme durdurma talebini reddeden Danıştay, gerekçe olarak “*grev uygulanan işyerlerinde ülkedeki cam üretiminin yüzde 90’ının gerçekleştirildiği dikkate alınarak kararın yürütmesinin durdurulmasına gerek olmadığı*”¹²⁹ görüşünü sunmuştur. Dolayısıyla grev ertelemesinde ekonomik nedenlerin başat rol oynadığı Danıştay kararında somutlanmıştır. Nitekim, verilen karardan sonra Kristal-İş Sendikası Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulu’na itiraz etmiş ve Kurul kararında yasal sürecin aşılması nedeniyle Kristal-İş Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuruda bulunmuştur (Çelik, 2017: 206). Anayasa Mahkemesi’nin kararı bu bağlamda büyük öneme sahiptir zira “*Grev erteleme kararının zorlayıcı bir toplumsal ihtiyaca dayandığının ortaya konmadığı ve ‘demokratik toplumda gerekli olmadığı’ sonucuna varılmıştır*”¹³⁰ ifadesi, Danıştay’ın iptal etmediği erteleme kararının siyasi bir karar olduğunu vurgulamıştır. Bu doğrultuda “*milli güvenlik*” nedeniyle alınan erteleme kararını hak ihlali olarak yorumlayan Anayasa Mahkemesi’nin kararında “*Başvurucunun, sendikal haklarının ihlal edildiği yönündeki iddialarının kabul edilebilir olduğuna, Anayasa’nın 51. Maddesinde güvence altına alınan*

¹²⁷ A.e.

¹²⁸ “Bakanlar Kurulu Kararı”, **Resmi Gazete**, Haziran 27, 2014, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/06/20140627-8.htm>, 15 Nisan 2021.

¹²⁹ (Çevrimiçi) <https://t24.com.tr/haber/sisecam-grevi-ekonomik-nedenlerle-ertelenmis,266758>, 15 Nisan 2021.

¹³⁰ “Şişecam’daki grevin ‘milli güvenlik’ gerekçesiyle ertelenmesi hak ihlali sayıldı”, **Evrensel**, Ağustos 12, 2015, (Çevrimiçi) <https://www.evrensel.net/haber/258165/sisecamdaki-grevin-milli-guvenlik-gerekcesiyle-ertelenmesi-hak-ihlali-sayildi>, 15 Nisan 2021.

sendika hakkının ihlal edildiğine, kararın bir örneğinin Danıştay'ın ilgili dairesine gönderilmesine'' ifadeleri yer almıştır.¹³¹

Burada bir parantez açmak gerekirse, 2014 öncesinde 2000'li yıllarda toplam 3 kez Şişecam'da grev kararı alınmış ve bu grevler Bakanlar Kurulu tarafından ertelenmiştir. Üç grev ertelemesinde de sunulan “milli güvenliğe aykırılık” savunusunun ikisi Danıştay tarafından kabul edilmemiş ve öne sürülen ekonomik nedenlerle grev erteleme hukuka uygun bulunmamıştır (Çelik, 2008: 115-116). Örneğin bu iptal kararları içerisinde 2003 yılında ertelenen Şişecam grevinde hükümetin Danıştay'a sunduğu “milli güvenlik” gerekçesi şu şekildedir;

“Grev uygulanan Türkiye Şişe Cam Fabrikalarının işyerinin üretim kalemleri itibariyle kendi sektöründe sanayinin ikmal kaynağı olduğu, grevin ihracat gelirlerinde önemli azalmaya neden olacağı bu durumun ise milli ekonomiye zarar vereceği, üretim yapılan cam fabrikalarının dur-kalk şeklinde çalışmasının olanaklı olmadığı, grev nedeniyle üretim dursa dahi fırınların normal üretim yapıyormuş gibi hammadde ile beslenmesinin sağlandığı, günümüzde “milli güvenlik” kavramının güçlü bir ekonomiyi gerektirdiği ve kapsadığı, milli ekonomiye zarar verecek her girişimin ise milli güvenliğe zarar verdiği...” (akt. Çelik, 2008: 120).

Bu bağlamda 2014 yılında Danıştay'ın vermiş olduğu kararda 2003'teki benzer örnekten farklılaşarak metal grevlerinde de olduğu gibi ekonomik nedenler, grev erteleme için gerekçe haline getirilmiştir. Önceki dönemlerde milli güvenlik gerekçesiyle ertelenen grevlerin hemen hemen hepsinde yürütmeyi durdurma kararı veren Danıştay 2014, 2015 süreci ve sonrası milli güvenlik gerekçesi ile ekonomik faktörler arasındaki bağı kabul ederek sendikaların itirazlarını reddetmiştir (Çelik, 2017: 210).

Burada bir parantez açmak gerekirse, metal sektöründeki grevlerde olduğu gibi lastik ve cam sektöründeki grevlerin ertelenme gerekçesinde de küresel kapitalizmde Türkiye'nin ara mal üreten yarı çevre ülke konumu belirleyici olmuştur (Özveri,

¹³¹ A.e.

2017b). Örneğin 2003 Şişecam grevinin ertelenmesinde “otomotiv sektörünün cam ihtiyacı”¹³² itici güç olmuştur. Zira grev ertelemesinden sonra hükümet sözcüsünün “*söz konusu grevin otomotiv sanayine ve ekonominin geneline zarar vereceğini düşüncesiyle karar aldık*”¹³³ ifadesi ve otomotiv üreticilerinin Türkiye İhracatçılar Meclisi’yle yaptığı görüşmede grevin büyük sorun yaratarak üretimin durmasına neden olacağını ifade etmeleri grev ertelemesinin temel motivasyonunun otomotiv sektörünün ihracat sıkıntısına düşmesi olduğuna dair göstergelerdir.¹³⁴ Ayrıca basında da grev erteleme kararının oto camlarını Türkiye’den temin eden Ford Almanya’nın isteği ile dış ticaretten sorumlu bakanın Bakanlar Kurulu’na talebi doğrultusunda geliştiği yer almıştır;

“Otomotiv sektörü neredeyse sıfır stokla çalışıyor. Yakın zamana kadar ithal edilen oto camlarını artık Türkiye’de üretebiliyoruz. Şişe Cam dünya çapında bir şirket. Ne üretim aksamının ne de işçilerin hakları kaybolsun. Grevi iki ay süreyle erteleyelim, taraflar biraraya gelsinler ve tekrar düşünsünler. Türkiye’deki oto cam üretimi yerliler kadar yabancıları da ilgilendiriyor. Öyle ki Alman Ford Fabrikası’na bile oto camları Türkiye’den gidiyor. Bir grev hem yerli üretimi durma aşamasına getirir hem de yabancı otomobil firmalarının üretim planlarını bozar. İhracat zincirinin bir halkası koparsa yabancılar belki telafi edilebilir ama üretim güvenliği zedeleneceği için bir daha Türkiye ile iş yapmak istemeyebilirler. Grevin ertelenmesinde yarar var.”¹³⁵

Son olarak, 2017 yılında Akbank’ta gerçekleşecek ve toplam 14.000 işçiyi etkileyecek grev, ilk defa “ekonomik ve finansal istikrarın bozucu nitelikte görüldüğü” gerekçesi ile ertelenmiş bu bağlamda Türkiye’de ilk kez bir grev açık olarak ekonomik nedenlerle ertelenmiştir (Bozkurt-Güngen, 2018).

¹³² “Grev hakkına saldırı”, **Evrensel**, Aralık 10, 2003, (Çevrimiçi) <https://www.evrensel.net/haber/146061/grev-hakkina-saldiri>, 15 Nisan 2021.

¹³³ (akt., Çelik, 2008: 124)

¹³⁴ “Cam işçisi anlaştı otomotiv sektörü rahatladı”, **Hürriyet**, Mart 16, 2004, (Çevrimiçi) <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/cam-iscisi-anlasti-otomotiv-sektoru-rahatladi-38581656>, 15 Nisan 2021.

¹³⁵ “Ford Almanya grev erteletti”, **Hürriyet**, Aralık 10, 2003, (Çevrimiçi) https://www.sabah.com.tr/yazarlar/muderrisoglu/2003/12/10/ford_almanya_grev_erteletti, 15 Nisan 2021.

Dolayısıyla, dönem içerisinde gerçekleşen grev ertelemeleri doğrultusunda ertelemelerin belirleyici gücünün ekonomik nedenler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ertellemelerin yoğunlaştığı sektörlerin metal ve cam gibi ihracat, yan sanayi ürünlerinde ham madde olan ve küresel kapitalist sisteme ara mal üreten bir yarı çevre ülke olarak eklemlenen Türkiye'nin ekonomisinde başrol oynayan stratejik sektörler olması yukarıdaki görüşü destekler niteliktedir. Bir başka deyişle, Türkiye'nin 2001 süreci sonrası küresel kapitalist sistemde çok uluslu tekellere girdi sağlayan “tedarikçi” rolü (Öngel, 2018: 290), üretim ilişkilerinin tümüyle emek aleyhine şekillenmesine neden olmuş bu doğrultuda grev hakkı sıklıkla üretimin aksamaması için rafa kaldırılmıştır. Nitekim Erdoğan'ın grevlere yönelik sermaye yanlısı açıklamaları, grev ertelemelerinin Danıştay'a taşındığı durumlarda idarenin savunmaları ve sermaye gruplarının erteleme üzerine yaptıkları açıklamalar, grev ertelemelerinde ekonomik nedenlerin belirleyici güç olduğunu vurgular niteliktedir. Bu bağlamda önceki dönemlere göre Danıştay kararlarının dönüşüm geçirdiğini, 2014-2015 ve sonrası süreçte milli güvenlik ile ekonomik nedenler arasında bağ kurarak yürütme durdurma taleplerini iptal etme eğiliminde olduğuna dikkat çekmek gerekir. Yargının bu tutumu, AKP iktidarının otoriterleşme pratiklerinin yoğunlaştığı süreçle denk düşmektedir. Bütün bunların yanında, AKP iktidarı döneminde grev erteleme uygulaması üzerinden grev yasağı kapsamının 1980 sonrası dönemle süreklilik içermesiyle birlikte Türkiye'de neoliberal deneyimin yeni aşamasını yansıtır şekilde genişlediğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda finansal istikrarın bozulmaması doğrudan bir grev erteleme gerekçesi olarak düzenlenmiştir. Yine küresel kapitalizmdeki rolüne bağlı olarak Türkiye'nin ekonomisinde başrol oynayan stratejik sektörlerde grevlerin doğrudan ekonomideki yerleri referans edilerek yasaklanması bu bağlamda değerlendirilebilir.

275 Sayılı Yasa Döneminde Grev Ertelemeleri (1963-1980)¹³⁶

Sektör	Erteleme Gerekçesi
İmalat Sanayi	26 (GS), 112 (MG), 14 (GS+MG)
Nakliye, Ambarlama ve Muhaberat	17 (MG), 31 (GS+MG)
Hizmet	14 (GS), 5 (MG), 2 (GS+MG)
Maden İstihracı ve Taş Ocakları	8 (MG), 1 (GS+MG)
Elektrik, Gaz, Su ve Sıhhi Tesisler	5 (MG), 3 (GS+MG)
Ticaret	1 (MG), 2 (GS+MG)
Tarım, Ormancılık, Avcılık, Balıkçılık	2 (Gerekçe Yok)
Diğer	5 (MG)
İnşaat	1 (MG)

MG: Milli Güvenlik

GS: Genel Sağlık

¹³⁶ (Kutal, 1971; Topalhan, 2003)

Hükümet	Erteleme Gerekçesi	Erteleme Sayısı
İnönü/1 (1963-66)	7 (MG)	5 (30 gün), 2 (60 gün)
Ürgüplü (1965)	5 (MG)	3 (30 gün), 2 (60 gün)
Demirel/1 (1969)	14 (MG), 1 (GS)	13 (30 gün), 7 (60 gün)
Demirel/2 (1969-70)	2 (MG+GS)	1 (30 gün), 1 (60 gün)
Demirel/3 (1970)	4 (MG)	7 (30 gün), 1 (60 gün)
Erim/1 (1971)	5 (MG), 6 (MG+GS)	7 (30 gün), 4 (60 gün)
Erim/2 (1971-72)	1 (MG), 1(MG+GS)	2 (60 gün)
Melen (1972-73)	1 (MS), 3 (MG+GS)	3 (30 gün), 1 (60 gün)
Talu (1974)	5 (MG), 1 (GS), 2 (MG+GS)	5 (30 gün), 3 (60 gün)
Ecevit/1 (1974)	2 (MG+GS)	1 (30 gün), 1 (60 gün)
Irmak (1974-75)	2 (MG)	2 (30 gün), 1 (60 gün)
Demirel/4 (1975-77)	24 (MG), 8 (GS), 6 (MG+GS)	23 (30 gün), 15 (60 gün)
Ecevit/2 (1977)	-	-
Demirel/5 (1977-78)	19 (MG), 2 (MG+GS)	13 (30 gün), 21 (60 gün)
Ecevit/3 (1978-79)	30 (MG), 9 (GS), 7 (MG+GS)	30 (30 gün), 16 (60 gün)
Demirel/6 (1979-80)	37 (MG), 23 (GS), 15 (MG+GS)	46 (30 gün), 29 (60 gün)

1983-2002 Grev Ertelemeleri (Yasakları)¹³⁷

Yıl	İşyeri	Erteleme Gerekçesi	İşçi Sayısı	İlgili Sendika
1985	Koruma Tarım Kimya İlaçları A.Ş.	GS		Petrol-İş
1989	Türkiye Demir Çelik İşletmeleri	MG	24.000	Çelik-İş
1989	Et ve Balık Kurumu Genel Müdürlüğü	GS+MG	4470	Öz Gıda-İş
1990	Çitosan Genel Müdürlüğü	MG	7467	Çimse-İş
1990	Özel Çimento Fabrikaları	MG	11.928	Çimse-İş
1990	Good Year Lastikleri A.Ş., Türk Pirelli Lastikleri A.Ş., Brisa Bridgestone Lastik Sanayi A.Ş.	MG	4500	Laspetkim-İş
1990	Vinnel Brown and Root Genel Müdürlüğü	MG	3100	Harb-İş
1990	Aerefes –Eur-Tuax Genel Müdürlüğü	MG	167	Harb-İş
1990	ABD Tuslog Komutanlığı	MG	735	Harb-İş
1991	260 İşyeri (Körfez Krizi)	MG	136.000	
1992	Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü	GS+MG	8979	Tarım-İş
1993	Başbakanlık Basımevi	Gerekçe Yok	210	Basın-İş
1995	THY	MG	10.500	Hava-İş
1995	Başbakanlık Basımevi	Gerekçe Yok	208	Basın-İş
1995	T. Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü	GS+MG	35.881	Şeker-İş

¹³⁷ (Resmi Gzete, 1985; Çelik, 2008; Çelik, 2017)

1995 TCDD Genel Liman Müdürlüğü	GS+MG	3836	Liman-İş ve Demiryol-İş
1995 MKEK Genel Müdürlüğü	MG	962	Petrol-İş
1995 MKEK Genel Müdürlüğü	MG	5741	Türk-Metal
1995 Taksan Takım Tezgahları A.Ş.	MG	954	Öz Çelik-İş
1995 SEKA Genel Müdürlüğü	GS+MG	6332	Selülöz-İş
1995 SEKA Bolu	GS+MG	237	Ağaç-İş
1995 TDİ A.Ş. Genel Liman Müdürlüğü	GS+MG	2461	Liman-İş
2000 Türk Pirelli Lastikleri A.Ş., Good Year Lastikleri A.Ş., Bridgestone Sabancı Lastik Sanayi A.Ş.	MG	5000	Lastik-İş
2001 T. Şişecam Fabrikaları A.Ş. Bağlı İşyerleri	MG	6000	Kristal-İş
2002 Türk Pirelli Lastikleri A.Ş., Good Year Lastikleri A.Ş., Bridgestone Sabancı Lastik Sanayi A.Ş.	MG	5000	Lastik-İş

MG: Milli Güvenlik

GS: Genel Sağlık

Akp Döneminde Ertelenen (Yasaklanan) Grevler¹³⁸

Yıl	İşyeri/İşletme	Erteleme Gerekçesi	İşçi Sayısı	İşkolu
2003	Petlas A.Ş.	MG	350	Lastik
2003	Şişecam	MG	5000	Cam
2004	Şişecam	GS+MG	5000	Cam
2004	Pirelli, Good Year, Brisa	MG	5000	Lastik
2005	Erdemir Madencilik A.Ş.	MG	400	Maden
2014	Şişecam	GS+MG	5800	Cam
2014	Çayırhan ve Çöllolar Kömür İşl.	GS+MG	1500	Maden
2015	MESS Grup TİS	MG	15.000	Metal
2017	Asil Çelik	MG	600	Metal
2017	EMİS Grup TİS Kapsamı	MG	2200	Metal
2017	Akbank	EFİ	14.000	Finans
2017	Şişecam	MG	6500	Cam
2017	Mefar İlaç	GS	500	İlaç
2018	MESS Grup TİS	MG	130.000	Metal
2018	Soda Kromsan-Şişecam	MG	890	Kimya
2019	İZBAN	TTH	330	Ulaşım
2020	Şişecam	MG		Cam

MG: Milli Güvenlik, GS: Genel Sağlık, EFİ: Finansal İstikrar, TTH: Toplu Taşıma Hizmeti

¹³⁸ (Çelik, 2017; DİSK-AR Raporu, 2018; Evrensel, 2019; Bianet, 2020)

SONUÇ

1980 sonrası sürece odaklanılarak grev yasaklarındaki süreklilik ve dönüşüm üzerinden Türkiye’de otoriter neoliberalizmin gelişiminin incelenmesini amaçlayan bu tezde ekonomik yapının dönüşümüne bağlı olarak emeğin siyasete müdahale etme kapasitesindeki farklılaşmanın sürece etkisi araştırılmıştır. Bu bağlamda 1980 öncesi dönemle karşılaştırılmaların da yapıldığı çalışmada neoliberal dönüşüm süreci içerisinde emeğin güçsüzleştirilmesi doğrultusunda önemli tamamlayıcılardan biri olan grev yasaklarının 1980 sonrası kapsamı, dönüşümü ve örnekleri incelenmiştir. Böylece grev yasakları üzerinden hem Türkiye’de otoriter neoliberalizmin gelişiminin 1980 sonrası neoliberal dönüşüm ile arasındaki süreklilik hem de bu yasakların emeğin zayıflamasına doğrudan katkı sunarak otoriter neoliberal yapıyı desteklemesi yönündeki etkisi üzerine sonuca varılmıştır.

Grev Yasaklarının İçeriğindeki Süreklilik ve Dönüşümler

1961’de ilk defa 1950’ler boyunca işçi sınıfının yürüttüğü grev hakkı mücadelesi ve sendikacılık deneyimi birikimi anayasada karşılık bulmuş ve toplu sözleşme hakkıyla birlikte grev hakkı anayasada yasal olarak tanımlanmıştır. 1960’ların erken dönemiyle birlikte dönüşen ekonomik yapı da ithal ikameci sistemin öngördüğü özgül sınıf uzlaşısı nedeniyle grevlerin ve sendikalaşmanın sınıfsal bir hak olarak düzenlenmesinde destekleyici bir etken olmuştur. Türkiye’de sınıf hareketinin en kitleselleştiği dönemde sıklıkla kullanılan ve 1960-80 arası süreçte Türkiye’de işçi sınıfının en etkin siyasal aktörlerden biri olarak gelişmesine katkıda bulunan grev hakkı 1963’te 275 sayılı kanunla yasal olarak düzenlenmiştir. Dolayısıyla Cumhuriyet tarihinde ilk kez yasal olarak 1936 tarihli 3008 sayılı İş Kanunu’nun getirdiği grev yasağına karşın grev hakkı 1961 anayasasında sınıfsal bir hak olarak düzenlenmiştir. Bu doğrultuda önceki dönemden kopuşu temsil eden 275 sayılı yasa görece özgürlük sağlamış olsa da yine de içerisinde grev hakkını kısıtlayan birçok ayrıntı yer almıştır. Örneğin savaş durumunda, seferberlik durumunda, sağlıkla ilgili kurumlarda, can ve mal kurtarma işlerinde, kamu tüzel kişilerin veya kamu iktisadi teşebbüslerin yerine getirilen su, elektrik ve havagazı istihsal ve dağıtımında, ulaştırma araçlarında, noterlik hizmetlerinde ve

eğitim kurumlarında, uzlaşma için özel hakeme başvurulma durumunda, toplu iş sözleşmesi sürecinde grev yapmak yasaklanmıştır. Bu yasaklara 12 Mart 1971 darbesi ile getirilen sınırlamalar eklenmiştir.

1960-1980 arası süreçte kırılma noktası olan 12 Mart 1971 askeri müdahalesi ile anayasa içerisinde güvence altına alınan birçok hak gibi grev hakkı da kısıtlanmış ve grev yasakları 12 Mart'ı izleyen iki yıl boyunca sıklıkla başvuru bir uygulama haline gelmiştir. Bu doğrultuda çok sayıda grev ertelenmiş ve sıkıyönetim ilan edilen illerde grev uygulamaları süreli olarak durdurulmuş ya da izne bağlanmıştır ayrıca işgal, boykot ve gösteri yürüyüşleri gibi eylemler yasaklanmıştır. Bunların yanı sıra 1971 sonbaharı ile grevler sıkıyönetim komutanlığının iznine bağlanmıştır. Dolayısıyla itici gücü 1960 sonrası süreçte yükselen sol ve sınıf hareketinin güçlenmesine, kitleselleşmesine ve etki yaratmasına karşı duyulan memnuniyetsiz olan 12 Mart 1971 darbesi ile grev hakkının iki yılı kapsayan süreçte rafa kaldırıldığı söylemek yanlış olmayacaktır.

1960-1980 döneminde 12 Mart 1971 askeri müdahalesi haricinde grevleri yasaklayan yasal bir düzenleme mevcut değildir. Buna karşın 275 sayılı yasa içerisinde grevleri doğrudan yasaklamayan ama geciktirerek tarafların rızasıyla uzlaştırma sürecine yönelten mekanizma olarak grev erteleme uygulaması düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile Bakanlar Kurulu'na memleket sağlığı ve milli güvenlik nedeniyle otuz gün grev erteleyebilme yetkisi verilmiş ve Yüksek Hakem Kurulu'ndan istişari mütalaa alma zorunluluğundan sonra bağlayıcı olmayan bu kararı inceleyen hükümete altmış güne kadar ikinci grev erteleme yetkisi de verilmiştir. Yasaya göre aynı zamanda erteleme süresince altı iş günü içerisinde uyuşmazlık Başbakanlık tarafından Yüksek Uzlaştırma Kurulu'na havale edilmiş ve uzlaşma sağlanamadığı durumda greve devam edilebilme imkanı düzenlenmiştir. Bu anlamda yasa, grev erteleme uygulamasında öngördüğü uzlaşmanın uyuşmazlığı çözemediği durumda emeğin yeniden greve gitme hakkını tanımıştır. Öte yandan, grev ertelemelerine karşı yasa, yürütme kararının durdurulması için Danıştay'a başvurabilme hakkı tanımıştır.

Yükselen sınıf hareketinin hem önemli bir siyasal aktör olmasında hem de kayda değer ekonomik kazanımlar sağlaması bağlamında başat rol oynayan ve bu

anlamda bir önceki dönemde sıklıkla sermayeyi ve siyasal iktidarları rahatsız eden grev hakkı Türkiye’de 1980 dönemiyle gelişmeye başlayan neoliberal dönüşüme bağlı olarak yeniden düzenlenmiştir. Zira neoliberal dönüşüm doğrultusunda 24 Ocak Kararları ile birlikte öngörülen ihracata dayalı sermaye birikim rejimi, üretim ilişkilerinin sermaye lehine yeniden biçimlenmesini öngörmüş ve bu bağlamda grev hakkının etkisizleştirilmesini gerekli kılmıştır. Bu anlamda 2822 sayılı “Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası”, grev hakkının içeriğini boşaltarak etkisizleştirmiştir. Bu doğrultuda darbe sonrası ilk olarak 1982 Anayasasında grev hakkına sınırlamalar getirilmiş ve bu sınırlamalar 1983 yılında düzenlenen 2822 sayılı yasa da yer almıştır. Yeniden düzenlenen grev hakkı içerisinde yer alan kısıtlamalar doğrultusunda grevler salt toplu iş sözleşmesi yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde başvurulabilir hale getirilmiş; hak grevi kaldırılmış, siyasi amaçlı grev, dayanışma grevi, genel grev, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verim düşürme ve diğer direnişler yasaklanmıştır. Dolayısıyla grev hakkı sadece toplu pazarlık yetkisine sahip sendikalara tanınmış ve bu hakka sahip olmayan sendikalar ve işçiler grev hakkından mahrum kalmıştır. Öte yandan grev hakkını daraltan aynı yasa, bir sendikanın toplu iş sözleşmesi hakkına sahip olması için ikili baraj sistemi öngörmüş ve bu bağlamda sendikaların toplu pazarlık hakkından yararlanma olanağını daraltmış ve diğer yandan ücretli emeğin büyük bir bölümü grev hakkı kapsamının dışında bırakılmıştır.

2822 sayılı yasa ile grev yasağı kapsamı da genişlemiştir. Örneğin can ve mal kurtarma işlerinde, cenaze ve tekfin işlerinde; su, elektrik, havagazı, kömür, doğal gaz ve petrol sondajı üretimi, tasfiyesi ve dağıtım işlerinde, banka ve noterlik hizmetlerinde, kamu kuruluşlarınca yürütülen itfaiye, temizlik işleri ile şehir içi deniz, kara ve demiryolu ve diğer raylı toplu yolcu ulaştırma hizmetlerinde, ilaç imal eden işyerleri hariç olmak üzere aşı ve serum imal eden müesseselerle, hastane, klinik, sanatoryum, dispanser ve eczane gibi sağlıkla ilgili işyerlerinde, eğitim ve öğretim kurumlarında, çocuk bakım yerlerinde ve huzurevlerinde, mezarlıklarda, Milli Savunma Bakanlığı ile Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlıklarınca doğrudan işletilen işyerlerinde grev yasağı getirilmiştir.

1980 sonrası dönemde grev yasakları bağlamında vurgulanması gereken bir diğer dönüşüm, grev erteleme uygulamasına dairdir. 1982 Anayasası grevlerin ertelenebileceği durumların kanunla düzenlenmesini öngörmüş ve Anayasa'dan kısa bir süre sonra çıkarılan 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası içerisinde 33. maddede grev erteleme düzenlemesi yer almıştır. Bu düzenlemeye göre Bakanlar Kurulu genel sağlığı veya milli güvenliği bozucu nitelikte gördüğü grevleri altmış gün süre ile erteleme yetkisine sahiptir ve Bakanlar Kurulu'nun erteleme kararına yönelik Danıştay'da iptal davası açma yolu mevcuttur. Bu anlamda 275 sayılı yasa ile benzerlik taşıyan 2822 sayılı yasa, erteleme sonrası grev yolunun kapanmasını öngörerek 275 sayılı yasadaki kopuşu temsil etmektedir. Bir başka deyişle, anlaşmazlığın çıktığı ve çözüme kavuşturulamadığı durumda zorunlu tahkim sistemini öngören yasa, erteleme sonrasında greve gitme yolunu kapatarak 275 sayılı kanundan farklılaşmış ve “fili grev yasaklama rejimi”ni (Çelik, 2008) inşa etmiştir.

Grev erteleme uygulamasının grev yasaklarına tekabül ettiği bir diğer yasal düzenleme olarak 6356 sayılı “Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu”, 2012’de yürürlüğe giren ve 2822 sayılı yasa ile süreklilik taşıyan bir kanundur. Zira 6356 sayılı yasa içerisinde küçük çapta değişiklikler dışında 2822 sayılı yasanın özü korunmuştur. Grev yasakları bağlamında, 2822 sayılı yasada olduğu gibi salt toplu sözleşme sırasında çıkan uyuşmazlığın çözülememesi durumunda gidilen grevi yasal olarak tanımlayan 6356 sayılı yasa, bir önceki yasada sendikaların toplu sözleşme yetkisine sahip olması için öngördüğü ikili baraj sistemini baraj sınırını düşürerek korumuş buna karşın bu kriterin tespitine yönelik düzenlemelere 2822 sayılı yasaya göre daha fazla sınırlama getirilmiştir. Öte yandan, 6356 sayılı yasada 2822 sayılı yasa içerisinde yer alan grev yasağı kapsamında yer alan faaliyetler korunmuştur.

Yasada belirlenen grev yasağı kapsamına 6356 sayılı yasanın yürürlüğe girmesinden kısa süre sonra kabul edilen 6362 sayılı “Sermaye Piyasası Kanunu”nda yer alan hüküm ile borsa ve finansal hizmetlerde getirilen grev yasağı eklenmiştir. Bunun yanında, 2014 yılında CHP’nin Anayasa Mahkemesi’ne başvuru üzerine anayasaya aykırı bulunarak AYM tarafından kaldırılan, 2822 sayılı yasada daha sonra 6356 sayılı yasada yer alan “bankacılık hizmetlerinde, şehir içi toplu taşıma hizmetlerinde grev yapma yasağı” 2016’da KHK yoluyla AYM kararını yok sayarak yeniden

düzenlenmiştir. Bu doğrultuda 678 sayılı KHK ile 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nun 63. Maddesi değiştirilmiş ve büyükşehir belediyelerinin şehir içi toplu taşıma hizmetlerinde ve bankacılık hizmetlerinde grevin altmış gün süreyle ertelenmesine olanak tanınmıştır. Dolayısıyla OHAL dönemi içerisinde çalışma hayatını doğrudan etkileyen yasal düzenlemelerin yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Anayasa'ya göre salt olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda Bakanlar Kurulu'na verilen KHK yetkisi ile Türkiye'de grev yasaklarına tekabül eden grev ertelemelerinin kapsamı sermaye lehine genişlemiş ve grev erteleme yetkisini Bakanlar Kurulu'na veren düzenleme, 2018'de çıkarılan 700 sayılı KHK ile erteleme yetkisini Cumhurbaşkanı'na verecek şekilde değiştirilmiştir.

Grev Yasaklarının Yoğunlaştığı Dönemler

Grev yasaklarının yoğunlaştığı dönemler incelendiğinde grev hakkına yönelik kısıtlamaların 1980 ile birlikte Türkiye'de neoliberal dönüşümün gelişimine bağlı olarak başlayan yapısal dönüşüm ve yeni birikim modelinin işlemesi doğrultusunda, emeğin siyasal alana müdahale etme kapasitesinin zayıflatılması çerçevesinde, otoriter yasal düzenlemelerle sürekli kılındığını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda işçi sınıfı içerisinde büyük bir çoğunluk bugüne uzanan süreçte emek ve sermaye arasındaki bölüşüm mücadelesinde önemli bir rol oynayan grev hakkından mahrum kalmıştır. Bu süreç içerisinde sınıf hareketinin yeniden yükseldiği dönemde ise hükümetler grev erteleme uygulamaları üzerinden işçi sınıfının grev hakkını rafa kaldırmıştır. Bu bağlamda 1980'ler ve 1990'lar içerisinde grev yasaklarının yoğunlaştığı dönem, Türkiye tarihinde grevlerin en çok kitleselleştiği Bahar Eylemleri'nin gerçekleştiği süreçtir. Bu anlamda 1983-2002 arası dönemde gerçekleşen 25 grev ertelemesinin 21'i 1989-1995 arasında gerçekleşmiştir. Burada bir parantez açmak gerekirse, grev ertelemelerinin 1970'ler döneminde olduğu gibi, grevlerin arttığı dönemde yoğunlaşması dikkat çekicidir. Bir önceki dönemde 275 sayılı kanuna göre grev erteleme uygulamasının grev yasağına tekabül etmediği 1963-1980 sürecinde de hükümetler tarafından grev erteleme uygulamasına sıklıkla başvurulmuş ve toplam 252 grev ertelemesi gerçekleşmiştir. Bu dönem içerisinde grev erteleme uygulamasının en yoğunlaştığı dönem 153 grev ertelemesi ile grevde geçen gün sayısının en yoğun olduğu 1977-1980 sürecidir. 1970'lerin ikinci

yarısından itibaren, militanlaşan ve ekonomik alanda önemli kazanımlar elde eden işçi sınıfı eylemliliğinin ithal ikameci sistemin öngördüğü sınıf uzlaşısı dengesini bozarak emek-sermaye çatışmasını keskinleştirmesi ve sınıf hareketinin kazanımlarının sermayenin açıkça aleyhine olacak “ödünler” haline dönüşmesi ekonomik krizin yoğunlaştığı 1977-80 sürecinde hükümetler tarafından grev ertelemelerinin işçi hareketini sönümlendirecek bir şekilde kullanılmasının yolunu açmıştır. Bu anlamda 275 sayılı yasanın grev erteleme uygulaması sonrası greve gitme yolunu kapatmaması hükümetlerin aynı grev için ikinci kez ertelemeye giderek grev erteleme uygulamasının grevlere ket vurması doğrultusunda araçsallaştırıldığını söylemek mümkündür. Nitekim 1973 sonrası süreçte gerçekleşen grevlerin 115’i otuz günlük, 70’i ikinci kez uygulanan altmış günlük ertelemelerdir.

Greve katılan işçi sayısında ve grevde geçen gün sayısında keskin bir düşüş yaşanan AKP iktidarı döneminde 2002-2020 arası süreçte toplam 17 grev, erteleme mekanizması ile yasaklanmış ve bu yasakların 7 tanesi OHAL döneminde gerçekleşmiştir. Bu anlamda 2016-2018 dönemlerini tanımlayan, olağanüstü hal kararnamesi ile çalışma hayatını etkileyecek düzenlemelerin oluşturulduğu bu süreç AKP iktidarı döneminde grev hakkının en çok baskılandığı dönemdir.

Yargının Tutumu

Grev erteleme kararlarının niteliği incelendiğinde iktidarların ertelenen grevlere yönelik beyanları, grevleri ertelenen sektörlerin ekonomideki rolü ve sermaye gruplarının ertelemeler üzerine yaptıkları açıklamalar erteleme uygulamalarının özünü ekonomik gerekçelerin oluşturduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda sıklıkla “milli güvenliğe aykırılık” gerekçesiyle ertelenen grevlerin ertelenme kararını sendikalar Danıştay’a taşımış ve yürütmenin durdurulmasını talep etmişlerdir.

1960’lardan bugüne uzanan süreçte Danıştay’ın kendisine getirilen grev erteleme kararlarındaki tutumunun 2014, 2015 sonrası sürece kadar süreklilik içerdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Danıştay, idarenin ekonomik gerekçeleri milli güvenlik ile ilişkilendirdiği savunmaları kabul etmemiş ve öne sürülen ekonomik nedenlerle grev erteleme kararlarını hukuka uygun bulmamıştır. Buna karşın Danıştay’ın tutumu 2014, 2015 süreciyle birlikte dönüşüme uğramıştır. Bu bağlamda

Danıştay ekonomik faktörlerin grev erteleme kararlarında etken olduğunu kabul ederek sendikaların itirazlarını reddetmiştir. Yargının bu tutumu, AKP iktidarının otoriterleşme pratiklerinin yoğunlaştığı süreçle denk düşmektedir.

Grev Yasakları ve Otoriterleşme

AKP iktidarının son on yıllık süreci içerisinde gelişen otoriteleşme, literatürde bu dönüşümün dünyada yükselen otoriterleşme pratiklerinden azade olmaksızın anlamlandırılmaya çalışılmasında ve otoriteriyenizm tartışması geliştirilmesinde belirleyici etken olmuştur. Bu doğrultuda 2008 Ergenekon ve Balyoz davaları süreci, 2010 anayasa referandumu, 2013 yılındaki Gezi olayları, 2014 cumhurbaşkanlığı seçimi, 7 Haziran 2015 seçimlerinden sonra olağanüstü hal dönemine giden süreç ve 2018’den itibaren gelişen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi otoriteriyenizm tartışmalarının motivasyonu olan kırılma noktalarıdır. Bu gelişmelerden yola çıkarak literatür içerisinde Türkiye’nin son on yılında kendisini hissettiren özgül otoriterleşme deneyimini yorumlayan farklı yaklaşımlar mevcuttur.

Örneğin liberal yaklaşım içerisinde otoriterleşme bağlamında 2010 sürecinin bir dönüm noktasını temsil ettiğini ve bu sürecin AKP’nin 2010 öncesi “altın çağı”ndan farklılaşarak muhafazakar demokrasiden uzaklaşılan bir döneme denk düştüğünü ifade eden bir görüş mevcuttur. “Rekabetçi otoriterlik” (Esen, Gümüşçü, 2016) ifadesi ile tanımlanan bu görüş doğrultusunda devlet kaynaklarının partizan dağıtımı, adil olmayan seçim imkanları ve medyanın kontrolü ile muhalefetin seçim alanının daraltılması, hak ihlalleri ve baskı üzerinden muhaliflerin tasfiye edilmesi ve bazen yargılanmaları bir rejimin rekabetçi otoriterliğe evrildiğini somutlayan belirtilerdir. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre rekabetçi otoriter rejimde rekabetçi siyasal sistem mevcuttur buna karşın yukarıda vurgulanan gelişmeler rekabeti haksız kılarak muhalefetin iktidara gelmesini engeller ve Türkiye’de yaşanan dönüşüm bu bağlamda tanımlanabilir. Yine bu bakış açısı bağlamında Türkiye’de yaşanan dönüşümü Erdoğan’ın “Türkiye’de uzun süredir var olan yarı-demokratik rejimin otoriter” pratiklerine başvurmasına bağlayarak “demokratik çöküş” olarak yorumlayan (Somer, 2016), Türkiye’nin 2010 sonrası süreçte kalkınma modeli olarak yöneldiği “devlet kapitalizminin kurumsallaştırılması ve sağlamlaştırılması”

üzerinden yorumlayan (Öniş, 2019) ve Türkiye’deki sağ popülist geleneğinden miras alınan; yöneticiyi seçimler vasıtasıyla milli irade ile eşitleyen çoğunlukçu denklem üzerinden açıklayan görüşler mevcuttur (Sözen, 2020).

Diğer yandan otoriteryenizm tartışmaları içerisinde AKP iktidarının liberaller tarafından siyasal ve ekonomik yapıya dayalı dönemlendirmesine eleştiri getiren ve liberallerin 2010 sonrasına dikkat çektikleri otoriterleşmeyi 1980 sonrası neoliberal hegemonyanın inşa süreci ile ilişkilendiren Marksist görüş çerçevesinde çeşitlenen yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımlara göre, liberal görüşün 2010 sonrası otoriterleşme bağlamında geliştirdiği sorunsal salt siyasal ve kurumsal dönüşümlere odaklanılmış, betimleyici ve sınıfsal güç ilişkilerinden azade yorumlanması nedeniyle Türkiye’de rejim ile demokrasi ilişkisi bağlamında yanıltıcıdır (Oğuz, 2016; Bedirhanoğlu, 2021). Bu bağlamda Marksist görüş içerisinde, Türkiye’de son on yılda görece sert ve hızlı bir biçimde gelişen otoriterleşmeyi 7 Haziran 2015 seçimleri ve sonrasındaki gelişmelere dayanarak Poulantzas’ın olağanüstü devlet biçimi olarak tanımladığı faşizmin öğelerinin yükselmesi çerçevesinde yorumlayan (Oğuz, 2016), Bonapartist yükselme olarak açıklayan (Benlisoy, 2017), neoliberalizm ile otoriteryenizmi ilişkilendirerek yorumlayan (Tansel, 2018; Bedirhanoğlu, 2020) yaklaşımlar mevcuttur.

Dolayısıyla Türkiye’de yaşanan dönüşümü açıklayacak kesin bir olgu üzerinde anlaşma olmasa da AKP iktidarının 2010 sonrasını kapsayan otoriter bir değişimin varlığı konusunda fikir birliğinin olduğunu söylemek mümkündür.

1980 sonrası grev yasaklarındaki süreklilik ve dönüşüm üzerinden Türkiye’de otoriter neoliberalizmin gelişimine dair incelemenin yapıldığı bu tezde ilk olarak grev yasaklarının 1980 sonrası neoliberalleşme süreci içerisinde destekleyici bir rol oynadığı sonucuna varılmıştır. Bu ifadeyi açmak gerekirse, neoliberal hegemonyanın inşa edilmesi bağlamında emeğin güçsüzleştirilmesi ve siyasete müdahale kapasitesinin zayıflatılması kurucu bir öneme sahiptir. Zira eylemliliği ve örgütlülüğü zayıflatılan işçi sınıfının sermaye ile bölüşüm mücadelesinde başat role sahip grev hakkının emek aleyhine dönüşümü neoliberal yapının gücünün tesis edilmesine katkı sunan başat gelişmedir. Nitekim tez içerisinde grev hakkının yasal

anlamda dönüşümü 1980 öncesi dönem ile karşılaştırıldığında, işçi sınıfının bir önceki dönemde hem etkin bir siyasal aktör olmasında hem de kayda değer ekonomik kazanımlar sağlaması bağlamında başat rol oynayan ve bu nedenle sermaye ile siyasal iktidarları sıklıkla rahatsız eden grev hakkının 1980 sonrası süreçte sistematik olarak sınıf hareketinin güçlenmesini engelleyecek ve inşa edilen neoliberal yapının sürekliliğini sağlayacak şekilde dönüştürüldüğü incelenmiştir. Bu dönüşüm doğrultusunda grev hakkının içi boşaltılmış ve işçi sınıfı içerisinde büyük bir çoğunluk yasal olarak grev hakkı kapsamının dışında bırakılmıştır.

Grev hakkında önemli kısıtlamaları barındıran dönüşüm, 12 Eylül sonrası askeri rejimin neoliberal yapının inşası doğrultusunda devletin kurumsal yapısında gerçekleştirdiği dönüşümler ile bağlantılı olarak, anayasada düzenlenen; uzun vadede sınıf mücadelesini sermaye lehine dönüştürecek şekilde kurgulanan ve neoliberal yapının yeniden üretilmesini sağlayacak şekilde alt sınıfların siyasal alana müdahale etme kapasitesini zayıflatacak yasal düzenlemelere dayanmaktadır. Dolayısıyla işçi sınıfının örgütlülüğünü ve eylemliliğini bastırmak amacıyla düzenlenen ve oluşumunda sermayenin taleplerinin de belirleyici olduğu yasal düzenlemeler (2821 ve 2822 sayılı yasalar), emek-sermaye arasındaki bölüşüm mücadelesinde işçi sınıfının gücünü zayıflatmakla birlikte aynı zamanda sivil yönetime geçiş sonrasında da işçi örgütleri ve toplu eylemler için inşa edilen kısıtlayıcı ortamın sürdürülmesini garanti etmişlerdir (Akkaya, 2000; Bozkurt-Güngen, 2018). Bu bağlamda neoliberal dönüşüm çerçevesinde emeğin sendikal haklarının ve eylem repertuarının yasal olarak sınırlandırılması ve etkisizleştirilmesi inşa edilen yapının yeniden üretilmesini sağlar niteliktedir; bu nedenle “Türkiye’de 1980 sonrası rejimi sivil yönetime geçtikten sonra yürürlükte kalan otoriter bir devlet biçimi ile ilişkilendirmek” mümkündür (Bedirhanoğlu, Yalman, 2010: 119). Bu anlamda otoriteriyenizm tartışmaları içerisinde liberal görüşün sıklıkla vurguladığı “2010 tarihinden önce AKP iktidarında otoriterleşme pratiklerinin var olmadığı savunusu”na karşılık tez içerisinde sınıf hareketinin AKP iktidarı dönemindeki durumunun Türkiye’de 1980 sonrası süreçte neoliberal dönüşüm bağlamında gelişen kümülatif otoriter düzenlemelerin sonucunu yansıttığı sonucuna varılmıştır. Zira AKP iktidarının bu bağlamdaki pratikleri, darbe sonrası oluşturulan, üretim ilişkilerini emek aleyhine

yeniden şekillendiren örtülü otoriter yasal düzenlemeleri görünür kılar niteliktedir. Örneğin 2012 yılına kadar çalışma hayatında 1983'te yürürlüğe giren, emeğin örgütlülüğünü ve eylemliliğini sınırlandıran 2821 ve 2822 yürürlükte kalmış ve 2012'de bu iki yasanın sürekliliğini sağlayan 6356 sayılı Yeni Sendikalar ve Toplu İş Yasası düzenlenmiştir. Grev hakkını sınırlandıran kısıtlamalar yeni yasada da sürdürülmüş ve bu kısıtlamalar daha sonraki süreçte açıkça sermayenin çıkarlarını yansıtacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. 2014 yılında Anayasa Mahkemesi kararı doğrultusunda grev yasağı kapsamında çıkarılan bankaların OHAL sürecinde düzenlenen KHK ile “finansal istikrarın korunması amacıyla” grev erteleme ve dolayısıyla grev yasaklama kapsamına dahil edilmesi bu anlamda değerlendirilebilir. Diğer yandan, 2003 yılında küresel kapitalizmin neoliberalleşme ajandasına bağlı kalan AKP iktidarı, 1980 sonrası inşa edilen neoliberal yapı doğrultusunda biçimlenen üretim biçimleri içerisinde işgücünün çoğunluğunu oluşturmaya başlayan esnek, güvencesiz emeği yeni istihdam biçimi olarak hakim kılmış ve bu anlamda yeni ekonomik yapının ihtiyacına uygun olarak çalışma hayatını dönüştürmüştür. Dolayısıyla sistematik olarak sınıf hareketinin güçlenmesini engelleyerek inşa edilen neoliberal yapının sürekliliğini sağlayan örtülü otoriter uygulamalar AKP döneminde yeni yasal düzenlemelerle ve neoliberal pratiklerle derinleştirilmiş ve emek, Türkiye’de neoliberalleşme sürecinin yeni merhalesinde, geçmişe kıyasla yalnızca daha esnek değil, daha örgütsüz ve sessiz hale getirilmiştir. Bu süreklilik ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, 1980 sonrası neoliberalleşme süreci ile gelişen kümülatif değişikliklerin “AKP’nin otoriter yönetiminin kolaylaştırıcısı olduğunu” (Bozkurt-Güngen, 2018), Türkiye’de otoriterleşmenin 1980’den bugüne uzanan bir sürekliliğe dayandığını söylemek mümkündür.

Bu bağlamda çalışma içerisinde ulaşılan bir diğer temel sonuç, grev yasaklarının emeğin siyasete müdahale etme kapasitesinin zayıflatılmasına doğrudan katkı sunarak otoriterleşmeyi desteklemesi ve yeniden üretmesidir. Bu ifadeyi açmak gerekirse, Türkiye’de neoliberalizmin “işçi sınıfının bir sınıf olarak eyleyebilme kudretinde yarattığı tahribat” emeğin siyaset sahnesinin arka planında yer almasında rol oynayan başat etkidir ve inşa edilen yeni yapının gücü tam da emeğin siyasete müdahale etme kapasitesinin kırılmasına ve örgütlülüğünün, eylemliliğinin

zayıflatılmasına bağlıdır (Benlisoy, 2020a; Benlisoy, 2020b). Nitekim 1980 sonrası neoliberal hegemonya inşa süreci içerisinde otoriter düzenlemelerin ve uygulamaların sistematik olarak alt sınıfların güçlenmesini önlediğini, önlenemediği durumlarda hegemonya projesinin kesintiye uğradığını söylemek mümkündür (Bozkurt-Güngen, 2018). Bu anlamda grev yasakları önemli araçlar olmuşlardır. Nitekim 1980 sonrası inşa edilen ve ANAP iktidarı döneminde derinleşen neoliberal hegemonyanın sekteye uğramasında 1980’lerin sonunda canlanan işçi hareketi başat etken olmuştur. Bu bağlamda Türkiye tarihinde grevlere katılan işçi sayısının en yoğun olduğu Bahar Eylemleri döneminde siyasal iktidarlar tarafından grev yasakları sıklıkla sınıf hareketini baskılama doğrultusunda işlevsel olmuşlardır. Diğer yandan dönem içerisinde ertelenme yoluyla yasaklanan grevlerin temel motivasyonu olan ekonomik nedenlerin, üretim ilişkilerinde neoliberal yapıyı tehdit edecek bir dönüşümün engellenmesine yönelik olduğu incelenmiştir. Nitekim Danıştay kararları bu düşünceyi destekler niteliktedir. Benzer şekilde militanlaşan ve ekonomik alanda önemli kazanımlar elde eden işçi sınıfı eylemliliğinin emek-sermaye çatışmasını keskinleştirmesi ve sınıf hareketinin kazanımlarının sermayenin açıkça aleyhine olacak “ödünler” haline dönüşmesi ekonomik krizin yoğunlaştığı 1977-80 sürecinde hükümetler tarafından grev ertelemelerinin işçi hareketini sönmölendirecek bir şekilde kullanılmasının yolunu açmıştır. Bu bağlamda iki dönem arasında karşılaştırma yapıldığında grev erteleme mekanizmasının ekonomik yapının dönüşümü ile birlikte sermayenin taleplerine yanıt verecek şekilde işlevselleştiği ve sınıf hareketini bastırarak yeni örtülü otoriter yapıyı yeniden ürettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye’de son on yılda yükselen otoriterleşmeyi “otoriter neoliberalizm” tanımı çerçevesinde açıklayan yaklaşım, neoliberalleşmeyi kolaylaştıran politika ve uygulamaların anti-demokratik yönetim biçimlerini nasıl ortaya çıkardığına odaklanır. Zira bu yaklaşıma göre liberal demokrasinin normal işleyişinde uygulanan neoliberal politikalar otoriterleşmenin gelişimini kolaylaştırarak ortaya çıkışını destekler. Bu bağlamda “otoriter neoliberalizm” karar verme süreçlerini popüler baskılara, toplumsal taleplere ve denetim mekanizmasına kapatan bir devlet idaresi oluşturmakla birlikte sermaye birikimini korumak amacıyla otoriter tekniklerin

kullanılmasını içerir (Tansel, 2018). Örneğin “otoriter neoliberalizm, tanımlayıcı işleviyle, Türkiye’nin 1980 darbesinden sonra seçim demokrasisine geçişinin, askeri rejimin temelini oluşturan otoriter yönetim modellerine ille de bir son vermediğini, aksine 1980’lerde yürürlüğe giren uygulamaların ve kurumların nasıl yeniden sivil yönetim altında tasarlandığını vurgulamaktadır” (Tansel, 2018). Bu yaklaşım doğrultusunda Bozkurt-Güngen (2018) de Türkiye’deki neoliberal deneyime gömülü daha derin bir otoriterliğin sistematik olarak halkın demokratik güçlenmesini önlediğini ve AKP hükümetleri altında otoriter repertuvarın genişlemesini kolaylaştırdığını savunmuştur. Bu bağlamda çalışma içerisinde AKP’nin iktidarı boyunca sistematik olarak sınıf hareketinin güçlenmesini engelleyerek inşa edilen neoliberal yapının sürekliliğini sağlayan örtülü otoriter uygulamaların yeni yasal düzenlemelerle ve neoliberal pratiklerle derinleştirilerek gücü emeğin siyasete müdahale etme kapasitesinin kırılmasına bağlı olan yeni yapının derinleştirildiği incelenmiştir. Bu doğrultuda “otoriter emek rejimi”ni (Akçay, 2019) inşa eden AKP iktidarı, örgütlü emeğin “sınıf olarak eyleyebilme kudretini” (Benlisoy, 2020b) bütünüyle kırarak, esnek emek rejimini konsolide ederek ve neoliberal popülist uygulamalar geliştirerek emeği zayıflatmıştır. Dolayısıyla grev yasaklarının AKP iktidarı döneminde 1980’ler ve 1990’lar döneminden farklılaşarak salt neoliberal yapıyı tehdit eden sınıf hareketlerinin bastırılmasında araçsallaştırılan bir uygulama olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu ifadeyi açmak gerekirse, grev yasakları AKP döneminde esnek emek rejiminin hakim kılınması ve neoliberal popülist politikaların uygulanması ile bir üçgen oluşturmuş ve bu doğrultuda inşa edilen emek rejimi Türkiye’nin küresel iş bölümünde gelişen rolüne uygun olarak emeğin daha sessiz ve güçsüz hale getirilmesini sağlamıştır. Bütün bu sürecin temeli AKP’nin “reformcu ve demokratikleştirici bir güç” olarak görüldüğü iktidarının ilk döneminde oluşturulmuştur (Akçay, 2019).

Bu çerçevede AKP döneminde grev yasaklarının sınıf hareketini baskılayarak küresel kapitalizm ile entegre olan sermaye birikiminin korunmasında iktidar tarafından kullanılan önemli bir araç olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim grev yasaklarını temsil eden ertelemelerin yoğunlaştığı sektörlerin metal ve cam gibi ihracat, yan sanayi ürünlerinde ham madde olan ve küresel kapitalist sisteme ara mal üreten bir

“tedarikçi” olarak eklemlenen Türkiye’nin ekonomisinde başrol oynayan stratejik sektörler olması yukarıdaki görüşü destekler niteliktedir. Diğer yandan, grev yasaklarının yoğunlaştığı dönemin 2016-2018 yıllarını kapsayan OHAL sürecine denk düşmesi önemli bir ayrıntıdır. OHAL süreci yukarıda vurgulanan otoriter emek rejimini destekleyen önemli bir gelişmedir. AKP iktidarı döneminde grev yasaklarının en çok otoriteriyenizm tartışmaları içerisinde dikkat çekilen 2015 sonrası OHAL döneminde gerçekleşmesi, yine bu dönemde olağanüstü hal kararnamesi ile grev ertelemelerinin sermaye lehine kapsamının genişletilmesi (finansal istikrarın korunmasının bir grev erteleme gerekçesi olarak kabul edilmesi) ve grev erteleme yetkisinin 2018 yılında salt Cumhurbaşkanı’na verilecek şekilde yeniden düzenlenmesi otoriterleşmenin hız kazandığı farklı bir aşamaya denk düşmektedir. Bir başka deyişle, 2010 sonrası yürütmenin güçlendirildiği dönemden cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine giden süreçte grev yasaklarının bu dönüşüme bağlı olarak otoriterleşme deneyimini yansıtır biçimde düzenlendiği gözlemlenmiştir. Nitekim bu süreçte Danıştay da ertelenen grevlerin iptal davalarında 2015 sonrası süreçte neoliberal iktidarın otoriter pratiklerini destekler biçimde tutumunu dönüştürmüş ve sendikaların yürütme durdurma taleplerini reddetmiştir. Bu bağlamda grev erteleme ve dolayısıyla yasaklama uygulamalarında önemli bir engel olan Danıştay kararları 2015 sonrası dönüşerek Cumhurbaşkanı’nın onayına indirgenen grev erteleme uygulamalarının bütünüyle grev hakkının rafa kaldırılma durumuna evrildiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla mevcut durumda grev yasakları, emeğin eylem gücünü tamamen parçalayarak otoriterleşmeyi yeniden üretecek bir mekanizmaya evrilmiştir. Burada bir parantez açmak gerekirse, yukarıda vurgulanan otoriterleşme süreci AKP iktidarının ekonomik yörüngesinde dönüşümün geliştiği bir döneme tekabül etmektedir. 2008 küresel ekonomik krizin etkileri doğrultusunda 2013 sonrası dünyada finans bolluğu döneminin sonuna gelinmesi Türkiye gibi finansal bağımlılığı yoğun olan ülkelerde alınan borçların çevrilmeleri güçleştiği için bu borçların bedeli toplumsallaştırılmaya zorlanmıştır. Bedirhanoğlu’na göre (2020, 2021) AKP iktidarının bu süreçten sonra küresel kapitalizmin öngördüğü yolu izlememesinde ve ekonomi yönetiminin cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine giden süreçle tekelleştirilmesinin başat nedeni siyasetini otoriter emek rejiminin inşası yoluyla sınıfsal reflekslerini yatıştırdığı

sınıfsal kesimlerin üzerine kurmasıdır. Zira finansallaşma sürecinde ortaya çıkan yeni gerilim ile 2013'e kadar neoliberalizmin emek üzerinde yarattığı yıkıcı etkileri, neoliberal popülist politikalarla masseden ve kendi seçmen tabanını oluşturan AKP'nin yabancı sermayenin ülkeden çekildiği ve finansal bolluğun sona erdiği yeni dönemde siyasi yeniden üretimi tehlikeye atılmıştır. Dolayısıyla ekonomik ve siyasal yörüngesini iktidarını yeniden üretecek şekilde kurgulayan AKP'nin neoliberal karakteri dönüşmemiş, inşa ettiği sınıfsal çelişkileri sürdürme bağlamında küresel kapitalizmin krizine yanıt vermiştir (Bedirhanoğlu, 2021). Grev yasaklarının OHAL süreci ile içeriğinin sermaye lehine genişletilerek ve karar yetkisinin salt Cumhurbaşkanı'na verilerek bu bağlamda emeğin eylem gücünü tamamen parçalayarak otoriterleşmeyi yeniden üretecek bir mekanizmaya evrilmesi bu dönüşümün parçasıdır. Yine Danıştay'ın 2015 sonrası verdiği kararlarla grev hakkı önünde önemli bir bariyere dönüşmesi bu çerçevede yorumlanabilecek önemli bir ayrıntıdır.

KAYNAKÇA

- Akça, İsmet: “Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi”, **Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti**, Der. Evren Balta Pakar, İsmet Akça, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 351- 406.
- Akça, İsmet: “1980’lerden Bugüne Türkiye’de Siyaset ve Hegemonya: Bir Çerçeve Denemesi”, **İktisat Dergisi**, No: 515-516, 2011, s. 25- 35.
- Akça, İsmet: “Türkiye’de Darbeler, Kapitalizm ve Demokrasi(sizlik)”, **Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları**, Ed. Bülent Bilmez, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 49- 71.
- Akça, İsmet: “AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz Dinamikleri”, **Başlangıç**, No: 1, 2014, s. 11-30.
- Akça, İsmet: “12 Mart Askeri Müdahalesi: İthal İkameci Kapitalizm, Sınıf Dinamikleri ve Bürokratik-Otoriterizm”, **Osmanlı’dan Günümüze Darbeler**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017, s. 252-272.
- Akça, İsmet: “1980 Sonrası Türkiye’de Hegemonya Projeleri ve Otoriterizmin Değişen Biçimleri”, **“Yeni Türkiye”ye Varan Yol**, Der. İsmet Akça, Ahmet Bekmen, Barış Alp Özden, Çev. Kemal Deniz, İstanbul, İletişim, 2018, s. 27- 67.

- Akçay, Ümit: “Türkiye’de Neoliberal Popülizm, Otoriterleşme ve Kriz”, **Toplum ve Bilim**, No: 147, 2019, s. 46-71.
- Akkaya, Yüksel: “Türkiye’de 1980 Sonrası Emek-Sermaye Arasındaki Bölüşüm Mücadelesinde Grevlerin Yeri”, **Toplum ve Bilim**, No: 86, 2000, s. 211-240.
- Ataay, Faruk, Ceren Kalfa: “Neoliberalizmin Krizi ve AKP’nin Yükselişi”, **Küreselleşme, Kriz Ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 303-333.
- Aydın, Zafer: “‘Kanunsuz’ Bir Grev: Kavel 1963”, **DİSK Tarihi**, Ed. Aziz Çelik, İstanbul, DİSK Yayınları, 2020a, s. 105-106.
- Aydın, Zafer: “15-16 Haziran 1970: Büyük İşçi Direnişi”, **DİSK Tarihi**, Ed. Aziz Çelik, İstanbul, DİSK Yayınları, 2020b, s. 377-406.
- Bedirhanoğlu, Pınar, Galip L. Yalman: “State, class and the discourse reflections on the neoliberal transformation in Turkey”, **Economic Transitions to Neoliberalism in Middle-income Countries**, Ed. Alfredo Saad-Filfo, Galip L. Yalman, London, Routledge, 2010, pp. 107-127.
- Bedirhanoğlu, Pınar: “Türkiye’de Neoliberal Otoriter Devletin AKP’li Yüzü”, **AKP Kitabı**, Der. İlhan Uzgel, Bülent Duru, 3.bs., Ankara, Phoenix, 2013, s. 40-65.
- Bedirhanoğlu, Pınar: “Social Constitution of the AKP’s Strong State through

Financialization: State in Crisis, or Crisis State?’, **Turkey’s New State In The Making**, Ed. Pınar Bedirhanoglu et. al., London, Zed Books, 2020, pp. 23-40.

Bedirhanoglu, Pınar: “Kapitalizmin finansallaşması, AKP’nin kriz devleti ve Türkiye’de modern demokratik devlet yapısının çözülüşü”, **Toplum ve Bilim**, No: 155, 2021, s. 187-212.

Bekmen, Ahmet: “Neoliberal Dönemde Türkiye’de Devlet ve Sermaye”, **“Yeni Türkiye”ye Varan Yol**, Der. İsmet Akça, Ahmet Bekmen, Barış Alp Özden, Çev. Kemal Deniz, İstanbul, İletişim, 2018, s. 69-102.

Benlisoy, Foti: “Plebisiter Bonapartizmin sınıfla yaklaşan imtihanı”, **Evrensel**, Temmuz 16, 2017, (Çevrimiçi) <https://www.evrensel.net/haber/326483/plebisiter-bonapartizmin-sinifla-yaklasan-imtihani>, 10 Nisan 2021.

Benlisoy, Foti: “Rejimin gücü ve güçsüzlüğü”, **Başlangıç**, Temmuz 16, 2020a, (Çevrimiçi) <https://baslangicdergi.org/rejimin-gucu-ve-gucsuzlugu/> 19 Şubat 2021.

Benlisoy, Foti: “İşçilerin önünü açmak”, **Başlangıç**, Kasım 28, 2020b, (Çevrimiçi) <https://baslangicdergi.org/iscilerin-onunu-acmak/>, 7 Nisan 2021.

Boratav, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, 9. bs., Ankara, İmge, 2005.

- Boratav, Korkut: “AKP’li Yıllarda Türkiye Ekonomisi”, **AKP Kitabı**, Der. İlhan Uzgöl, Bülent Duru, 3. bs., Ankara, Phoenix, 2013, s. 463-472.
- Boratav, Korkut: **1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, 3. bs., Ankara, İmge, 2016.
- Bozkurt-Güngen, Sümercan: “Labour and Authoritarian Neoliberalism Changes and Continuities Under the AKP Governments in Turkey”, **South European Society and Politics**, Vol. XXIII, No: 2, 2018, pp. 219-238.
- Çelik, Aziz: “Milli Güvenlik Gerekçeli Grev Ertelemeleri”, **Çalışma ve Toplum**, No: 18, 2008, s. 87- 132.
- Çelik, Aziz: **Vesayetten Siyasete Türkiye’de Sendikacılık**, İstanbul, İletişim, 2010.
- Çelik, Aziz: “90’ların İşçi Mücadeleleri: İşçi Sınıfının Ayağa Kalktığı Yıllar”, **Bianet**, Ocak 6, 2015 (Çevrimiçi) <https://bianet.org/bianet/emek/161305-isci-sinifinin-ayaga-kalktiyi-yillar>, 6 Mart 2021.
- Çelik, Aziz: “Zarf Değişti Mazruf Aynı: 6356 Sayılı Yasa Sonrasında Türkiye’de İşçi Sendikacılığı”, **Zor Zamanlarda Emek**, Der. Ahmet Makal, Aziz Çelik, Ankara, İmge, 2017, s. 149- 215.
- Çelik, Aziz: “1960’lar: Türkiye İşçi Sınıfının Tarih Sahnesine Çıkışı”, **DİSK Tarihi**, Ed. Aziz Çelik, İstanbul, DİSK Yayınları, 2020, s. 79- 104.

- Çetinkaya, Y. Doğan: “Türkiye İşçi Sınıfı Tarih Yazımında Bahar”, **Toplumsal Tarih**, No: 245, 2014, s. 23-29.
- Çölaşan, Emin: **24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası**, 9. bs., İstanbul, Milliyet Yayınları, 1984.
- Çulha Zabcı, Filiz: “Bağımlılığın İçselleştirilmesinde AKP ve Dünya Bankası”, **AKP Kitabı**, Der. İlhan Uzgöl, Bülent Duru, 3. bs., Ankara, Phoenix, 2013, s. 139-150.
- Dardot, Pierre, Christian Laval: **Dünyanın Yeni Aklı**, Çev. Işık Ergüden, 2. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Doğan, M. Görkem: “Türkiye’de Örgütlü Emek Hareketinin Tarihi Üzerine, **Toplumsal Hareketler Tarih, Teori ve Deneyim**, Der. Y. Doğan Çetinkaya, İstanbul, İletişim, 2008, s. 285-335.
- Doğan, M. Görkem: “Türkiye’nin İlk Sendikalar Yasası Döneminde Grev Hakkı Tartışmaları”, **Tanzimat’tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839- 2014**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, Y. Doğan Çetinkaya, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, s. 322-334.
- Doğan, M. Görkem: “1980 Sonrası Sendikal Hareketler: Türkiye’de Sendikacılığın Kuğu Şarkısı”, **Tanzimat’tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839- 2014**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, Y. Doğan Çetinkaya, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, s. 386- 406.

- Doğan, M. Görkem: “Örgütlü İşçi Hareketinin Sindirilmesi”, **“Yeni Türkiye”ye Varan Yol**, Ed. İsmet Akça, Ahmet Bekmen, Barış Alp Özden, Çev. Kemal Deniz, İstanbul, İletişim, 2018, s. 261- 278.
- Doğan, M. Görkem: **Neoliberalizm, İşçiler ve Direniş**, Çev. Akın Emre Pilgir, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2020.
- Esen, Berk, Şebnem Gümüşçü: “Rising competitive authoritarianism in Turkey”, **Third World Quarterly**, Vol. XXXVII, No: 9, 2016, pp. 1581-1606.
- Gamble, Andrew: **The Free Economy and the Strong State**, London, Macmillan Education, 1988.
- Gülalp, Haldun: “Türkiye’de Sermaye Birikim Biçimleri ve Devlet-Toplum İlişkileri”, **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**, İstanbul, Belge Yayınları, 1993, s. 23- 44.
- Gültekin-Karakaş, Derya: “Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Türkiye Banka Reformu ve Finans Kapital-içi Yeniden Yapılanma”, **Praksis**, No: 19, 2009, s. 95-131.
- Güngen, Ali Rıza: **Borçlandırma Siyaseti**, İstanbul, İletişim, 2021.
- Gürçan, Efe Can, Berk Mete: “The combined and uneven development of working-class capacities in Turkey, 1960- 2016”, **Labor History**, Vol. LX, No: 3, 2019, pp. 268- 286.
- Güzel, M. Şehmus: **İşçi Tarihine Bakmak**, İstanbul, Sosyal Tarih Yayınları, 2007.

- Hall, Stuart: “Muhteşem Sağa Dönüş Şovu”, Çev. A. M. Aytaç, **Mürekkep**, No: 13, 1999, s. 127-143.
- Kazgan, Gülten: **Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, 4. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 95- 120.
- Keyder, Çağlar: “İthal İkameci Sanayileşme ve Çelişkileri”, **Krizin Gelişimi ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1984, s. 13- 35.
- Keyder, Çağlar: “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. Irvin C. Schink, E. Ahmet Tonak, İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s. 38- 75.
- Koçak, Hakan: “Salonlardan Meydanlara Doğru: 50’lerden 60’lara İşçi Hareketi Grev Hakkının Peşinde”, **Tanzimat’tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839- 2014**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, Y. Doğan Çetinkaya, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, s.335-354.
- Koçak, M. Hakan: “50’leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğraşı Olarak Yeniden Okumak”, **Sınıf Sendika Siyaset**, Der. Ahmet Makal, Aziz Çelik, M. Hakan Koçak, Ankara, İmge, 2016, s. 91-111.
- Koçak, M. Hakan, Aziz Çelik: “Türkiye İşçi Sınıfının Ayağa Kalktığı Gün: Saraçhane Mitingi”, **Sınıf Sendika Siyaset**, Der. Ahmet Makal, Aziz Çelik, M. Hakan Koçak, Ankara, İmge, 2016, s. 263- 303.

- Koçak, Hakan: “‘‘Şişecam Grevi Üzerinden Değişenler, Değişmeyenler ve Görevler’’, **Başlangıç**, Temmuz 8, 2014, (Çevrimiçi) file:///C:/Users/Bilgisayar/Downloads/sisecam_grevi_uzerinden_degisenler_degis.pdf, 15 Nisan 2021.
- Koçak, Hakan: “‘‘Özelleştirme Dogmasının Yok Ettiği Bir Değer: SEKA’’, **Çalışma Ortamı**, No: 157, 2018, s. 13.
- Kutal, Metin: “‘‘Hükümetin Greve Müdahalesi’’, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, No. 22-23, 1971, s. 45- 62.
- Makal, Ahmet: **Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920**, Ankara, İmge, 1997.
- Makal, Ahmet: **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, Ankara, İmge, 1999.
- Makal, Ahmet: **Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946- 1963**, Ankara, İmge, 2002.
- Makal, Ahmet: **Ameleden İşçiye**, İstanbul, İletişim, 2007.
- Mütevellioğlu,Nergis, Sayım Işık: “‘‘Türkiye’de Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm’’, **Küreselleşme, Kriz Ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 159-204.
- Offe, Claus: “‘‘Yönetilemezlik: Muhafazakar Kriz Kuramlarının Yeniden Doğuşu’’, Çev. Kemal Atakay, **Cogito**, No: 27, 2001, s. 43-66.

- Oğuz, Şebnem: “‘Yeni Türkiye’nin Siyasal Rejimi’”, **Yeni Türkiye’de Kapitalizm, Devlet ve Sınıflar**, Der. Tolga Tören, Melahat Kutun, İstanbul, SAV, 2016, s. 81-127.
- Ozan, Ebru Deniz: **Gülme Sırası Bizde**, İstanbul, Metis, 2011.
- Öngel, F. Serkan: “‘Esnek ve Muhafazakar: Bir Sanayi Şehrinde İşçi Sınıfı Oluşumu’”, “**Yeni Türkiye’ye Varan Yol**, Der. İsmet Akça, Ahmet Bekmen, Barış Alp Özden, Çev. Kemal Deniz, İstanbul, İletişim, 2018, s. 279-299.
- Öniş, Ziya: “‘Turkey under the challenge of state capitalism: the political economy of the late AKP era’”, **Southeast European and Black Sea Studies**, Vol. XVIII, No: 2, 2019, pp. 201-225.
- Özden, Barış Alp: “‘Refah Rejiminin ve Siyasetinin Dönüşümü: Neoliberalizm İle Popülizmin Başarılı Bir Şekilde Örtüşmesi’”, “**Yeni Türkiye’ye Varan Yol**, Der. İsmet Akça, Ahmet Bekmen, Barış Alp Özden, Çev. Kemal Deniz, İstanbul, İletişim, 2018, s. 219-241.
- Özveri, Murat: “‘Türkiye’de Güvencesiz Çalışmanın ‘Hukuki’ Dayanakları’”, **Zor Zamanlarda Emek**, Der. Ahmet Makal, Aziz Çelik, Ankara, İmge, 2017a, s. 411-453.
- Özveri, Murat: “‘Grev Yasağının Adına ‘Grev Ertelemesi’ Denilmiştir’”, 2017b, (Çevrimiçi) <http://hukukdefterleri.com/grev-yasaginin-adina-grev-ertelemesi-denilmistir/>, 15 Nisan 2021.

- Özveri, Murat: “SEKA neydi, SEKA işçisi kimdi?”, **Evrensel**, Ağustos 29, 2018, (Çevrimiçi) <https://www.evrensel.net/yazi/82147/seka-neydi-seka-iscisi-kimdi>, 8 Mart 2021.
- Parla, Taha, Andrew Davison: “Rethinking Kemalism’s ‘Six Arrows’”, **Corporatist Ideology In Kemalist Turkey**, New York, Syracuse University Press, 2004, p. 68- 140.
- Parla, Taha, Andrew Davison: “The Kemalist Model of Politics: State and Society”, **Corporatist Ideology In Kemalist Turkey**, New York, Syracuse University Press, 2004, p. 244- 266.
- Poulantzas, Nicos: **Devlet, İktidar, Sosyalizm**, Çev. Turhan Ilgaz, Epos Yayınları, İstanbul, 2006.
- Sülker, Kemal: **100 Soruda Türkiye’de İşçi Hareketleri**, 3. bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1976.
- Somer, Murat: “Understanding Turkey’s democratic breakdown: old vs. new and indigenous vs. global authoritarianism”, **Southeast European and Black Sea Studies**, Vol. XVI, No: 4, 2016, pp. 481-503.
- Sönmez, Mustafa: **Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları**, İstanbul, Belge Yayınları, 1984.
- Sönmez, Sinan: “Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm** Der. Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez, İstanbul, İstanbul Bilgi

Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 25-75.

Sözen, Yunus: “Popular Will against Democracy Populist Autocratization in Turkey”, **Rekaktif Journal Of Social Sciences**, Vol. I, No: 1, 2020, pp. 9-29.

Tansel, Cemal Burak: “Authoritarian Neoliberalism and Democratic Backsliding in Turkey: Beyond the Narratives of Progress”, **South European Society and Politics**, Vol. XXIII, No: 2, 2018, pp. 197-217.

Tayanç, Tunç: “Geciktirilen Grevler üzerine Bir Değerlendirme”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, C. VII, No: 1-2, 1980.

Temiz, Hasan Ejder, Ömer Ünal: “Türkiye’de Grev Hakkı ve Grev Ertelemeleri”, **Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi**, C. IV, No 1, 2020, s. 47-66.

Topalhan, Türker: “275 ve 2822 Sayılı Yasalar Döneminde Grev Ertelemelerinin Mukayeseli Analizi”, **Kamu-İş**, C. VII, No2, 2003, (Çevrimiçi) <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/7232.pdf>, 24 Ocak 2021.

Toprak, Zafer **Türkiye’de İşçi Sınıfı 1908-1946**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.

Yaman-Öztürk, Melda, Fuat Ercan: “1979 Krizinden 2001 Krizine Türkiye’de Sermaye Birikim Süreci ve Yaşanan Dönüşümler”, **Praksis**, No: 19, 2009, s. 55-93.

Yıldırım, Deniz: “AKP ve Neoliberal Popülizm”, **AKP Kitabı**, Der.

İlhan Uzgel, Bülent Duru, 3. bs., Ankara, Phoenix, 2013, s. 66-107.

Yıldırım, Sinan: “Nefretin ve Korkunun Rengi ‘Kızıl’”, **Türk Sağı Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, Der. İnci Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, İstanbul, İletişim, 2012, s. 47- 73.

“Şişecam grevine ‘milli güvenli’ engeli”, **Bianet**, Ekim 9, 2020, (Çevrimiçi) <https://bianet.org/bianet/emek/232409-sisecam-grevine-milli-guvenlik-engeli>, 19 Ocak 2021.

“Grev erteleme kararına karşı ortak açıklama: İşçiye gelince ‘fitrat’, işverene gelince ‘milli güvenli’”, **Birgün**, Şubat 2, 2015, (Çevrimiçi) <https://www.birgun.net/haber/grev-erteleme-kararina-karsi-ortak-aciklama-isciye-gelince-fitrat-isverene-gelince-milli-guvenlik-74748?amp>, 15 Nisan 2021.

“Metal işçisinin grevine Bakanlar Kurulu engeli... ‘Boyun eğmeyeceğiz’”, **Cumhuriyet**, Ocak 20, 2017, (Çevrimiçi) <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/metal-iscisinin-grevine-bakanlar-kurulu-engeli-boyun-egmeyecegiz-662950>, 15 Nisan 2021.

“Erdoğan: OHAL’i iş dünyamız rahat çalışsın diye yapıyoruz”, **Cumhuriyet**, Temmuz 12, 2017,(Çevrimiçi) https://www.cumhuriyet.com.tr/video/video_haber/779521/Erdogan_OHAL_i_is_dunyamiz_rahat_calissin_diye_yapiyoruz.html, 15 Nisan 2021.

“Yıllar İtibariyle Grev Uygulamaları”, **Çalışma Hayatı İstatistikleri Kitabı-2000**, (Çevrimiçi) <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/calisma-hayati-istatistikleri-kitabi/>, 23 Ocak 2021.

“Her Yılın Ocak ve Temmuz Aylarında Resmi Gazete’de Yayımlanan İstatistiklerde Yer Alan Sendika ve Üye Sayılarının Konfederasyonlara Göre Dağılımı ”, **Çalışma Hayatı İstatistikleri Kitabı-2000**, (Çevrimiçi) <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/calisma-hayati-istatistikleri-kitabi/>, 6 Mart 2021.

“AKP Döneminde Emek”, **DİSK-AR Raporu**, Mayıs 29, 2018, İstanbul, (Çevrimiçi) <http://arastirma.disk.org.tr/?p=4622>, 27 Mart 2021.

“Sendikalaşma Araştırması”, **DİSK-AR Raporu**, Şubat 2019, (Çevrimiçi) <http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2019/02/Sendikalaşma-Arastirmasi.pdf>, 10 Nisan 2021.

“Kuruluşun Arifesi”, **DİSK Tarihi**, Ed. Aziz Çelik, İstanbul, DİSK Yayınları, 2020, s. 108-124.

“12 Mart Döneminde DİSK”, **DİSK Tarihi**, Ed. Aziz Çelik, İstanbul, DİSK Yayınları, 2020, s. 439- 450.

“12 Mart Döneminde DİSK’in Grev ve Eylemleri”, **DİSK Tarihi**, Ed. Aziz Çelik, İstanbul, DİSK Yayınları, 2020, s. 543- 560.

Emek Araştırmaları, Ed. Aziz Çelik, DİSK-AR, Mart 2020, (Çevrimiçi) <http://arastirma.disk.org.tr/?p=2988>, 14 Nisan 2021.

“12 Eylül İşçi Haklarını Nasıl Yok Etti?”, **DİSK-AR Raporu**, Ed. Aziz Çelik, Eylül 2020, (Çevrimiçi) <http://arastirma.disk.org.tr/?p=4063>, 7 Şubat 2021.

“Başlamadan yasaklandı”, **Evrensel**, Mayıs 23, 2002, (Çevrimiçi) <https://www.evrensel.net/haber/130704/baslamadan-yasaklandi>, 9 Mart 2021.

“Grev hakkına saldırı”, **Evrensel**, Aralık 10, 2003, (Çevrimiçi) <https://www.evrensel.net/haber/146061/grev-hakkina-saldiri>, 15 Nisan 2021.

“Şişecam’daki grevin ‘milli güvenlik’ gerekçesiyle ertelenmesi hak ihlali sayıldı”, **Evrensel**, Ağustos 12, 2015, (Çevrimiçi) <https://www.evrensel.net/haber/258165/sisecamdaki-grevin-milli-guvenlik-gerekcesiyle-ertelenmesi-hak-ihlali-sayildi>, 15 Nisan 2021

“Metal grevi yasaklandı”, **Evrensel**, Ocak 26, 2018, (Çevrimiçi) <https://www.evrensel.net/haber/344193/metal-grevi-yasaklandi>, 15 Nisan 2021.

“İZBAN grevi, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın imzasıyla yasaklandı”, **Evrensel**, Ocak 8, 2019, (Çevrimiçi) <https://www.evrensel.net/haber/370470/izban-grevi-cumhurbaskani-erdoganin-imzasiyla-yasaklandi>, 19 Ocak 2021.

“Lastik grevine ‘milli güvenlik’ freni”, **Hürriyet**, Mayıs 23, 2002, (Çevrimiçi) <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/lastik-grevine-milli-guvenlik-freni-38381940>, 9 Mart 2021.

“Ford Almanya grev erteletti”, **Hürriyet**, Aralık 10, 2003, (Çevrimiçi) https://www.sabah.com.tr/yazarlar/muderrisoglu/2003/12/10/ford_almanya_grev_ertelekti, 15 Nisan 2021.

“Cam işçisi anlaştı otomotiv sektörü rahatladı”, **Hürriyet**, Mart 16, 2004, (Çevrimiçi) <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/cam-iscisi-anlasti-otomotiv-sektoru-rahatladi-38581656>, 15 Nisan 2021.

“Toplu Sözleşme ve Grev Hakkı”, **Resmi Gazete**, Mayıs 31, 1961, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10816.pdf>, 22 Aralık 2020.

“Sendikalar Kanunu”, **Resmi Gazete**, Temmuz 24, 1963, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11462.pdf>, 26 Aralık 2020.

“Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu 21. Madde”, **Resmi Gazete**, Temmuz 24, 1963, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11462.pdf>, 26 Aralık 2020.

“Grev ve lokavt yasakları”, **Resmi Gazete**, Temmuz 24, 1963, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11462.pdf>, 26 Aralık 2020.

“Sendikalar Kanunu”, **Resmi Gazete**, Mayıs 7, 1983, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18040.pdf>, 27 Şubat 2021.

“Bakanlar Kurulu Kararı”, **Resmi Gazete**, Şubat 20, 1985, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18672.pdf>, 19 Ocak 2021.

“Bakanlar Kurulu Kararı”, **Resmi Gazete**, Ocak 27, 1991, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20768.pdf>, 19 Ocak 2021.
(Çevrimiçi) <https://www.kararara.com/danistay/iddk/danistay7886.htm>, 4 Mart 2021.

“Karar Sayısı: 95/7402”, **Resmi Gazete**, Ekim 17, 1995, (Çevrimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22436_1.pdf, 9 Mart 2021.

“Karar Sayısı: 2002/4103”, **Resmi Gazete**, Mayıs 22, 2002, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/05/20020522.htm#2>, 9 Mart 2021.

“Bakanlar Kurulu Kararı”, **Resmi Gazete**, Haziran 27, 2014, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/06/20140627-8.htm>, 15 Nisan 2021.

“Bakanlar Kurulu Kararı”, **Resmi Gazete**, Ocak 30, 2015, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/01/20150130M1-1.htm>, 15 Nisan 2021.

“Karar Sayısı: 2017/9744”, **Resmi Gazete**, Ocak 17, 2017, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170118-1.pdf>, 15 Nisan 2021.

“Karar Sayısı: 2017/9752”, **Resmi Gazete**, Ocak 19, 2017, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170120M1-1.pdf>, 15 Nisan 2021.

“Karar Sayısı: 2018/11225”, **Resmi Gazete**, Ocak 24, 2018, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/01/20180126-1.pdf>, 15 Nisan 2021.

“197. Madde”, **Resmi Gazete**, Temmuz 2, 2018, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180707M2-1.pdf>, 14 Nisan 2021.

“Grev Ertelemelerinin Başlangıcı”, (Çevrimiçi) http://lastik-is.org.tr/?page_id=143, 9 Mart 2021.

“Sendikal İstatistikler”, (Çevrimiçi) <https://ailevecalisma.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/sendikal-istatistikler/isci-sayilari-ve-sendikalarin-uye-sayilari-hakkinda-tebligler/>, 9 Nisan 2021.

“Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu 58. madde”, (Çevrimiçi) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6356.pdf>, 13 Nisan 2021.

“Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu 70. madde”, (Çevrimiçi) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6356.pdf>, 13 Nisan 2021.

“Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu 63. madde”, (Çevrimiçi) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6356.pdf>, 14 Nisan 2021.

“Türk-İş 14. Genel Kurul ve Sonrası”, (Çevrimiçi) <http://www.turkis.org.tr/dosya/X7MpV4OY8jLz.pdf>, 9 Mart 2021.

“Türk-İş 15. Genel Kurul ve Sonrası”, (Çevrimiçi) <http://www.turkis.org.tr/dosya/X7MpV4OY8jLz.pdf>, 9 Mart 2021.

“Türk-İş 16. Genel Kurul ve Sonrası”, (Çevrimiçi) <http://www.turkis.org.tr/dosya/X7MpV4OY8jLz.pdf>, 9 Mart 2021.

“Temel İşgücü İstatistikleri Raporu”, (Çevrimiçi) <https://www.genel-is.org.tr/temel-isgucu-istatistiklerine-gore-turkiyede-iscilerin-122si-taseron-isci,2,11076#.YG9TtmQzbiU>, 7 Nisan 2021.

“12 Eylül Sonrası ve Laspetkim-İş’in Kuruluşu”, (Çevrimiçi) http://lastik-is.org.tr/?page_id=143, 9 Mart 2021.

“1-2 saatlik kesinti dahi kabusları olur”, (Çevrimiçi) <https://ilerihaber.org/icerik/banka-patronlarinda-grev-panigi-7165.html>, 14 Nisan 2021.

(Çevrimiçi) <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2822.pdf>, 28 Şubat 2021.

(Çevrimiçi) <http://selulozis.org.tr/faaliyet-raporu-2017.pdf>, 9 Mart 2021.

(Çevrimiçi) <https://www.kararara.com/danistay/iddk/danistay7886.htm>, 9 Mart 2021.

(Çevrimiçi) <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/14862>, 15 Nisan 2021.

(Çevrimiçi) <http://www.soldefter.com/2017/03/01/danistay-birlesik-metal-isin-grev-yasagina-itirazini-reddetti/>, 15 Nisan 2021.

(Çevrimiçi) <https://t24.com.tr/haber/sisecem-grevi-ekonomik-nedenlerle-ertelenmis,266758>, 15 Nisan 2021.

(Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51220944>, 15 Nisan 2021.

(Çevrimiçi) <https://www.sondakika.com/haber/haber-birlesik-metal-is-ali-babacan-ile-grevi-erteleme-6932845/>, 15 Nisan 2021.

(Çevrimiçi) <https://haber.sol.org.tr/turkiye/basbakanlik-tan-skandal-savunma-toma-uretimi-metal-grevini-erteleme-nedenleri-arasinda>, 15 Nisan 2021.